

ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ МОЛИЯ ВА ИҚТИСОДИ ТОҶИКИСТОН

ВБД: 33+336+336.6+336.761+339

ТКБ: 65.9 (2 тоҷик) 261.3+65.5+65.9 (2)26

Ҳ-19

Бо ҳуқуқи дастнавис

ҲАЗРАТЗОДА ТЕМУРҶОН ҲАЗРАТ

МУКАММАЛГАРДОНИИ МЕХАНИЗМИ ИДОРАКУНИИ
МУНОСИБАТҲОИ БАЙНИБУҶЕТӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи номзади илмҳои иқтисодӣ

Ихтисос: 08.00.07 – молия, муомилоти пулӣ ва қарз

Рохбари илмӣ:
Сафаров Баҳром Гулматович,
доктори илмҳои иқтисодӣ,
дотсент

Душанбе 2025

МУНДАРИҶА

ФЕҲРИСТИ ИХТИСОРАҶО ВА АЛОМАТҶОИ ШАРТӢ.....	3
МУҚАДДИМА.....	4
БОБИ 1. АСОСҶОИ НАЗАРИЯӢ-МЕТОДИИ ТАЪЗИМИ МУНОСИБАТҶОИ БАӢНИБУҶЕТӢ	14
1.1. Таҳаввулотии назарии ташаккул ва рушди танзими муносибатҳои байнибуҷетӣ.....	14
1.2. Асосҳои методии танзими муносибатҳои байнибуҷетӣ.....	42
1.3.Таҷрибаи хориҷии танзими муносибатҳои байнибуҷетӣ ва имкониятҳои истифодаи он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	61
БОБИ 2. ВАЪӢ МУОСИРИ ИДОРАКУНИИ МУНОСИБАТҶОИ БАӢНИБУҶЕТӢ ДАР ҶУМҶУРИИ ТОҶИКИСТОН	76
2.1. Асосҳои институтсионалии танзими муносибатҳои байнибуҷетӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	76
2.2. Таҳлил ва арзёбии вазъии муосири идоракунӣ ва танзими муносибатҳои байнибуҷетӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	91
2.3. Арзёбии сарчашмаҳо ва фишангҳои маблағгузориҳои буҷети маҳаллии минтақаҳои сустрараққикарда.....	108
БОБИ 3. РОҶҶОИ ТАКМИЛИ ИДОРАКУНИИ МУНОСИБАТҶОИ БАӢНИБУҶЕТӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР	129
3.1. Самтҳои асосии мукамалгардонии механизмҳои идоракунии муносибатҳои байнибуҷетӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	129
3.2. Таҳияи консепсияи ягонаи ҳадафҳо, принципҳо ва амалҳо барои рушди муносибатҳои байнибуҷетӣ.....	144
3.3. Дурнамои рушди муносибатҳои байнибуҷетӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	154
ХУЛОСА ВА ПЕШНИҶОДҶО.....	170
Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳо.....	171
РӢӢҶАТИ АДАБИӢТ.....	173
ФЕҲРИСТИ ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ МУАЛЛИФ ОИД БА МАВЗУИ ТАҶҚИҚОТ.....	196

ФЕҲРИСТИ ИХТИСОРАҶО ВА АЛОМАТҲОИ ШАРТӢ

СМР -2030	Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030
ММД	Маҷмуи маҳсулоти дохилӣ
ИМД	Идоракунии молияи давлатӣ
МММ	Маҷмуи маҳсулоти минтақавӣ
ВМ	Вазорати молия
СҲИР	Созмони ҳамкориҳои иқтисодӣ ва рушд
ИДМ	Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил
БМХД	Барномаи миёнамуҳлати хароҷоти давлатӣ
ИМА	Иёлоти Муттаҳидаи Амрико
ИА	Иттиҳоди Аврупо
ААИ	Андоз аз арзиши иловашуда
ФДММ	Фонди дастгирии молиявии минтақаҳо
СИМД	Стратегияи идоракунии молияи давлатӣ
НТҚ	Ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ
ВМКБ	Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон
ҲҚТ	Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон
РМА	Рақами махсуси андозсупоранда

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Дар шароити густариш ва вусъатёбии иқтисоди бозорӣ, масъалаи худмаблағгузорӣ ва худшуглӣ на танҳо хоси субъектҳои хоҷагидор, балки хоси дилхоҳ шоҳаи иқтисод дар сатҳи ҷумҳурӣ ва минтақа ба шумор меравад. Дар чунин маврид мутавозинии таъмини даромаду хароҷотҳо барои ҳар як минтақа мубрамтарин масъала ҳисоб меёбад. Зеро он ҳамчун яке аз талаботи лозимаи иқтисоди бозорӣ арзёбӣ гардида, ба унвони вазоифе доништа мешавад, ки бояд дар тамоми сатҳу зинаҳои мақомоти идоракунии ҳомикиятҳои давлатӣ ҳаллу фасли худро ёбад.

Дар ҳоли ҳозир минтақаҳои мухталифи кишвар тавсеаи якхелаи иқтисодӣ-иҷтимоӣ надоранд, яъне вобаста ба шарту шароити созмондода ҷиҳати ба худшуглӣ фарогирии аҳоли дар зинаҳои гуногуни тавсеа ва раванқ қарор доранд. Ба унвони далел барои андешаҳои қаблан зикрнамуда, минтақаҳои Душанбе ва Суғд дар қиёс бо дигар манотиқи кишвар дар самти тичорату саноат нисбатан пешсаф мебошанд ва ин дар ҳолест, ки вилояти Хатлон ба унвони бузургтарин минтақа ҳисобида мешавад. Дар замони муосир танзими оқилонаи давлатӣ метавонад дар мувозинсозии сатҳи тавсеаи иқтисодӣ-иҷтимоии минтақаҳо нақши лозимаро иҷро намояд.

Омӯзиши назария ва амалия барои мувозингардонии молиявӣ ва таъмини тавсеаи пойдори минтақҳо шаҳодат медиҳад, ки равишҳои тавозунии амудию уфуқии дар буҷаи зинаҳои мухталиф истифодашаванда ноқис мебошанд, аз ин ҷиҳат тақсимои номутавозунии манбаъҳо дар байни минтақаҳо ба вуҷуд омадааст.

Бо дарназардошти мубрамияти ин масъала, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилию хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон» чунин иброз дошта буданд: «ҷиҳати гузариш аз иқтисоди маъмуриву нақшавӣ ба низоми нави равобити иқтисодӣ, яъне иқтисоди бозорӣ, як қатор ислоҳоту дигаргуниҳо аз ҷониби сохторҳои дахлдори давлатӣ таҳия ва татбиқ карда шуд. Дар ин ҳол баҳри азнавсозии низоми торочу

фарсудашудаи мудирияти давлатӣ, шуруи раванди бозсозии пасазчангӣ, амалисозии таҳавуллоти сохторӣ ва дар оянда таъмини шаклҳои мухталифи моликият, эҷоди шароити матлуб барои равнақи фаъолияти соҳибкорӣ, сармоягузорӣ, шаклгирии низоми миллии буҷавӣ-андозӣ, тарғиби сиёсати пулию қарзӣ, равнақи бахшҳои воқеии иқтисоди миллӣ, мураттабсозии самти иҷтимоӣ, тадбироти асарбахшро дар амал татбиқ намудааст» [32]. Бар асоси назароти баённамуда амиқан метавон гуфт, ки мутолиа ва тақмили равобити байнибуҷавӣ ба унвони мубрамтарин масъала дар шарту шароити имрӯза маҳсуб меёбад.

Консепсияи идоракунии рушди маҳал дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, ду навъ вазифаҳои бо ҳам алоқадортаро амиқ мегардонад. Вазифаи аввал, ба таври ҳатмӣ ташкилу таҳлили мунтазами низоми андоз ва сиёсати буҷетӣ бо ҳадафи муайян намудани манобеъ ва воситаҳои амалисозандаи идораи давлатӣ дар сатҳи ҳукуматҳои дар маҳалҳо воқеъбуда мебошад. Вазифаи дуюм, эҷоди модели муносиби равобити байнибуҷетӣ дар мамлакат аст.

Дар марҳилаи кунунии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаҳои интиҳоби воситаҳои оқилона ва камхарҷ барои муносиб гардонидани муносибатҳои байнибуҷетӣ ба таъмини устувории сохтори давлатӣ дар кишвар ва татбиқи манфиатҳои минтақаҳо ва шаҳрвандони кишвар нигаронида шудаанд.

Назароти баённамуда ва дигар масоили марбут ба самти идораи равобити байнибуҷетӣ, аз мубрамияти мавзуи интиҳобшуда дарак дода, инъикосгари афзалиятҳои назариявӣ ва амалии таҳқиқот мебошанд.

Дарачаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Масъалаҳои таъини ваколатҳо дар низоми муносибатҳои байнибуҷетӣ ҳам дар асарҳои иқтисоддонҳои хориҷӣ ва ҳам ватанӣ хеле хуб баррасӣ шудаанд. Олимони ватанӣ Р.К. Раҳимов, Т.Н. Назаров ва Н.Қ. Қаюмов дар асарҳои худ ҳалли масъалаҳои методологии муайян намудани шартҳои макроиқтисодии ташаккули низоми муносибатҳои байнибуҷетӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистонро мавриди таҳқиқ қарор дода, олимони А.Л. Алимов, Ш.Ш. Бозоров, Р.М. Бобочонов, Р.М. Мирбобоев, Ф.М.

Муминова, Р.Р. Қудратов, Б.Б. Раҳматов, Л.Ҳ. Саидмуродов ва дигарон дар таҳқиқи мушкилоти рушди минтақаҳо саҳм гузоштаанд.

Ҳамчунин, масъалаҳои баробарсозии молиявӣ ва муносибатҳои байнибучетӣ дар таҳқиқоти У. Алимардонов, М.А. Асророва, Ф.М. Муминова, Ҳ.У. Умаров ва дигарон инъикоси худро ёфтаанд.

Кӯшишҳои лоиҳакашии мукаммалро назариявии фаъолияти низоми муносибатҳои байнибучетӣ оид ба воқеияти Тоҷикистон ва ба амалияи ватанӣ мутобиқ кардани моделҳо, принципҳо ва воситаҳо дар асарҳои иқтисоддонҳои ватанӣ, аз қабили О.К. Абдурахмонов, М.А. Балаев, Б.И. Боймирозов, С.З. Вазиров, Д.Г. Гулмирозов, Д.Х. Қаббаров, Р.Д. Зиёев, Ш.М. Исмоилов, Н.Қ. Қайюмов, А.Б. Мирсаидов, С. Мунавваров, А.А. Назаров, З.С. Султонов, А.Х. Турсунов, Ҳ.У. Умаров, Ф.А. Ҳасанов, В.Ф. Хоҷаев, А. Ёқубов ва дигарон ба мушоҳида мерасанд.

Таҳқиқоти олимони ватанӣ И.Р. Иброҳимов, А.О. Орипов, Ҳ.А. Улуғхоҷаева, А.К. Шарифов ва Б.Қ. Шарбатов ба ташаккули асосҳои назариявии танзими ваколатҳои даромади мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ ҳамчун субъектҳои системаи муносибатҳои байнибучетӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудаанд. Масъалаҳои самаранокӣ ваколатҳои хароҷоти сатҳҳои поёнии низоми муносибатҳои байнибучетӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва масъалаҳои тақмили онҳо дар таҳқиқоти А.Х. Авезов, М.М. Авезова, Ф.Х. Азизова, А.А. Бойматова, М.Т. Каримова, М. Мавлонова, Б.Б. Маҳкамова ва дигарон баррасӣ шудаанд. Ҳарчанд миқдори зиёди корҳои илмӣ ба самтҳои алоҳидаи таҳқиқоти муносибатҳои байнибучетӣ бахшида шудаанд, аммо таҳияи масъалаҳои тақмили василаҳои оптимизатсияи онҳо дар доираи идоракунии як низоми мураккаби иҷтимоию иқтисодӣ, ки аз ҷониби як маҷмаа пешниҳод мешавад, муносибатҳои байнибучетӣ нопурра боқӣ мемонад. Нопурра будани ин масъалаҳоро, пеш аз ҳама, дар муайян кардани асосҳои институтсионалии тақсимои даромад ва хароҷоти сатҳҳои гуногуни низоми муносибатҳои байнибучетӣ, сатҳи нокифояи таҳлили миқдории онҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дида мешавад ва асосноксозии роҳҳои асосӣ ва

тадбирҳои оптимизатсияи муносибатҳои байнибучетӣ низ ба ин дохил мешаванд.

Аҳамияти муносибатҳои байнибучетиро дар рушди иқтисодиёт иқтисоддонони хориҷӣ, ба монанди А.Қ. Элазар, Г. Хюз, С. Смит, М. Берд Ричард, Д. Эбел Роберт, Сердар Йилмаз, Э. Уоллес, Э. Маклюр, Хорхе Мартинес-Вазкес, А.М. Бабич, О.Г. Бежаев, Х.М. Богов, О.Н. Горбунова, Ю.В. Другова, В.В. Иванов, Ю.Н. Любимтсев, Г.В. Марченко, О.В. Мачулская, Е. Морозова, Л.Н. Павлова, А.Д. Селюков ва дигарон мавриди таҳқиқ қарор додаанд. Вале масоили марбут ба тақмили низоми идораи равобити байнибучетӣ то ҳанӯз аз тарафи олимону муҳаққиқон ба таври амиқ мавриди омӯзиш қарор нагирифтаанд.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва мавзӯҳои илмӣ. Қорҳои иҷрокардаи диссертант ба талаботи чунин санадҳои барномавии рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз қабili Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, Стратегияи идоракунии молияи давлатӣ барои давраи то соли 2030, Тавзеҳот оид ба самтҳои асосии сиёсати буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2021 ва Консепсияи идоракунии рушди маҳал дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ҷавобгӯ мебошанд.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот асосноксозии заминаҳои назариявии рушди идоракунии муносибатҳои байнибучетӣ ва пешниҳоди тавсияҳо оид ба мукамал гардонидани механизми идоракунии муносибатҳои байнибучетӣ ҳангоми гузариш ба рушди инноватсионӣ ба ҳисоб меравад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Ҷиҳати ноил шудан ба ҳадафҳои гузошташуда, ҳалли фасли вазифаҳои зерин бояд мавриди тақмил қарор гиранд:

– баррасии асосҳои назариявӣ ва концептуалии шаклгирӣ ва тавсеаи механизмҳои идораи равобити байнибучетӣ дар даврони муосир;

– мутолиа ва омӯзиши таҷрибаи татбиқи механизми идораи рабобити байнибучетӣ дар мамолики хориҷӣ ва мутобиқсозии он дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон;

– таҳлили вазъи муосири ташаккулёбии механизми рабобити байнибучетӣ дар кишвар ва арзёбии нақши он дар рушди минтақаҳои мамлакат;

– арзёбии сарчашмаҳои худии маблағгузорию бюджетҳои маҳаллӣ ва роҳҳои муносиби афзунсозии сарчашмаҳои иловагӣ;

– коркарди самтҳои асосии мукамал гардонидани механизмҳои идоракунии муносибатҳои байнибучетӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва асосноксозии афзалиятҳои мукамалсозии муносибатҳои байнибучетӣ ҳангоми гузариш ба рушди инноватсионӣ.

Объекти таҳқиқот механизмҳои идоракунии муносибатҳои байнибучетӣ ва чараҳои истифодаи самараноки онҳо мебошад.

Мавзӯи таҳқиқот муносибатҳои молиявӣ иқтисодие мебошад, ки дар раванди мукамалсозии механизмҳои идоракунии муносибатҳои байнибучетӣ дар ҳамаи сатҳҳо ба вуҷуд меоянд.

Фарзияи таҳқиқот дар он асос ёфтааст, ки идоракунии рабобити байнибучетӣ дар асоси коркард ва муайян намудани шохиси муносибати байнибучетӣ, бо як алгоритми хоси ба ягон ҳадаф ва мақсад нигаронидашуда ва риояи принсипи афзоиши сарчашмаҳои дохилӣ дар шаклгирӣ, тақсимот ва захираҳои молиявӣ бюджетҳои маҳаллӣ нақши калидӣ дошта, он ҳамчун механизми муосири дастгирии молиявӣ марказ ҷиҳати татбиқи афзалиятҳои (ҳадафҳои) стратегияи кишвар дар сатҳи минтақаҳо мебошад.

Асосҳои назариявӣ таҳқиқотро таҳқиқоти олимони хориҷӣ ва ватанӣ оид ба масоили муносибатҳои байнибучетӣ дар ҳошияи молияи давлатӣ, мулоҳизаву андешаҳои онҳо нисбат ба механизмҳои татбиқи муносибатҳои байнибучетӣ, ҳисоботи илмӣ ва интишорот оид ба ташаккул ва татбиқи муносибатҳои байнибучетӣ, истифодаи дастовардҳои инноватсионӣ ва таҷрибаи хориҷии татбиқи оқилонаи муносибатҳои байнибучетӣ дар гурӯҳҳои алоҳидаи мамлакатҳои ҷаҳон, масоили мукамал гардонидани муносибатҳои

байнибучетӣ ва мутобиқсозии он ба хусусиятҳо ва имкониятҳои таҷрибаи ватанӣ ташкил намудаанд. Ба сифати маълумоти ибтидоӣ Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, Фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи муносибатҳои байнибучетӣ, маълумоти оморӣ Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, маводи рақамӣ ва ҳисоботӣ Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, натиҷаҳои таҳлилу ҳулосаҳои институтҳои давлатӣ, ташкилотҳои минтақавӣ ва байналмилалӣ мавриди истифода қарор гирифтаанд.

Дар фароварди таҳқиқоти амалишуда ва дар вобастагӣ чиҳати расидан ба ҳадафҳо аз усулҳои мухталиф, алалхусус усули абстрактӣ-мантиқӣ, монографӣ, оморӣ-иқтисодӣ коркарди маълумот буда, илова бар ин, баҳри тақвиятбахшии таҳқиқот аз усули ояндабинии таҳлилӣ ба таври густурда истифода намудем. Дар рафти шарҳу тафсири мавод аз усулҳои ҷадвалсозӣ, тасвирӣ, матнии намоишдиҳандаи натиҷаҳои таҳқиқот истифода кардем.

Сарчашмаи маълумотро санадҳои меъёрию ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, маводи рақамӣ ва ҳисоботӣ Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати рушди иқтисод ва савдо, Бонки миллии Тоҷикистон, Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Маркази миллии қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, институтҳои байналхалқии молиявӣ, натиҷаҳои таҳлилу ҳулосаҳои институтҳои давлатӣ, таҳқиқоти илмӣ олимони ватанию хориҷӣ, таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ, инчунин маводи маълумотӣ ташкил медиҳанд.

Пойгоҳи таҳқиқот. Диссертатсия дар кафедраи муносибатҳои молиявӣ-қарзии байналхалқии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон иҷро гардидааст.

Навгони илмӣ таҳқиқоти диссертатсионӣ. Натоиҷи аслии таҳқиқот, ки дарбаргирандаи унсурҳои нави илмӣ мебошанд, дар шакли зер мавриди пешниҳод қарор дода шудаанд:

– самтҳои асосии муайянкунандаи идоракунии равобити байнибучетӣ ва механизмҳои амалисозии он мушаххас шуда, назари муаллифӣ чиҳати моҳияти

механизмҳои идоранамоии равобити буҷетӣ бо дарназардошти абзорҳои молиявии инкишофи соҳа дар миқёси кишвар амик карда шудааст;

– хусусиятҳои хоси татбиқи механизми идоракунии равобити байнибуҷетӣ баён гардида, алгоритми идоракунии равобити байнибуҷетӣ коркард ва пешниҳод гардидааст;

– таҷрибаи механизмҳои идоракунии равобити байнибуҷетӣ ҳамчун омили рушди молиявии минтақа бо дастгирии марказ дар кишварҳои ҷудогона омӯхта шуда, имконоти истифодаи он дар таҷрибаи Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод гардидааст;

– дар асоси таҳлили маҷмӯи шохисҳои равобити байнибуҷетӣ муайян гардида, мақом ва аҳаммияти онҳо дар тавсеаи минтақаҳои ҷудогонаи ҷумҳурӣ ошкор карда шуда, зарурат ва ҳадафмандии интихоби он ба сифати объекти мустақил зимни идоракунии молияи давлатӣ асоснок карда шудааст;

– исбот карда шуд, ки трансфертҳои буҷетии аз тарафи андозҳои умумиҷумҳуриявӣ ба буҷетҳои маҳал воридшаванда ҳангоми оқилона ва ҳадафмандона истифода гаштан, метавонанд дар шаклгирии воситаҳои худии минтақаҳо мусоидат намуда, боиси вусъатёбӣ ва беҳтаршавии идоракунии равобити байнибуҷетӣ гарданд ва дар асоси таҳқиқоти илмӣ муайян карда шуд, ки такмилдиҳии низоми идоракунии муносибатҳои байнибуҷетӣ, ба мисли дилхоҳ низоми идорашаванда, бояд аз инъикоси алгоритмии раванди идоракунӣ оғоз гардида, он ҷиҳати татбиқи афзалиятҳо ҳангоми гузариш ба рушди инноватсионӣ равона карда шаванд.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Пешниҳод намудани андеша ва назароти амиқи муаллиф дар самти моҳият ва механизми идоракунии равобити байнибуҷетӣ бо дарназардошти абзорҳои молиявии муосир.

2. Муайян намудани хусусиятҳои хоси татбиқи механизми идоракунии равобити байнибуҷетӣ ва дар ин замина пешниҳод намудани алгоритми идоракунии равобити байнибуҷетӣ.

3. Асоснок гардонидани таҷрибаи давлатҳои дар самти амалисозии низоми равобити байнибучетӣ пешсаф ва истифодаи он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.

4. Исрооти зарурати оптимизатсия ва истифодаи самараноки трансфертҳои баҳри рушди мутавозини минтақаҳо ва тақвият додани мустақилияти молиявии онҳо тавассути рушди иқтисодии андозии худӣ.

5. Бо истифода аз модели эконометрикии арзёбии муносибатҳои байнибучетӣ ва пешниҳоди механизмҳои муносири молиявӣ ҷиҳати таъбиқи рушди инноватсионӣ дар минтақа.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии диссертатсия аз таҳқиқоти назариявӣ методологии муаммал гардонидани идораи муносибатҳои байнибучетӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон иборат мебошад, ки дар он ақидаҳои назариявии мактабҳои иқтисодӣ ва андешаҳои олимони ватанию хориҷӣ дар амал асоснок карда шудаанд. Натиҷаҳои таҳқиқоти методӣ назариявии амалишуда дар оянда ҳамчун пояи маълумот барои гузаронидани таҳқиқоти соҳаи молия, идоракунии муносибатҳои байнибучетӣ ва бучет, низоми бучетӣ кумак мекунанд. Дар амалия бошад, хусусан, дар низоми идоракунии Вазорати молия ва сохторҳои молияи минтақавӣ барои идоракунии оқилона ва самараноки молияи давлатӣ ва маҳаллӣ кумак мерасонанд. Таъсияҳои амалию назариявӣ барои муҳаққиқони ватанию хориҷӣ ва институтҳои муҳими давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба низоми идоракунии муносибатҳои байнибучетӣ муҳим арзёбӣ мегарданд. Бояд қайд намуд, ки таъсияҳои мазкур барои баланд бардоштани идоракунии самараноки молияи давлатии низоми давлатҳои рӯ ба тараққӣ, аз он ҷумла барои Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши муҳим дорад. Як қатор натиҷаҳои назариявӣ методӣ ва амалиро метавон зимни таҳияи лексия ва курсҳои махсуси амалӣ, ба монанди «Молия», «Бучет ва низоми бучетӣ», «Идораи молияи давлатӣ», «Идоракунии давлатӣ ва маҳаллӣ» ва ғайраҳо истифода намуд.

Дарҷаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқотро пеш аз ҳама истифодаи дурусти сарчашмаҳои оморӣ ва воқеънигорӣ маълумот оид ба объект ва мавзӯи таҳқиқот, истифодаи иттилоот дар бораи муносибатҳои байнибучетӣ

тасдиқ мекунад. Ҳамаи ин ба унвончӯ имконияти анҷом додани таҳлили ҳаматарафаи муқаррароти мавҷудаи назариявиро оид ба мукамал гардонидани муносибатҳои байнибучетӣ медиҳад.

Мутобиқати диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ. Соҳаи таҳқиқот ба бандҳои зерини Шиносномаи ихтисосҳои КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯйи ихтисоси 6D050901 – молия, муомилоти пулӣ ва қарз: 2.1. «Рушди унсурҳои молияи давлатӣ, минтақавӣ ва маҳаллӣ»; 2.7. «Асосҳои концептуалии муносибатҳои байнибучетӣ ва танзими бучетӣ»; 2.15. «Равишҳои концептуалии ташаккули муносибатҳои байнибучетӣ»; 2.17. «Механизмҳои тақсимкунии воситаҳои бучетӣ» ва 2.28. «Методология ва ҷанбаҳои ташкилӣ-иқтисодии таъмини худмаблағгузори маҳаллӣ» мувофиқат мекунад.

Саҳми шахсии доктараби дарёфти унвони илмӣ дар таҳқиқот. Унвончӯ дар ҳамаи марҳилаҳои иҷроӣ нақшаи кории диссертатсия, махсусан ҳангоми интиҳоби мавзӯ, асосноксозии зарурат ва дараҷаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ, дар интиҳоби ҳадаф ва вазифаҳои таҳқиқот нақши муҳимро иҷро намудааст. Муаллиф ба таҳияи методологияи таҳқиқот, ошкорсозии муаммоҳо ва омилҳое, ки дар самти мукамал гардонидани муносибатҳои байнибучетӣ дар Тоҷикистон дар шароити муосир ҷой доранд, мустақилона машғул гардида, маводи омориро ҷамъоварӣ намуда, онҳоро тибқи нақшаи диссертатсия қорқард намудааст, таҳлили назария ва концепсияҳои алоҳидаи олимон ва мутахассисоне, ки аз рӯйи мавзӯи зерин таҳқиқоти илмӣ, яъне мукамал гардонидани муносибатҳои байнибучетиро анҷом додаанд, амалӣ намудааст.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Муқаррароти асосӣ ва натиҷаҳои таҳқиқот, ки дар матни диссертатсия оварда шудаанд, дар конференсияҳои илмӣ-амалии байналмилалӣ ва ҷумҳуриявӣ, семинарҳо ва мизҳои мӯдавар, инчунин, дар семинарҳои назариявӣ дар давраи солҳои 2017-2022 мавриди ҳаллу ҷарр қарор гирифтаанд. Аз ҷумла, дар конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ таҳти унвони «Низоми андози Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таъсири он ба инкишофи иқтисодиёти миллӣ: воқеият ва дурнамо» (Душанбе,

2022), конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ таҳти унвони «Таджикистан в системе современных международных финансово-кредитных отношений» (Душанбе, 2021), «Солҳои рушди саноат (2022-2026)», (Душанбе, 2022), «Саноатикунони кишвар ва таъмини рушди босуботи иқтисодиёт» (Душанбе, 2020) ва ғайра маъруза гардидаанд.

Интишори натиҷаҳои диссертатсия. Аз рӯи маводи диссертатсия аз ҷониби унвончӯ 13 мақола, дар ҳаҷми умумии 5,0 ҷ.ҷ. chop гардидааст, ки аз инҳо 5 мақола дар маҷаллаҳои тақризшавандаи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон нашр гардидаанд.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз номгӯи ихтисораҳо, муқаддима, тавсифи умумии таҳқиқот, қисмати асосӣ (3 боб ва 9 зербоб), хулоса, тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳо, рӯйхати адабиёти истифодагардида аз 215 номгӯй, 7 расм, 24 ҷадвал, 3 диаграмма иборат буда, дар маҷмӯъ 198 саҳифаи матни компютериरो ташкил додааст.

БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВӢ-МЕТОДИИ ТАНЗИМИ МУНОСИБАТҲОИ БАЙНИБУЧЕТӢ

1.1. Таҳаввулоти назарияи ташаккул ва рушди танзими муносибатҳои байнибучетӣ

Системаи муносибатҳои байнибучетӣ (яъне тақсимои маблағҳо байни сатҳҳои гуногуни ҳокимият — марказӣ, минтақавӣ ва маҳаллӣ) таърихи дерина дорад ва бо раванди ташаккули давлатдорӣ ва идоракунии маъмурӣ зич алоқаманд аст. Ҳангоме ки низоми бисёрзинагии идоракунӣ ба миён омад (ки дар он ҳокимияти марказӣ, минтақаҳо ва мақомоти маҳаллӣ вуҷуд доранд), зарурат ба миён омад, ки захираҳои молиявӣ миёни онҳо одилона тақсим карда шаванд, то ҳар як сатҳи ҳокимият тавонад вазифаҳои худро иҷро кунад. Маҳз дар ҳамин замина, системаи муносибатҳои байнибучетӣ шакл гирифт. Аз нигоҳи таҳаввулот, ташаккул ва рушд муносибатҳои байнибучетӣ якҷанд марҳилаҳои асосиро дар бар мегирад [209, с. 60], [25], [259, с. 5].

1. **Тамаддунҳои қадим.** Дар давлатҳои ибтидоӣ, яъне Мисри Қадим ва Империяи Рим, танҳо якҷанд ҷузъҳои муносибатҳои байнибучетӣ вуҷуд дошт, асосан дар шакли ситонидани андозҳо аз ҷониби ҳукумати марказӣ ва аз нав тақсим кардани онҳо дар байни музофотҳои гуногун. Ҳадафи асосӣ таъмини назорати мутамарказ ва маблағгузориҳои лоиҳаҳои давлатӣ, аз қабилҳои сохтмони роҳҳо, низоми ирригатсионӣ ва эҳтиёҷоти низомӣ буд.

2. **Асрҳои миёна.** Дар он вақт муносибатҳои молиявӣ байни марказ ва минтақаҳо аксар вақт бо ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои феодалӣ маҳдуд мешуданд. Шохзодаҳо ва лордҳои маҳаллӣ дар маҳалҳои худ андоз ҷамъ намуда, як қисми ин даромадхоро ба ихтиёри ҳукумати марказӣ пардохт мекарданд. Дар баробари ин, қисми зиёди захираҳо дар минтақаҳо боқӣ монда, сабаби афзудани номутаносибии зиёди молиявӣ маъмурӣ байни минтақаҳо ва зиддиятҳои байни онҳо гардида, боиси зиёдшавии хатарҳо ва низоъҳои байни онҳо мегардид.

3. Давраи монархияҳои мутлақ (асрҳои XVII-XVIII). Дар давраи рушди ҳукумати монархии мутлақ тамоюли афзоиши мутамарказии ҳокимият ва ҷорӣ намудани назорати шадид аз болои ҷамъоварӣ ва тақсими андозҳо мушоҳида мешуд. Маъмуриятҳои шохӣ барои таҳкими қудрати марказӣ ба молияи минтақавӣ даҳолати ҳаматарафа мекарданд. Ин давра бо кӯшишҳои ташкили аввалин низомҳои ягонаи андозбандӣ ва назорати буҷетӣ фарқ мекунад.

4. Асри XIX марҳилаи азнавсозӣ. Дар қарни XIX зимни шаклгирии давлатҳои миллӣ чараҳои инкишофёбии низомҳои мухталифи муносибатҳои байнибуҷетӣ, инчунин дар Олмон, ИМА, Италия, Фаронса ва Британияи Кабир оғоз ёфт. Ҳар кадоме аз онҳо дар идоракунии мақомоти марказӣ ва минтақавӣ аз моделҳои гуногуни муносибатҳои байнибуҷетӣ, ҷамъоварӣ ва истифодаи захираҳои молиявӣ ва танзими чараҳои молиявиро истифода мекарданд. Аввалин шаклҳои буҷетҳои минтақавӣ ва маҳаллӣ, махсусан дар кишварҳои дорои сохтори федералӣ, аз қабili ИМА ва Олмон ташаккул ёфта, муносибатҳои байнибуҷетӣ дар заминаи консепсияи иштироки бештари давлат дар идоракунии иқтисоди миллӣ вусъат пайдо карданд.

5. Асри XX то миёнаи асри XXI бунёди низомҳои муносиби муносибатҳои байнибуҷетӣ. Ин давра бо ташаккули давлатҳои федеративӣ ва унитарӣ дар асри XX, махсусан пас аз Ҷанги дуёми ҷаҳон асос ёфтааст. Дар аксари кишварҳои ҷаҳон, хусусан дар мамлики дорои сохти федералӣ, таҳияи низомҳои гуногуни муносибатҳои байнибуҷетӣ шурӯъ гардид, ки ба тақсимои захираҳо, инчунин, захираҳои молиявӣ, барои баробар кардани рушди иҷтимоию иқтисодии минтақаҳо нигаронида шуда буд. Яъне, дар асри XXI тамоюли ғайримарказизунонӣ ва пурзӯр намудани нақши мақомоти минтақавӣ ва маҳаллӣ мушоҳида мегардад. Ин боиси ташаккули моделҳои мураккабтару ҷасеҳтари равобити байнибуҷавӣ бо дарназардошти хусусиятҳо ва талаботи маҳаллӣ гардид. Ин зарурати ҳамохангсозии сатҳҳои ҳокимият барои таъмини рушди устувор ва баробарии иҷтимоӣ афзоиш талаб кард.

6. **Аввали асри ХХІ то ҳоло.** Давраи ҷаҳонишавӣ ва регионализм, ки дар шароити ҷаҳонишавӣ ва ҷолишҳои марбут ба тағйирот дар иқтисод ва соҳаи иҷтимоӣ, тамоюли ғайримарказизунонӣ ва пурзӯр кардани нақши мақомоти минтақавӣ ва маҳаллӣ мушоҳида мешавад. Ин боиси зарурати ташаккули моделҳои муосири муносибатҳои байнибӯҷетӣ бо дарназардошти пайдо гаштани мушкилот ва тағйироти зиёд дар иқтисодиёт ва соҳаҳои иҷтимоӣ гардид.

Гуфтан ҷоиз аст, ки равобити байнибӯҷетӣ дар Осиёи Миёна, аз ҷумла дар минтақаи ҳозираи Тоҷикистон вуҷуд доштанд, лекин хусусиятҳои худро доштанд, ки аз концепсияҳо ва фишангҳои низомҳои Шарқ фарқ мекарданд. Чунин равобит дар марҳилаи сохти феодалӣ ва мустақилияти нимаи маъмурӣ доштани минтақа то шомилшавӣ ба империяи Русия ба мушоҳида мерасид. Инчунин, ҳудуди Тоҷикистони муосир дар ҳаёти давлатҳои гуногун, аз қабili аморати Бухоро ва хонигарии Қўқанд буд. Ин давлатҳо сохти феодалӣ дошта, дар онҳо муносибатҳои байнибӯҷетӣ ба маънои том вуҷуд надоштанд. Масалан, сарчашмаи асосии даромад андозҳо ва пардохтҳои буданд, ки аз ҷониби феодаҳо ва маъмурияти маҳаллӣ ситонида мешуданд. Дар чунин давлатҳо ҷараёни молиявӣ дар дасти ҳокимон ва ашрофони маҳаллӣ ҷамъ карда мешуданд. Ин захираҳо барои нигоҳдории артиш, бунёди қасрҳо, масҷидҳо, низоми обёрикунӣ ва инчунин, барои ғанӣ гардонидани боигарии шахсии ҳокимон истифода мешуданд.

Ҳокимияти марказӣ (хонҳо, амирон) аз минтақаҳои зерин назорат андоз ситонида, як қисми салоҳияти ҷамъоварии даромадро ба ҳокимони маҳаллӣ вогузор мекарданд. Дар навбати худ, мақомоти марказӣ хостори вафо ва ҳимоят аз речаҳои минтақавӣ буданд. Аммо назорати марказӣ аз болои минтақаҳо сушт буд, ки боиси зуд-зуд пайдо гаштани низоҳо ва шӯришҳо мешуд ва боиси хатари аз даст додани истиқлолияти давлатиро дошт. Дар миёнаи асри XIX, замоне ки қаламравҳои Осиёи Миёна, аз ҷумла шимоли Тоҷикистони имрӯз ба ҳаёти империяи Русия дохил карда шуданд, низоми идора ва ҷамъоварии андоз дар ин сарзаминҳо дигаргун шуд. Яъне, бо ҳамрошавӣ тартиби пешинаи

маъмурӣ ва молиявӣ иваз гашт ва низоми наве ҷорӣ шуд, ки ба қонунҳо ва сохтори Русия мутобиқ буд. Давлати Русия ба ҷорӣ намудани унсурҳои идоракунии мутамарказ, аз ҷумла, ҷорӣ намудани андозу хирочҳои доимӣ шурӯъ карда, бисёре аз фишангҳои анъанавии маҳаллиро дар ҷараёни ҷамъоварии андоз, махсусан дар минтақаҳои дурдаст ва дастнорас нигоҳ дошт. Ҳукумати марказии Русия аз ҳудуди забтшудаи сарзаминҳои Осиёи Миёна андоз ситонида, дар баробари ин, ҳокимони маҳаллӣ заминҳои худро қариб мустақилона идора менамуданд, ки он ба ҷорӣ намудани низоми ягонаи буҷетӣ монеъ мешуд. Яъне, муносибатҳои байнибуҷетии марказ ва минтақаҳо сусти инкишоф ёфта буданд, аз ин хотир, механизмҳои тамаркузнамоии буҷет дар ин минтақа он қадар васеъ ба истифода намешуданд.

Равобити байнибуҷетӣ дар Осиёи Миёна, аз ҷумла дар Тоҷикистон бо ташаккули давлати Иттиҳоди Шуравӣ куллан тағйир ёфта, хусусиятҳои худро дошт, ки ба ташаккул ва инкишоф ёфтани низоми аз ҳад зиёди мутамаркази равобити байнибуҷетӣ асос меёфт, ки бисёр камбудихоро бо дарназардошти маҳдуд ва коста гардонидани салоҳияти ҳукуматҳои минтақавӣ ва маҳаллиро дошт.

Рушди шаклҳои гуногуни давлатдорӣ таъсири ҷиддӣ ба ташаккули муносибатҳои байнибуҷетӣ расонд. Ин раванд боиси пайдоиши равияҳо ва идеяҳои гуногун гардид — чӣ гуна бояд маблағҳо миёни ҳокимияти марказӣ, минтақавӣ ва маҳаллӣ тақсим карда шаванд, кадом ваколатҳо ба кадом сатҳи ҳокимият тааллуқ дошта бошанд ва ин ҳама аз кадом сарчашмаҳо таъмин гарданд. Ҳамаи ин дар ниҳоят ба баланд гардидани самаранокии тақсимои маблағҳои давлатӣ мусоидат намуд.

Бояд қайд кард, ки дар ин муддати дарози таърихӣ дар доираи ташаккул ва рушди муносибатҳои байнибуҷетӣ маҷмуи усулҳо, фишангҳо ва воситаҳои гуногуни ташаккул истифода мегардиданд (ба ҷадвали 1.1. нигаред).

Чадвали 1.1. - Маҷмуи усулҳо, фишангҳо ва воситаҳои таҳаввулоти муносибатҳои байнибучетӣ

Маҷмуи усулҳо, фишангҳо ва воситаҳо	Шарҳ
Андозбандӣ	Тақсими ваколатҳои андозбандӣ байни сатҳҳои гуногуни ҳукумат, масалан, дар ИМА ва Олмон низоми тафриқавии андозҳо ба федералӣ ва минтақавӣ.
Тақсими буҷа ба буҷети тамаркузшуда ва ғайри-тамаркузшуда	Дар ҳамбастагӣ бо сатҳи тамаркузии давлат, пурра аз ҷониби ҳукумат назорати буҷа имконпазир мебошад (шабеҳи Фаронса) ва ё бар асоси унсурҳои мустақили молиявии минтақаҳо (ҳаммонанди ИМА ва Олмон).
Интиқоли воситаҳои буҷетӣ байни ҳукуматҳои зинаҳои мухталиф	Яъне зимни мувозинсозии сатҳи тавсеаи ҳолати молиявӣ, дар байни минтақаҳои нисбатан раванқефта ва ақибмонда, бақорбарии интиқолҳо ва кумакҳои молиявӣ.
Низоми субсидия ва грантҳо	Яъне, истифодаи он дар охири асри XIX дар ИМА ва дигар кишварҳо субсидия ва грантҳои федералӣ барои интиқол ба минтақаҳо.

Сарчашма: муаллиф дар асоси сарчашмаҳои илмӣ таҳия намудааст.

Аз шарҳи маълумоти чадвали 1.1 мушоҳида мегардад, ки то ҳол ин маҷмуи усулҳо, фишангҳо ва воситаҳо, ки дар давоми таҳаввулоти муносибатҳои байнибучетӣ дар ин вариантҳои гуногун ташаккул ёфтаанд, вобаста ба хусусиятҳои сохтор, сатҳи рушд ва вазифаҳои ҳалталаб дар замони муосир истифода мегарданд ва дар доираи онҳо таҳқиқоти илмӣ то ҳол идома доранд.

Ғайр аз ин, бояд қайд кард, ки дар давраи муосир рушди муносибатҳои байнибучетӣ дар заминаи васеътар ва сифатан нав баррасӣ мешавад. Таҳқиқот дар ин самт на танҳо ба такмили механизмҳои тақсимои маблағҳои молиявӣ миёни сатҳҳои гуногуни ҳокимият равона шудааст, балки инчунин истифодаи фишангҳо ва усулҳои муосири идоракуниро дар бар мегирад, аз ҷумла, истифодаи равиши барномавӣ. Ин равиш ба ноил шудан ба рушди устувори ҳамаи минтақаҳои кишвар ва бартараф намудани тафовути иҷтимоию иқтисодии миёни онҳо нигаронида шудааст. Ин ҳадафҳо ба афзалиятҳои ҷаҳонӣ, ки дар ташаббусҳои байналмилалӣ, аз ҷумла дар Ҳадафҳои рушди ҳазорсола, ки аз ҷониби Созмони Милали Муттаҳид тасдиқ шудаанд, мутобиқат мекунад. Амалӣ кардани онҳо истифодаи мукаммали сарчашмаҳои гуногуни маблағгузорию талаб мекунад — аз ҳисоби фондҳои сармоягузорию давлатӣ ва

манбаъҳои ғайрибуҷетӣ то ҷалби сармоягузориҳои хусусӣ ва захираҳои бозорҳои молиявӣ. Бо ин роҳ, муносибатҳои муосири байнибуҷетӣ ҷузъи муҳими низоми васеи банақшагирии стратегӣ ва рушди устувори минтақаҳо мегарданд.

Маҷмуи усулҳо, фишангҳо ва воситаҳои, ки дар боло қайд шуда дар замони муосир истифода мегарданд ва дар ҷараёни дигаргун шудани вазъи берунӣ ва дохилӣ, зери омилҳо ва тазодҳои гуногуни инкишоф ва такмили ҳудро тақозо мекунанд, то ки боиси таъсиси низоми самаранок ва одилонаи муносибатҳои байнибуҷетӣ бо мақсади таъмини ҳуқуқ ва талаботи одамон ба истифодаи маҷмуи хизматрасониҳои барои таъмини шароити мусоиди зиндагонӣ ва рушди сармояи инсонӣ равона гарданд.

Қайд намудан лозим аст, ки ҳар як давлат дар конститутсияи худ, ҳамчун қонуни асосӣ, таъмини аҳолиро ба талаботи зарурӣ ва ҳуқуқӣ кафолат медиҳад ва онҳо дар раванди ҳамкории байни давлатӣ низ вобаста ба талаботи муосири глобалӣ ва миллӣ бояд сармашқи қори мақомоти давлатӣ, инчунин, дар сатҳи марказӣ ва маҳаллӣ роҳандозӣ гарданд. Инчунин, афзоиши хатарҳо ва таҳдидҳо ба амнияти иқтисоди миллӣ, табдили онҳо ба талафоти назаррас дар низоми иҷтимоию иқтисодии кишвар ҷой дорад.

Маълум аст, ки минтақаҳо унсuri асосии низоми муносибатҳои иҷтимоию иқтисодӣ маҳсуб ёфта, дар ҳудуди онҳо равандҳои асосии зиндагии аҳоли ва истеҳсолот ба амал меоянд. Ҳолат ва сатҳи рушди иҷтимоию иқтисодии минтақаҳо ҳамчун объекти асосӣ ва мустақили муносибатҳои иқтисодӣ дар маҷмуи ягонаи идоракунии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон баромад мекунад. Дар давоми солҳои истиқлоли миллӣ иқтисодиёти кишвар рушди нисбатан муътадили иқтисодиро доро мебошад. Лекин мавҷудияти фарқияти назаррас дар сатҳи рушди иҷтимоию иқтисодии минтақаҳо мушоҳида мегардад, ки ин аз имконот ва захираҳои бузурги истифоданашудаи рушди босуръати иқтисоди миллӣ шаҳодат медиҳад.

Асоси фаъолияти босамар ва устувори иқтисоди миллӣ ташаккули модели нави рушди минтақаро тақозо мекунанд, ки имкон медиҳад пуррагии

иқтисодии мавҷуда ва манфиатҳои онҳоро таъмин кунад. Агар дар марҳилаи аввал, коҳиш додани нобаробарӣ дар рушди иҷтимоию иқтисодии минтақаҳои кишвар зарур бошад, аммо дар марҳилаи муосир масъалаҳои истифодаи оптималии ҳамаи фурсатҳои дар манотик ва умуман, мамлакат вучуддошта, ки ба амали мақомоти ҳокимияти марказӣ ва маҳаллот дар доираи таҳкиму таҳияи модели ба раванги мутавозину пайдори иҷтимоӣ ва иқтисодии кишвар ва манотик ниёз дорад, бояд нуктаи калидӣ доништа шуда, дар мадди аввал гузошта шавад. Ҳоло чунин модел ҳанӯз ташаккул наёфтааст. Аз ин лиҳоз, механизмҳои муосир, шаклҳо ва усулҳои татбиқи сиёсати минтақавии давлатӣ заиф мебошанд ва ба шароити муосир пурра ҷавобгӯ нестанд. Инчунин, ҳоло дараҷаи назарраси тафриқаи рушди минтақавӣ ҷой дорад ва он тамоюли манфии афзоиш дорад. Ин ҳилофи принципҳои асосии Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, ки ба шахрвандони кишвар дастрасии баробар ба молу хизматрасониро, новобаста аз ҷойи зисташон, кафолат медиҳад. Дар шароити муосир истифодаи усулҳои нави инноватсионии механизми байнибучетино барои таъмини рушди баробари минтақаҳои кишвар аз ҷиҳати сатҳ ва сифати зиндагӣ, бо мақсади равона кардани рушди онҳо ҳамчун саҳм ба ноил шудан ба амалкарди босуботи иқтисоди миллӣ таъмини рақобатпазирӣ дар сатҳи байналмилалӣ тақозо мекунад. Дар робита ба илми муосир, давлат ва мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ бояд таҳия ва ҷорӣ намудани усулҳо ва воситаҳои нави қабули қарорҳои самаранок ва муосири идоракуниро, ки ба паст кардани тафовутҳо дар рушди ҳудудӣ, амудӣ ва ба ин васила гузаштан ба рушди устувори иқтисоди миллиро доранд, зарурати объективӣ шуморад.

Гуфтан ҷоиш аст, ки таъсири омилҳои берунӣ ва дохилӣ боиси гуногунии сатҳи рушди минтақаҳо мегардад. Масалан, шароити табию иқлимӣ фарқияти ибтидоии объективии гуногунии сатҳи рушди иҷтимоию иқтисодии минтақаҳоро ифода мекунад. Аввалан, омилҳои табиӣ, ки ба фарқиятҳо дар сатҳи рушди иҷтимоии-иқтисодии минтақаҳои мухталифи як давлат таъсир мерасонанд, шомиланд шароити иқлимӣ, релеф, мавҷудияти захираҳои табиӣ (масалан, об ва канданиҳои ғоиданок) ва ҳодисаҳои табиӣ, чун обхезӣ. Ҳамаи

ин омилҳо фарқиятҳоро дар рушди минтақаҳо эҷод мекунанд, ки таҳлили амиқи онҳо зарур аст. Баррасӣ мешавад, ки барои бартараф кардани ин фарқиятҳо ва расидан ба рушди мутавозин, истифодаи маҷмуи усулҳо ва воситаҳои алоқаманд бо рушди муносибатҳои байнибучетӣ, ки дар раванди таҳаввулоти онҳо ташаккул ёфтаанд, зарур аст. Ин як ҷузъи муҳими таъмини рушди устувори иҷтимоии-иқтисодии кишвар ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум мебошад. Раванди истифодаи ин усулҳо ва воситаҳо дар баробари бартараф кардани нобаробарӣ дар минтақаҳо, кӯмак мекунад, ки шароити баробар барои рушди ҳар як минтақа муҳайё гардад.

Аз ин рӯ, омӯзиши муносибатҳои байнибучетӣ дар шароити кунунӣ ва барои оянда аҳамияти калон дорад. Барои таъмин кардани рушди ин муносибатҳо, зарур аст, ки ба таҳқиқи мафҳумҳо, усулҳои методологии гуногун ва таҷрибаи амалии татбиқашаванда дар ин соҳа диққат дода шавад. Ин таҳқиқот бояд барои амалияи воқеӣ асоснок ва самарабахш бошад, то ки дар рушди иқтисоди миллии ҳар як давлат, бо ҳар шакли давлатдорӣ (федералӣ, унитарӣ, омехта ва ғайра), кӯмак расонад. Яъне, аҳамияти таҳқиқи танзими муносибатҳои байнибучетӣ ва таъмини рушди онҳо дар ҳар марҳила муҳим арзёбӣ мегардад. Алалхусус, ин самти таҳқиқоти илмӣ барои давлатҳои навшаккулёфта, ки ба истиқлоли миллии ноил гаштаанд, зарур мебошад. Масалан, олими ватанӣ Ф.С. Саидхоҷаев қайд менамояд, ки дар айни замон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муносибатҳои байнибучетӣ таҳия ва коркарди амикро тақозо мекунанд, чунки заминаи онҳоро тавозунсозии байнибучетӣ ташкил медиҳад, ки нисбати он бояд қоида ва чараёнҳои мушаххасе дар сатҳи қонунгузорӣ қабул гардидаанд, амалӣ гарданд [196, с. 168]. Аз ҷумла, ӯ қайд намудааст, ки муаммои калидии низоми амалкунандаи трансфертҳои байнибучетӣ дар он асос меёбад, ки вай дар қоидаҳои шаффоф ва низомнок асос наёфта, формулаҳо оид ба ҳисобнамоии трансфертҳо, нишондиҳандаҳои мушаххас барои ҷудосозии трансфертҳо вучуд надоранд [197, с. 218].

Таҳқиқи танзими муносибатҳои байнибучетӣ на танҳо ба таъмини устувории низоми молиявии мамлакат таъсир мерасонад, балки имкониятҳои

рушди устувори иҷтимоӣ-иқтисодии иқтисодиёти миллий ва минтақаҳои онро ҳам дар ҳолати ҷорӣ ва ҳам ояндаи миёна ва дарозмуддат муайян месозад. Дар ҳолати баръакс, яъне агар дараҷаи рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва молиявии минтақаҳо назар ба сатҳи миёнаи нишондиҳандаҳои рушди иқтисодиёти миллий, гуногун ва ҳатто боиси ҷой доштани минтақаҳои сусттаракқиёфта ва кафомонда (дипрессивӣ) бошад, он гоҳ ҳолати пайдо гаштани хатарҳо ва хавфҳо боиси суст гардидани суръати рушди мамлакат ва иқтисодиёти он гардида, барои баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум монеаҳо эҷод менамояд. Тавре шинохтатарин олими ватанӣ Л.Ҳ. Саидмуродов иброз доштааст: «асоси таъмини тавсеа ва раванги мувозини ҳар як кишвар аз тавсеа ва раванги минтақаҳо вобастагӣ дорад» [203, с. 7]. Дар ин раванд олими ватанӣ Ш.Р. Абдулҳаева дуруст қайд кардааст, ки дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи муносибатҳои байнибучетӣ дар сатҳи маҳаллӣ ба масъалаҳои мубрами ислоҳоти низоми идоракунии молияи давлатӣ ҳам дар сатҳи ҷумҳуриявӣ ва ҳам дар сатҳи минтақавӣ дохил мешавад [37, с. 85]. Ба таҳқиқи моҳияти илмӣ-назариявии равобити байнибучетӣ ва ҷанбаҳои гуногуни он асарҳои олимони хориҷӣ, аз ҷумла кишварҳои ғарб, ба монанди Г. Бреннангана, Р. Масгрейва, У. Оутса, Ч. Стиглера, Ч. Тибу [124], [127], [128], [129], [131] ва дигарон асос гузоштаанд. Ин гурӯҳи намоёндагони илми хориҷа, асосан солҳои 50-уми асри XX фаъолият дошта, мафҳуми муносибатҳои байнибучетиро хеле васеъ шарҳ додаанд. Акнун, ки мафҳуми равобити байнибучетӣ аз ҷониби онҳо тавзеҳ дода нашудааст, ҳар ду ҷанбаҳо ва ҷузъҳои мубрами онро ба унвони инъикосгари як қисми низоми бучети давлатӣ бо дарназардошти сохтори давлат ва моделҳои мухталиф (федеролӣ, муттаҳида, омехта), ки дар пояи принципҳои пойгоҳӣ ва инчунин яктангии ангеzaҳои давлат ва аҳоли, ваколатҳои тамаркузшуда ва тамаркузнашуда байни субъектҳои равобити байнибучетии бар асоси қонуни тақсимномаи даромаду хароҷот роҳандозӣ мегарданд, гурӯҳбандии низоми бучети миллиро ба бучети марказӣ ва маҳаллӣ тавзеҳ медиҳанд.

Асосҳои илмӣ-назариявӣ муносибатҳои байнибучетӣ ва ҷанбаҳои гуногуни он дар асарҳои олимони хориҷи наздик низ, яъне аз Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил ба монанди Ю.М. Алпатов, А.М. Бабич, О.Г. Бежаев, Л.Н. Борисоглебский, В.К. Бурлачков, Т.А. Вершило, А.Г. Игудин, С.А. Кирсанов, А.С. Колесов, Ю.А. Крохин, Н.С. Максимов, Л.И. Павлов, Х.В. Пешков, Г.Б. Поляк, А.Д. Селюков, В.А. Слепов, Ю.Л. Смирников, Р.Г. Сомоев, Н.И. Химичев, В.Б. Шуба, М.А. Яхъяев ва дигарон таҳқиқ гардидаанд [55, с. 45], [148, с. 50], [87, с. 72], [180, с. 3], [34], [123], [68, с. 43], [147, с. 10], [30], [199, с. 38].

Масалан, Ю.А. Крохин, равобити байнибучетиро ба унвони навъи муносибати ҷамъиятӣ дар давлати федеративӣ муайян месозад, ки дар он бо истифода аз усулҳои махсуси низоми меъёрҳои молиявӣ-ҳукукии муайянгардида ва ё тасдиқшудаи идоракунии давлат дар самти муносибсозии равобити давлат ва субъектҳои марбут ба он дар амалкардҳои бучетӣ татбиқ меёбад. Барои дастгирии мавқеи ишорагардида муаллифони дигари ватанӣ низ баромад намуда, соҳаи муносибатҳои байнибучетиро ба унвони асилтарин самти ҳамкориҳои ҳукумат бо субъектҳои марбута, ки ба қисмати асосии федератсия барои татбиқи раванди бучетӣ дохил мешаванд, маҳсуб кардаанд [173, с. 19].

Муҳаққиқон А.Д. Селюков [114, с. 38] ва Г.Б. Поляк [61, с. 17] муносибатҳои байнибучетиро аз нуқтаи назари маҷмуи муносибатҳои иқтисодӣ, ки дар натиҷаи тақсимнамоӣ ва азнавтақсимнамоии захираҳои бучетӣ дар давлат бо мақсади танзими қисми даромад ва хароҷоти низоми бучет дар мамлакат ба миён меоянд, тавсиф намудаанд.

Иқтисоддонҳо А.М. Бабич ва Л.И. Павлов бар онанд, ки дар низоми муносибатҳои байнибучетӣ масъалаҳои марбут ба тақсим ва устуворгардониҳои ваколатҳои бучетӣ, инчунин таъмини риояи ҳукуку уҳдадорӣҳои мақомоти давлатӣ дар самти тарҳрезӣ, тасдиқ ва иҷрои бучетҳо ба миён меоянд. Ба таъбири дигар, мутахассисон таъкид мекунанд, ки барои фаъолияти дурусти бучетӣ дар ҳама сатҳҳои ҳокимият муҳим аст, ки масъулиятҳо ва салоҳиятҳо

дуруст муайян ва риоя шаванд — аз қабули қарорҳо то иҷрои амалии буҷет [46, с. 31]. Инчунин, таркиби муносибатҳои байнибуҷетӣ ва субъектҳои онҳо дар асарҳои Ю.Л. Смирников, Т.А. Вершило, Х.В. Пешков, Ю.М. Алпатов ва дигарон баррасӣ шудаанд. Муаллифони қаблан зикршуда се ҷузъи асосии равобити байнибуҷетиро баён доштаанд: ҳукумати марказӣ, ниҳодҳои дар минтақаҳо вучуддоштаи ҳукуматҳо ва ҳукуматҳои дар маҳалҳо мавҷудбуда, илова бар он маҳдуд будани равобити пулӣ-қарзӣ дар байни иштирокчиёни ин равобит.

Коршиносон Л.Н. Борисоглебская ва С.А. Кирсанов равобити байнибуҷетиро ба унвони «иртиботот байни сохторҳои гуногуни ҳукуматӣ оид ба тафриқаандозии намудҳои хароҷот ва даромадҳо ба таври ҳамешагӣ миёни сатҳҳои низоми буҷетӣ, тақсимнамоӣ миёни буҷетҳои сатҳҳои гуногун, андозҳоро танзимкунанда оид ба муқаррароти муваққатӣ, дар як сол тақсим карда мешаванд, азнавтақсимнамоии воситаҳо аз буҷетҳои як сатҳ ба сатҳи дигар ва инчунин миёни буҷетҳои ҳамон як сатҳ дар шаклҳои мухталиф» тавсиф месозанд [56, с. 32].

Таваҷҷуҳи илмиро мавқеи А.Г. Игудин бархӯрдор аст, чунки равобити байнибуҷетиро ба унвони як сохтори муайяншудаи пулию қарзӣ ҷиҳати тақсим ва азнавтақсимкунии даромаду хароҷот дар зинаҳои гуногуни буҷет ба расмият мебарорад [163, с. 8].

Иқтисодчӣ Р.Ю. Рибокова чунин мешуморад, ки шарҳи мафҳуми мазкур хусусияти умумӣ дошта, ин муносибатҳоро мансуб ба муносибатҳои буҷетӣ ва раванди буҷетӣ дониста, моҳияти ҳуди онҳоро равшан намесозад. Ба андешаи ӯ, ин равобит, равобити пулию қарзиро дар самти устувор намудани ваколатҳои хароҷотию даромадӣ ба сурати доимӣ (бидуни маҳдудиятҳои замонӣ) мушаххас менамояд, зеро онҳо ба хароҷот ва сатҳи ниҳоии манбаъҳои даромад ва инчунин, аз нуқтаи назари танзими равобити байнибуҷетӣ, тақсимнамоии эҳтимолии бархе аз андозҳо ба давраҳои вақтӣ (на дертар аз соли молиявии оянда) миёни буҷетҳои сатҳҳои гуногун ва азнавтақсимкунии воситаҳо аз буҷетҳои як сатҳи низоми буҷетӣ ба сатҳи дигари он дар шаклҳои гуногун,

барои он ки ҳамаи шаҳрвандон, новобаста аз минтақаи зисташон, имкони гирифтани хизматрасониҳои давлатӣ (яъне он хизматрасонӣҳое, ки аз ҳисоби буҷет маблағгузорӣ мешаванд) дошта бошанд ва ин хизматрасониҳо на камтар аз сатҳи зарурии муайяншуда бошанд, чораҳо андешида мешаванд [194, с. 16].

Ба андешаи М.В. Карасев, аллакай аз худӣ мафҳуми «муносибатҳои байнибуҷетӣ» чунин бармеояд, ки муносибатҳои мазкур бояд байни буҷетҳо ба миён оянд ва ин маънои онро дорад, ки байни субъектҳои, ки моликонии ин воситаҳо ба шумор мераванд, ба вучуд меоянд. Ин бо он алоқамандӣ дорад, ки ҳуқуқҳои зиёде (ваколатҳои), ки дар соҳаи буҷет амалӣ карда мешаванд, ҳуқуқҳои мустақил ба шумор мераванд, ки метавонанд на ба ягон субъекти дигар, балки танҳо ба давлат тааллуқ дошта бошанд [167, с. 71]. Далели аслии ҳаводорони равиши омехта дар рафти мушаххассозии моҳияти илмӣ-назариявии алоқамандии байнибуҷетӣ дар ҳоли воқеият бар он пояи мантиқӣ асос меёбад, ки чунин робитаро дар масъалаҳои ҷудонашавандаи таъминоти буҷет ва он субъектҳои иқтисодӣ, ки ба гирандаи ин воситаҳо ба ҳисоб мераванд, алоқамандии тарафайни ҷудонашавандаи масоили таъминоти буҷетӣ ва субъектҳои, ки гирандагони воситаҳои мазкур махсус меёбанд, мушоҳида намудан мумкин аст.

Муҳаққиқ В.А. Слепов диққати худро ба масоили низоми буҷетии марказонидашуда ва ғайримарказонидашуда дар мамлакати унитарӣ ва федеративӣ комилан возеҳ рағона сохта, чунин пешбинӣ менамояд, ки миёни низоми қабулгардида дар давлат ва масоили тақсими захираҳои буҷетӣ алоқамандии муайян вучуд дорад, ки муносибати ҳокимиятро нисбат ба субъектҳои поёнӣ муайян месозад [69, с. 17].

Муносибатҳои байнибуҷетӣ дар қорҳои илмӣ А.М. Годин, И.В. Подпорин ва дигар муҳаққиқон дар доираи сиёсати пулиро қарзии давлат мавриди таҳлил қарор гирифтаанд [66, с. 60]. Муаллифон таваҷҷуҳи асосиро ба ҷанбаҳои ҳамкориҳои молиявии давлат бо субъектҳои он (яъне вилоятҳо, шаҳрҳо ва ноҳияҳо), инчунин ба вазифаҳои тақсим ва азнавтақсим кардани захираҳои

молиявӣ байни сатҳҳои гуногуни ҳокимият равона кардаанд. Ин равандҳо, дар маҷмӯъ, асоси ташаккули низоми молияи маҳаллии давлатро ташкил медиҳанд.

Дар катори равиши пулӣ-қарзӣ (маҳдуд) дар адабиёти ватании илмӣ инчунин равиши субъектӣ-таксимотие (васеъ) вучуд дорад, ки соҳаи муносибатҳои байнибучетиро, пеш аз ҳама, аз мавқеи муносибати ҳокимият бо субъектҳои поёнӣ дар сохтори бучети давлатӣ муайян месозад. Тавсифи мухтасари равобити байнибучетӣ дар асарҳои И.А. Сикорская мушоҳида мешавад, ки онҳоро аз нуктаи назари алоқамандии ҳамаи унсурҳои низоми бучетӣ аз рӯйи амудӣ ва уфуқӣ бо дарназардошти принципҳо ва вазифаҳои, ки дар қонунгузорӣ муайян гардидаанд, баррасӣ намудааст. Мувофиқи андешаи ӯ, равобити байнибучетӣ ба унвони гуногуншаклии махсуси ҷумҳуриявӣ, манотикӣ ва маҳаллии равобити бучетӣ фаъолият намуда, аммо аз онҳо бо соҳаи пайдоиш фарқ мекунад [198, с. 48].

Иқтисоддон А.С. Колесов муносибатҳои байнибучетиро ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи сиёсати бучетии давлат арзёбӣ мекунад. Ба андешаи ӯ, ин муносибатҳо самти ташкилдихандаи давлат ва муайянкунандаи сиёсатҳои бучетӣ буда, ҳадафи онҳо танзими устувор ва дурбинонаи тамоми равандҳои молиявии байни сохторҳои гуногуни давлат мебошад. Ин танзим тавассути маркази ягонаи идорақунӣ амалӣ мешавад, ки воситаҳои пулиро дар байни субъектҳои давлат ва ҳуди марказ ба таври оқилона тақсим ва азнавтақсим мекунад. Ин раванд дар заминаи он сурат мегирад, ки ҷомеа ихтиёран ба ҳокимият ваколат медиҳад, то вазифаҳои мушаххаси иҷтимоиву иқтисодиро иҷро намояд ва дар доираи сохтори иерархии давлат миёни сатҳҳои гуногуни ҳокимият ҳукуку уҳдадорихои муштарак муқаррар карда мешаванд. [169, с. 120].

Хусусияти хоси муносибатҳои байнибучетӣ ҳамкориҳои на танҳо байни мақомоти ҳокимияти сатҳҳои гуногун, балки байни субъектҳо дар давлат ба шумор меравад [60, с. 183].

Ҷонибдорони равиши васеъ диққати худро ба масъалаҳои пайдоиши муносибатҳои байнибучетӣ бо дарназардошти муйянсозии доираи

иштирокчиёни он равона сохта, ҷонибдорони равиши нисбатан маҳдуд масоили муносибатҳои пулӣ-қарзиро, ки байни буҷетҳои сатҳҳои гуногуни ҳокимият ба миён омадаанд, баррасӣ намудаанд. Баъзе аз муаллифон дифференсиатсияи раванди субъектӣ-таксимотӣ (дар заминаи муайянсозии таркиби иштирокчиёни муносибатҳои байнибуҷетӣ) ва раванди пулию қарзиро (ки соҳаи азнавтаксимкунии молияи маҳаллиро ташаккул медиҳанд) зери танқиди шадид қарор додаанд [121, с. 73]. Инчунин, андешаи О.Ю. Сквортсов низ қобили қабул мебошад, ки таҳқиқи масоили муносибатҳои байнибуҷетиро ғайриқобили қабул дониста, танҳо ба муайянсозии таркиби иштирокчиён ва салоҳиятҳои онҳо оид ба таксимкунии захираҳои буҷетӣ таъя намудааст. Муаллиф пешниҳод менамояд, ки муносибатҳои байнибуҷетӣ дар раванди татбиқи ваколатҳои буҷетӣ байни буҷетҳои сатҳҳои гуногун дар симои мақомоти тобеи онҳо ҳангоми муқаррарсозии даромадҳо ва хароҷоти буҷетҳои дахлдор ва ҳангоми таксимнамоии даромадҳо байни буҷетҳои сатҳҳои гуногун ба миён меоянд [199, с. 49]. Ба ақидаи мо, ин андешаҳо ҳамчун инъикосгари раванди маҳдудкунанда арзёбӣ мегарданд.

Олимони ватанӣ, ки дар доираи таҳқиқоти худ ҷанбаҳои мухталифи назариявӣ-методологӣ ва методии равобити байнибуҷетиро мавриди омӯзиш қарор додаанд ва дар таҳқиқоти илмӣ худ дар ин самт саҳми назаррас гузоштанд Л.Ҳ. Саидмуродзода, М.Т. Каримова, Ф.М. Муминова, А.А. Солеҳзода, Д.А. Амонова, Ш.М. Давлатмуродов, Х.Қ. Юнусзода, У.Ш. Қайюмов, М.А. Балаев, А.Р. Ҳасанов, Ш.С. Азизов, Г.Н. Оймахмадов, Ғ.Р. Расулов ва Б.Х. Боқилов маҳсуб меёбанд.

Масалан, А.А. Солеҳзода ва Д.А. Амонова дар ин бора ибраз доштаанд, ки равобити байнибуҷетӣ яке аз ҷузъҳои мушаххаси сиёсати буҷетии ҳукумат буда, маҷмуан аз ҳисоби идораҳои минтақавӣ он баромад менамояд [201, с. 67]. Ба назари мо, таҷрибаи кишварҳои, ки низоми мукаммали молиявӣ доранд, нишон медиҳад, ки муносибатҳои байнибуҷетӣ бояд на танҳо ҳамчун як ҷузъи сиёсати буҷетии давлатӣ баррасӣ шаванд. Онҳо, дар баробари ин, нақши муҳимро дар татбиқи сиёсати иҷтимоиву иқтисодӣ, сиёсати пулию қарзӣ, ҷалби

сармоягузорӣ ва густариши ҳамкориҳои байналмилалӣ низ бозӣ мекунад. Аз ин рӯ, таҳқиқи масъалаҳои марбут ба ташаккул ва рушди равобитаи байнибучетӣ бояд бо истифода аз равиши маҷмӯӣ сурат гирад. Ин равиш бояд ҳам заминаҳои назариявӣ ва ҳам методологии равандро фаро гирад, равобитаи сохторҳои марказӣ ва зерсохторҳоро ба инобат гирад, принсипҳои асосӣ ва иловагии идоракуниро риоя намояд ва инчунин таъсири омилҳои дохилӣ ва берунӣ ба ин равандро ҳамаҷониба арзёбӣ кунад. Дар ин таҳқиқоти диссертатсионӣ ба истифодаи методологияи низомнокӣ (комплексӣ) аз диди воқеӣ назар андӯхта, имконоти истифодаи пешниҳодоти назариявӣ-методологӣ ва методии онҳоро ибтидоӣ дошта, арзиши илмӣ онҳоро қайд намудем.

Олимон Ш.С. Азизов, Г.Н. Оймаҳмадов, Ғ.Р. Расулов ва Б.Х. Боқилов андеша доранд, ки муносибатҳои байнибучетӣ, аз як тараф, барандаи муносибатҳои молияи пулӣ бошанд, аз тарафи дигар, барандаи муносибатҳои молиявӣ оид ба ташкил, тақсиму азнавтасимкунии мақсаднок ва истифодаи самараноки захираҳои молиявӣ бучетҳо бо дарназардошти таҳлили иҷрошавию назоратшаванда ва истифода аз низоми ягонаи электронӣ барои ҳисоббаробаркуниҳо мебошанд [134, с. 146].

Дар ин асно, таҷриба нишон медиҳад, ки омӯзиши равобитаи байнибучетӣ бояд чунин масоилро, аз қабيلي банақшагирии бучетӣ, таъсирбахшии низоми бучет, баробарии бучет, пешбиниҳои молиявӣ-иҷтимоӣ, рушди ривочи манотик ва бучетҳо, маҳал, иҷросозии барномаи рушди иқтисодӣ-иҷтимоӣ манотикро дар бар гирад. Яъне, таҳқиқи муносибатҳои байнибучетӣ бо назардошти ҳолати воқеӣ ва ояндабинии рушди минтақаҳо ва ҳолати бучети онҳо ҳамчун фарзияи кори рисола қабул гардад. Аз ин лиҳоз, Х.Қ. Юнусзода таъкид мекунад, ки рушди иқтисодиву иҷтимоӣ минтақаҳо дар аксари ҳолатҳо ба ҳаҷм ва самаранокии истифодаи бучети минтақавӣ вобаста аст. Яъне, бучети маҳаллӣ яке аз сарчашмаҳои асосии маблағгузорӣ барои пешбурди бахшҳои воқеии иқтисод ва соҳаҳои муҳими истеҳсолӣ дар минтақаҳо ба ҳисоб меравад. Аз ин рӯ, ҳар қадар ки бучет дуруст ва самарабахш истифода шавад, ҳамон қадар имкониятҳои рушди минтақа бештар мешаванд [215, с. 108]. Ба андешаи мо,

дигар сарчашмаҳои муосири молиякунонии онро ба инобат нагирифтааст. Мисоли равшан, дар замони муосир ва ояндаи наздик рушди иқтисоди миллӣ ва минтақавӣ бо истифода аз доираи васеи чунин манобеъ, аз қабилӣ ҷалби маблағҳои пулӣ аз бозорҳои молиявии дохилию беруна, аз ҳисоби манбаъҳои пулӣ хонаводаҳо ва дигар манобеъ сурат мегирад.

Иқтисодчӣ У.Ш. Қаюмов дуруст қайд намудааст, ки муносибатҳои байнибучетӣ низоми мураккаби иҷтимоӣ иқтисодӣ буда, идоракунии он тариқи маҷмуи ваколатҳои харочотии мақомоти маҳаллӣ амалӣ гардад. Дар баробари ин, ӯ изҳор медорад, ки бояд барои ҳар як вазифаи давлатӣ як сатҳи мушаххаси ҳокимияти давлатӣ масъул бошад ва маблағгузори он низ танҳо ба зиммаи ҳамин сатҳ вогузор шавад. [213, с. 101]. Лекин, ба андешаи мо, ҳоло имкониятҳои васеъ барои маблағгузори ғайрибучетии вазифаҳои давлатӣ низ пайдо гашта, бояд дар амалия истифода гардад.

Коршинос М.А. Балаев чунин мешуморад, ки бучетҳои маҳаллӣ бояд комилан мустақил бошанд ва касри бучети худро аз ҳисоби воситаҳои худӣ рӯйпӯш намоянд. Ин имконият медиҳад, то амалкардҳои ғайри мақомоти ҳумуматҳои дар маҳалҳо қарордошта дар афзоиши даромадҳои худӣ, захираҳои молиявӣ дар минтақаҳо ҷамъоварӣ гарданд, ки ба он минтақаҳо воқеан ниёз доранд [138, с. 118]. Ба андешаи мо, бо бартарии, ки ин тафсир доро мебошад, қайд кардан бамаврид аст, ки тақдироти муаллиф дар бораи он ки «бучетҳои маҳаллӣ бояд комилан мустақил бошанд», ғалат буда, доираи истифодаи фишангҳо ва воситаҳои танзими муносибатҳои байнибучетиро маҳдуд ё пурра барҳам дода, инчунин, ба афзудани равандҳои номатлуби «федерализм», ё ин ки, ба ибораи дигар, «маҳалгароӣ» оварда мерасонад.

Бо дарназардошти фароянди таҳаввулпазирӣ ва консепсияи «давраи ҳаёт», ҳар як минтақае, ки аз сатҳи баланди тавсеаи иҷтимоӣ-иқтисодӣ бархӯрдор мебошад, бо мурури замон ва дар натиҷаи таъсиррасонии омилҳои берунию дохилӣ мумкин аст рӯ ба шикаст орад ва ниёз ба дастгириҳои молиявӣ аз ҳисоби бучети марказӣ ва барномаҳои зиддибуҳронии давлатӣ пайдо намояд. Барои ин, ба андешаи мо, бояд муносибатҳои байнибучетӣ дар ояндаи миёна ва

дарозмуддат дар асоси истифодаи васеи усулҳои муосири бучетикунони ва ташаккули фондҳои захиравии молиявии зиддибухронӣ барои таъмини мувозинати дарозмуддати бучетҳои марказӣ ва минтақавӣ рушд ёбанд. Дар ин равиш ба пешниҳоди олими ватанӣ Ш.М. Давлатмуродов бобати «зарурати таҳқиқи муносибатҳои байнибучетиро дар интихоби модели самараноки ҳамкориҳои сатҳҳои ҳокимият дар шароити мушаххаси иқтисодӣ ва сиёсӣ, инчунин, низоми расонидани кумаки молиявӣ ба минтақаҳои камбизоат бояд таъсис дода шавад» [149, с. 22], ҳамфикр мебошем. Ин равандро А.Р. Ҳасанов низ қобили қабул дониста, онро ба унвони асилтарин унсур дар низоми равобитаи байнибучетӣ, низоми трансфертҳои байнибучетӣ арзёбӣ намудааст, ки имкон дорад номувозинатиҳои ҷойдоштаро дар байни воҳидҳои сохторию маъмурӣ баробар намояд, яъне ҳам дар доираи сатҳи уфуқӣ, ки ба хосиятҳои иқтисодӣ-иҷтимоии тавсеаи минтақаҳои алоҳида ва фурсатҳои молиявии он вобаста мебошад [206, с. 111].

Тафсири мафҳумҳои муносибатҳои байнибучетӣ, ки дар асарҳои илмӣ олимони маъруфи хориҷӣ ва ватанӣ қайд шудаанд, аз тарафи муаллифи рисола ҷамъоварӣ карда шудаанд (ба ҷадвали 1.2 нигаред).

Ҷадвали 1.2. - Тафсири мафҳуми «муносибатҳои байнибучетӣ» дар асарҳои илмӣ олимони хориҷӣ ва ватанӣ

МУАЛЛИФ	МАФҲУМ
А.Г. Игудин, В.И. Гришин [161, с. 50]	Равобитаи байнибучетӣ муносибати байни мақомоти ҳукуматие маҳсуб меёбад, ки дар асли воқеӣ аз зинаҳои мухталиф, дар ҳамбастагӣ бо ҷудогардонии хароҷот дар асоси принципҳои доимии дарозмуҳлат ва ҳамчунин даромадҳо, пурра ё қисман ба низоми бучети кишвар воридшаванда, тақсимои маъмурии андозҳои танзимшаванда ба таври муваққатӣ ва азнавтақсимкунии воситаҳо аз бучети як зина ба дигар зина бо ҳадафи муҳайёсозии фазои ҳубу мусоид барои тавозуни бучетҳои мақомоти ҳукуматӣ дар ҳар як зина бо таваҷҷуҳ ба вазифа ва уҳдадорӣҳои ба зимма дошта, дар рафти риояи ҳадди ниҳии стандартҳои давлатӣ дар дохили мамлакат, вобаста ба иқтисодӣ андозии дар марзҳои дахлдошта ҷудошуда.

О.Г. Бежаев [52, с. 49]	Равобити байнибучетӣ муносибатҳои иқтисодӣ ва ҳуқуқиест, ки дар байни мақомоти давлатӣ ва маҳаллӣ дар чараёни бюджет вобаста ба пайдоиши харочот бар асоси доимият ё дарозмуҳлатӣ, даромадҳои ба бучети кишвар воридшаванда, мушаххаснамоии меъёрҳои устуворнигоҳдорандаи таъминсозии андозҳои федералӣ ва минтақавӣ ба таври доимӣ ва ё барои давраи дарозмуҳлат, азнавтасимсозии маблағ аз бучети зинаи боло ба зинаи поён дар асоси риояи тартиби танзимнамоии бюджет, пӯшонидани харҷҳои марбут ба интиқолдиҳии ваколатҳои мансуб ба харочот ва муқаррароти қабулгардида, харҷҳои иловагӣ ва ё аз даст додани дигар даромадҳои бюджет, интиқолдиҳии маблағҳо дар шакли мусоидатҳо ва кумакҳои пулӣ дар асоси бозгардонӣ ва ё бебозгашт, расонидани кумакҳои молиявии даврагӣ, муттаҳидсозии воситаҳо чиҳати маблағгузоринамоии харҷҳо барои ангезаҳои зинаҳои мухталифи ҳукумат.
В.М. Родионова [193, с. 56]	Муносибатҳои байнибучетӣ низоми объективии шартшудаи расонидани кумаки молиявӣ ба мақомоти ҳокимияти минтақавӣ ва маҳаллӣ мебошад, ки бинобар шароити таърихӣ, барои амалисозии ваколатҳои худ маблағи кофӣ надоранд.
Ю.И. Любимсев	Муносибатҳои байнибучетӣ чараёнҳои муназзами муташаккилона ва робитаҳо миёни субъектҳои муносибатҳои байнибучетӣ оид ба ташаккул, тақсим ва истифодаи фондҳои бюджетӣ ва грантҳо мебошанд.
Х.В. Пешков	Равобити байнибучетӣ як навъ муносибатҳои бучетие, ки миёни федератсия ва сатҳҳои поёнии сохторҳои ҳудудӣ оид ба тақсими харочот ва даромадҳо миёни сатҳҳои низоми бюджет, азнавтасимкунии минбаъдаи даромадҳо миёни бучетҳои як сатҳ, инчунин, оид ба таъминоти ташкилии равандҳои иҷрои бучетҳо, татбиқи назорат аз рӯи харочоти воситаҳо дар рафти танзими бучетӣ.
К. Лайкам	Равобити байнибучетӣ тақсим ва тақвияти ҳуқуқи иҷрои уҳдадорихо миёни ҳокимияти сатҳи ҷумҳуриявӣ, минтақавӣ ва маҳаллӣ оид ба иҷрои баъзан аз вазифаҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ муайян намудани бузургии ҳаҷми харочот барои иҷрои ваколатҳои таъиншуда ва таъсиси манбаъҳои даромади бучетҳои тамоми сатҳҳо ва инчунин ҳама шаклҳои дастгирии минтақаҳо.
Н.А. Шевелев	Равобити байнибучетӣ муносибатҳо миёни субъектҳои ҷамъиятӣ вобаста ба пешниҳод/гирифтани воситаҳои бучетии як сатҳ аз бучети сатҳи дигар бо шартҳои муқаррарнамудаи мақомоти ҷамъиятии таъминкунанда ба миён оянда маҳсуб меёбад.
Қонуни ҚТ дар бораи молияи давлатӣ, соли 2011, №6	Равобити байнибучетӣ, равобит байни мақомҳои ҳукуматдори давлатӣ ва идоракунандаи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳукуматҳои дар маҳалҳо қарордоштаи ҳокимияти давлатӣ ва деҳот, сохторҳои идоранамояндаи фондҳои ҳадафноки давлатӣ мебошад.

Идомаи чадвали 1.2.

Қаюмов У.Ш. [213, с. 3]	Муносибатҳои байнибучетӣ ҳама вақт ҳамчун воситаи идоракунии рушди минтақа баромад намуда, мақсади он таъмини фазои ягонаи иҷтимоӣ ва иқтисодии мамлакат ба ҳисоб меравад.
Абдулҳаева Ш.Р. [37, с. 58]	Муносибатҳои байнибучетӣ дар сатҳи маҳаллӣ ба масъалаҳои мубрами ислоҳоти низоми идоракунии молияи давлатӣ ҳам дар сатҳи ҷумҳуриявӣ ва ҳам дар сатҳи минтақавиро дар назар дошта, мавқеи муҳимро дар танзими байни сатҳҳои ҳокимиятро дар бар мегирад.
Ҳазратзода Т.Ҳ.	Муносибатҳои байнибучетӣ маҷмуи муносибатҳои тақсим ва азнавтақсимкунии маблағҳои молиявӣ байни сохторҳои ҳокимияти давлатӣ, мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ ва сохторҳои идоракунии фондҳои мақсадноки давлатӣ ва ғайридавлатӣ мебошад, ки барои таъмини пурраи талаботи аҳоли ва субъектҳои гуногун ба хизматрасониҳои давлатӣ барои таъмини рушди устувори иқтисодиёти миллӣ ва минтақаҳои он, дар асоси нигоҳдории дарозмуддат ва динамикии мувозинати тавозунии бучетӣ, ки боиси баробар баланд шудани сатҳи зиндагии мардум дар тамоми манотиқи кишвар равона гардидааст.

Сарчашма: муаллиф дар асоси адабиёти омӯхташуда таҳия намудааст.

Аз таҳқиқи чадвали 1.2 бармеояд, ки мафҳуми «муносибатҳои байнибучетӣ» ниҳоят мураккаб ва гуногунчанба ба назар мерасад, ки ҳангоми ифшои мазмуни он баҳсу ихтилофҳоро ба вуҷуд меорад. Бешубҳа, то чӣ андоза боандеша ва дуруст будани шарҳи назариявии мафҳумҳои бунёдӣ аз шакли усулҳои воқеии татбиқи онҳо бештар вобаста аст. Муқаррароти мазкур таҳқиқоти иловагӣ ва амиқи моҳияти мафҳуми иқтисодии баррасишавандаро талаб мекунад. Муаллиф таърифи мафҳуми муносибатҳои байнибучетӣ ба тарзи зерин пешниҳод менамояд “Муносибатҳои байнибучетӣ як системаи мураккаби робитаи молиявӣ ва иқтисодӣ байни сатҳҳои гуногуни ҳокимияти давлатӣ — ҳам дар сатҳи давлатӣ ва ҳам маҳаллӣ, инчунин байни мақомоти идоракунӣ дар фондҳои мақсадноки давлатӣ ва ғайридавлатӣ мебошанд. Моҷарои асосии ин муносибатҳо дар тақсимои ва азнавтақсимкунӣ нахусти маблағҳои бучетӣ барои таъмин кардани аҳоли ва субъектҳои иқтисодӣ бо хизматрасониҳои давлатӣ мебошад. Ҳадафи асосии муносибатҳои байнибучетӣ таъмини рушди устувори иқтисодӣ дар сатҳҳои миллӣ ва минтақавӣ мебошад.

Чадвали 1.3. - Таснифи муносибатҳои байнибучетӣ

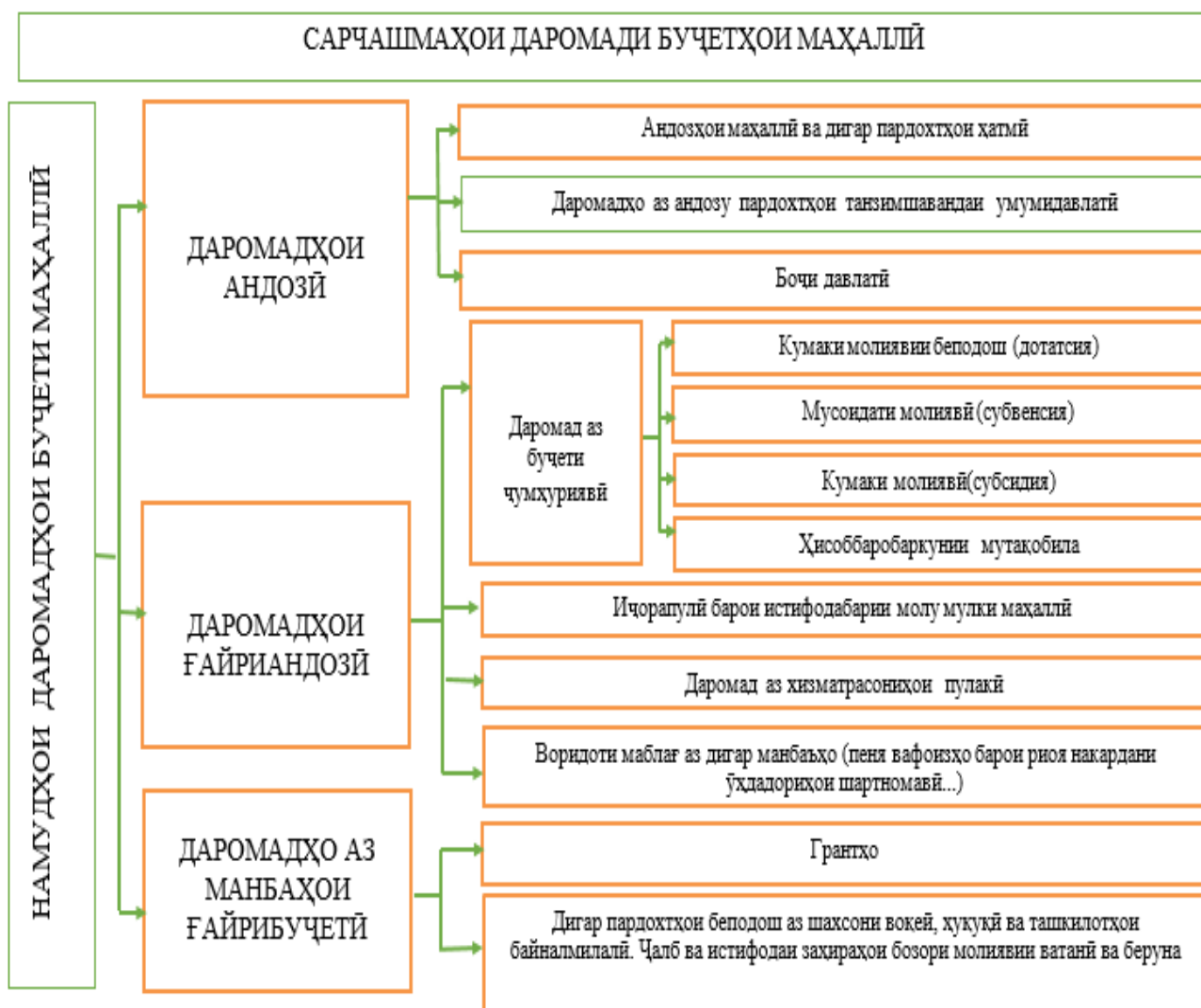
НАМУД	ХУСУСИЯТ
Вобаста ба мазмун	
Амволӣ (молумулкӣ)	Миёнаравӣ дар ҳаракати маблағҳо ба бучет (ташаккул) ё аз бучет (тақсим): - муносибатҳои даромади бучетӣ (ташкили бучет); - муносибатҳои бучети хароҷот (тақсимои бучет).
Ташкилӣ	Муносибатҳои, ки дар рафти тартиб додан, баррасӣ ва тасдиқ намудани бучет, ташкили истифодаи маблағҳои бучетӣ ба гирандагонӣ онҳо (масалан, назорати молиявӣ ба истифодаи маблағҳои бучетӣ) ба вуҷуд меоянд.
Аз рӯйи усули гардиши пули нақд	
Яктарафа	Пул ба як самт ҳаракат мекунад: ба бучет (тақсимои андоз) ё берун аз бучет (маблағгузори бучетӣ).
Баргарданда	Маблағ ба бучет ва баъд ба бозгашт (масалан, муносибатҳои қарзи давлатӣ) ва ё баръакс, аз бучет ва баъд ба бозгашт (масалан, муносибатҳои қарзи бучетӣ) ҳаракат мекунад.
Вобаста ба интиқоли маблағҳо байни сатҳҳои низоми бучетӣ	
Миллӣ	Муносибатҳои бучети марказӣ бо бучетҳои минтақа ва маҳаллӣ
Минтақавӣ	Муносибатҳои бучети минтақавӣ бо бучети марказӣ ва маҳаллӣ
Маҳаллӣ	Муносибатҳои бучети маҳаллӣ бо бучетҳои болоӣ
Тибқи шартҳои интиқоли захираҳои молиявӣ	
Универсалӣ	Самтҳои муайяни истифодаи интиқоли захираҳои молиявиро дар назар надоранд
Мақсаднок	Талабот нисбати истифодаи мақсадноки маблағ чой дорад
Аз рӯйи равиш	
Амудӣ	Муносибатҳои байни бучетҳои сатҳҳои гуногуни низоми бучетӣ
Уфуқӣ	Муносибатҳои байни бучетҳои як сатҳ (ёрии молиявӣ, муттаҳид кардани захираҳои молиявӣ барои ҳалли мушкилоти умумӣ)

Сарчашма: муаллиф дар асоси адабиёти омӯхташуда таҳия намудааст, аз ҷумла: Бесчеревных, В.В. Развитие советского бюджетного права [Текст] / В.В. Бесчеревных. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1960. – 80 с.; Гришин, В.И. Региональная экономическая политика и межбюджетные отношения [Текст] / В.И. Гришин // Финансы. 2005. № 4. – С. 50-55; Клисторин, В.И. Методология анализа налогово-бюджетной и региональной политики на субфедеральном уровне [Текст] / под ред. С.А. Суспицына. – Новосибирск: ИЭОПП СО РАН, 2004. – 240 с.; Лексин, В.Н. Результативность и эффективность действий региональной и муниципальной власти: назначение и возможности корректной оценки [Текст] / В.Н. Лексин // Регион: экономика и социология. 2012. №1 (73). – С.3-39; Хоменко, В.В. Основы организации межбюджетных отношений между центром и регионам [Электронный ресурс] / В.В. Хоменко, Н.Г. Кулягина // Казанский федералист. 2002. №3. Режим доступа: <http://www.kazanfed.ru/publications/kazanfederalist/n3/stat9/>; Blindenbacher, R. Dialogues on Legislative, Executive, and Judicial Governance in Federal Countries / R. Blindenbacher, A. Ostien. - Forum of Federations, – Canada, 2006; Горбунова, О.Н. Бюджетное право России [Текст]: учебное пособие / О.Н. Горбунова, А.Д. Селюков, Ю.В. Другова. – М.: ТК «Велби», 2002. – 191 с.; Гринкевич, Л.С. Межбюджетные отношения в Российской Федерации на современном этапе [Текст] / Л.С. Гринкевич, В.В. Казаков // Известия Томского политехнического университета. 2008. Т. 312. № 6. – С. 10-15; Объём муниципального долга // Официальный сайт Министерства финансов Российской Федерации. Режим доступа: <http://www1.minfin.ru>; Скворцов, О.Ю. Вопросы межбюджетных отношений в судебно-арбитражной практике [Текст] / О.Ю. Скворцов // Бюджетное право: вопросы теории и практики: сборник статей. – М.: С.Пб.; Минск; Харьков; Питер, 2002. – 160 с.

Ин, дар навбати худ, бояд дар асоси нигохдории мувозинати буҷетии дарозмуддат амалӣ гардад ва дар баробаркунии шароити ҳаёти ва рушди иҷтимоӣ ва иқтисодии минтақаҳои гуногуни кишвар кӯмак намояд”. Бо дарназардошти ҷой доштани намудҳои васеи муносибатҳои байнибуҷетӣ, ки аз таҳлили муаллифи диссертатсия бармеояд, онҳоро бо истифода аз меъёрҳои гуногун гурӯҳбандӣ намудем, ки яке аз ҷанбаҳои назаривӣ-методологӣ ва натиҷаҳои илмӣ таҳқиқоти мазкур мебошад (ба ҷадвали 1.3 нигаред).

Аз ҷадвали 1.3 маълум мешавад, ки дар доираи гуногуншавии муносибатҳои байнибуҷетӣ, даромадҳо, ки ба буҷети марказӣ ворид мешаванд, дар аввал ба буҷетҳои минтақавӣ ва маҳаллӣ интиқол меёбанд (ин муносибатҳо амудӣ мебошанд), ва ҳамчунин муносибатҳои уфуқӣ вучуд доранд, ки байни буҷетҳои як сатҳ ба вучуд меоянд ва мақсадашон муттаҳид кардани захираҳои молиявӣ барои ҳалли масъалаҳои умумӣ ва расидан ба манфиатҳои муштарак аст. Бо дарназардошти он ки дар шароити муосир зерӣ таъсири омилҳои анъанавӣ ва нав, инчунин, тазодҳои глобалӣ ва минтақавӣ намудҳои нави муносибатҳои байнибуҷетӣ пайдо мегарданд ва ҷадвали пешниҳодшудаи муаллифӣ ҳамчун «догма» қабул нагардида, дар оянда метавонад мукамал гардад.

Дар қисмати ҷамъбасти таҳлили назариявӣ, муаллифи диссертатсия маҷмуи манбаъҳо ва воситаҳои таъмини даромад барои буҷетҳои маҳаллиро пешниҳод мекунад. Ин манбаъҳо ва воситаҳо барои бехтар кардани таъмин ва тақсимои маблағҳо дар сатҳи маҳаллӣ, ба мақсади ноил шудан ба рушди устувор ва баланд бардоштани самаранокии амалияи буҷетӣ дар минтақаҳо равона шудаанд (ба расми 1.1 нигаред).

Расми 1.1. Маҷмуи сарчашмаҳо ва фишангҳои таъмини даромади бӯҷетҳои маҳаллӣ

Сарчашма: Муаллиф таҳия намудааст.

Дар самти танзими муносибатҳои байнибӯҷетӣ ва таъмини мувозинатии бӯҷетӣ, истифодаи усулҳои баробарқунии амудӣ ва уфуқӣ, чор гурӯҳи усулҳои танзими бӯҷетӣ инъикос ёфтааст. Ин усулҳо ба мақсади таъмини ҳамоҳангӣ ва мушаххас кардани манбаъҳои молиявии зарурӣ барои ҳар як сатҳи идоракунӣ, бо ба назар гирифтани эҳтиёҷот ва имкониятҳои молиявии ҳар як минтақа, таҳия шудаанд. (ба расми 1.2 нигаред).

Расми 1.2. - Усулҳои анъанавии танзими мувозинати буҷети марказӣ ва буҷети маҳаллӣ

Сарчашма: З.Х. Сироҷиддинова. Муносибатҳои байнибуҷетӣ / Васоити таълимӣ. – Тошкент, 2010. – 140 с. – С. 11.

Мазмуни расми 1.2. нишон медиҳад, ки танзими буҷет як раванди мураккаб аст, ки чанд марҳила ва элементро дар бар мегирад. Аввалан, буҷетҳои сатҳҳои мухталиф (масалан, давлат, минтақа, маҳаллӣ) манбаҳои даромадро байни худ тақсим мекунанд. Ин ба он маънӣ аст, ки чӣ гуна маблағҳо барои маблағгузорӣ ба ҳар як сатҳи ҳокимият ҷудо мешаванд. Пас, барои таъмин кардани рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии маҳалҳо, воситаҳо аз як сатҳ ба сатҳи дигар, яъне ба сатҳи маҳаллӣ, азнавтасим мешаванд, ки барои иҷрои вазифаҳои он зарур аст. Ба ин мақсад, ҳамчунин кӯмакҳои молиявӣ гуногун истифода мешаванд, ки ба он дохил мешаванд: дотатсия (пулҳои кӯмак), субвенсия (пулҳои кӯмак барои соҳаҳо ё минтақаҳо), субсидия (пулҳои кӯмак барои кам кардани хароҷот) ва қарзҳо, ки аз як сатҳ ба дигар сатҳҳо интиқол дода мешаванд.

Бо дарназардошти он, ки вазифаҳои марбут ба низоми рабобити байнибуҷетӣ барои фаъолияти самараноки иқтисодиёти миллӣ ва субъектҳои он муҳим мебошанд, ҳар як давлат бояд барои татбиқи ҳадафҳои миллӣ ба ташаккул ва рушди муносибатҳои байнибуҷетӣ, ки асосан дар асоси

дастовардҳои илмӣ қарор доранд, аҳамияти махсус диҳад. Ин равобит бояд ба манфиати умумии иқтисодиёт ва рушди устувор равона шуда, барои беҳтар намудани идоракунии молиявии кишвар ва мувозинат дар таъмини хизматрасониҳои давлатӣ ба тамоми қисматҳои ҷомеа мусоидат кунад. (ба ҷадвали 1.4 нигаред).

Ҷадвали 1.4. - Вазифаҳои муносибатҳои байнибюжетӣ дар иқтисоди миллӣ

НОМГҶҶИИ ВАЗИФАҶО	МОҶИЯТИ ОНҶО
Фондтаъсисдиҳанда	Ташаккули бучетҳо дар сатҳи марказӣ, минтақавӣ ва маҳаллӣ мутобиқи сиёсати баробарсозии бучет ва меъёрҳои иҷтимоӣ ва уҳдадориҳои мақомоти давлатӣ ва худидоракунии маҳаллӣ
Ҳавасмандгардонӣ	Вусъат додани фаъолияти мақомоти ҳокимияти марказӣ, маҳаллӣ ва худидоракунии маҳаллӣ бобати тақвият бахшидани иқтисоди андозӣ
Баробаркунии	Бартараф кардани мушкилоте, ки аз номутавозунии уфуқӣ бармеоянд ва ба нобаробарии рушди минтақавӣ замина мегузоранд
Тақсимкунанда	Тақсим ва азнавтақсимкунии арзиши Маҷмуи маҳсулоти дохилӣ дар байни субъектҳои гуногуни муносибатҳои байнибюжетӣ бо мақсади таъмини мувозинати бучетҳои сатҳҳои гуногун
Танзимкунанда	Танзими ташаккули бучетҳои гуногун мутобиқи сиёсати баробарсозии фискалӣ ва таъмини меъёрҳои иҷтимоӣ ва уҳдадориҳои мақомоти давлатӣ ва худидоракунии маҳаллӣ
Ҷубронкунанда	Ҷубронпулӣ ба бучетҳои сатҳи маҳаллӣ барои пардохти хароҷоте, ки бо иҷрои ваколатҳои давлатӣ боиси хароҷот ё зиёни иловагӣ гардидаанд
Сармоягузорӣ	Баланд бардоштани фаъолияти сармоягузорию мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ ва худидоракунии маҳаллӣ тавассути механизми ёрирасони сармоягузорӣ

Сарчашма: Муаллиф аз рӯи сарчашмаҳои зерин омода кардааст: Горбунова, О.Н. Бюджетное право России [Текст]: учебное пособие / О.Н. Горбунова, А.Д. Селюков, Ю.В. Другова. – М.: ТК «Велби», 2002. – 191 с.; Гринкевич, Л.С. Межбюджетные отношения в Российской Федерации на современном этапе [Текст] / Л.С. Гринкевич, В.В. Казаков // Известия Томского политехнического университета. 2008. Т. 312. №6. – С.10-15; Объём муниципального долга // Официальный сайт Министерства финансов Российской Федерации. Режим доступа: <http://www1.minfin.ru>; Скворцов, О.Ю. Вопросы межбюджетных отношений в судебно-арбитражной практике [Текст] / О.Ю. Скворцов // Бюджетное право: вопросы теории и практики: сборник статей. – М.: С.Пб; Минск; Харьков; Питер, 2002. – 160 с.

Аз таҳлили чадвали 1.4. бармеояд, ки ҳамаи вазифаҳои қайдгардида барои фаъолияти самараноки муносибатҳои байнибучетӣ дар иқтисодиёти миллӣ зарур мебошанд. Муҳим аст, ба иҷрои ду вазифаи калидии муносибатҳои байнибучетӣ, ки барои таъмини баробарсозии бучетӣ ва ҳавасмандсозии иқтидори андозӣ равона гардидаанд, диққати асосӣ дода шавад. Роҳандозии вазифаи ҳавасмандсозандаи танзими муносибатҳои байнибучетӣ барои пайдо кардани майли мақомоти ҳокимияти сатҳҳои гуногун дар иҷрои рушди иҷтимоӣ-иқтисодии ҳудуд тавассути амалисозии корҳои иловагӣ барои афзунсозии даромадҳо ба бучет аз сарчашмаҳои андозӣ ва ғайриандозӣ, таъмини самараноки харочотҳо ва воситаҳои давлатӣ ва ғайра мебошад. Ин нуқтаи назарро олим А.Г. Игудин низ ҷонибдорӣ намуда, ба сифати вазифаҳои асосӣ, вазифаҳои тавозунсоз ва ҳавасмандсозандаи танзими байнибучетиро ҷудо менамояд. Муаллиф чунин андеша дорад, ки вазифаи тавозунсоз афзалиятнок мебошад, чунки имкон фароҳам меорад, то бучетҳои минтақавӣ бо захираҳои зарурӣ дар асоси амудӣ ва уфуқӣ таъмин карда шаванд [162, с. 35]. Иқтисоддон И.В. Подпорина низ нуқтаҳои назари ба ин монандро ҷонибдорӣ намуда, чунин мешуморад, ки раванди тавозунсозӣ наметавонад ба ғайр аз асоси амудӣ-уфуқӣ ба дигар самт роҳандозӣ гардад, ки ангезандаи иловагӣ барои минтақаҳо хизмат расонад [192, с. 18]. Вале ҳангоми чунин равиш вазифаи ҳавасмандсозанда ҳамчун воситаи мустақили танзими байнибучетӣ ба инобат гирифта намешавад. Ҳамин тавр, кулли раванди муносибатҳои байнибучетӣ низоми ҳамоҳангии устуворро ифода мекунанд, ки қатъатҳои амудӣ ва уфуқӣ бо механизмҳои ҳавасмандсозанда ва тавозунсозии танзими байнибучетӣ алоқаманд мебошанд. Масалан, вазифаҳои фондсозӣ ва танзими муносибатҳои байнибучетӣ, ки бо ҳам алоқаманд мебошанд, дар раванди танзими бучетӣ истифода мешаванд. Қайд кардан ба маврид аст, ки иҷрои вазифаи баробарсозӣ ба андозаи бештар бо назардошти вақти амалишавӣ нисбат ба вазифаи ҳавасмандии мақомоти минтақавӣ барои баланд бардоштани иқтидори даромадӣ ва истифодаи самараноки захираҳои бучетӣ ва ғайрибучетӣ бартарӣ дорад. Яъне, сараввал бояд фишангҳо ва воситаҳои аз муносибатҳои

байнибучетӣ, ки барои таъмини баробарии сатҳи таъминоти иҷтимоӣ ва иқтисодии ҳамаи минтақаҳо истифода шавад ва пас аз он фишангҳо ва воситаҳои, ки иҷрои вазифаи ҳавасмандии мақомоти минтақавиро ҷиҳати баланд бардоштани иқтидори даромадноқӣ ва истифодаи самараноки захираҳои буҷетӣ ва ғайрибуҷетӣ таъмин месозанд, роҳандозӣ гардад. Инчунин, бояд вазифаҳо байни худ муҳолифат наkunанд, то ки самаранокии натиҷаҳои ҷаъолияти низоми муносибатҳои байнибуҷетӣ коста нагардад. Масалан, иҷрои вазифаи баробарсозӣ ба вазифаи ҳавасмандкунанда бояд муҳолифат надошта бошад ва дар ҳолати пайдо гаштани он, ба раванди амалкунандаи муносибатҳои байнибуҷетӣ ва ба танзим ва ворид кардани тағйироти зарурӣ ниёз дорад.

Аз гуфтаҳои боло чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки аз нуқтаи назари назариявӣ-методологӣ ба масъалаҳои танзими муносибатҳои байнибуҷетӣ низ бояд диққати махсус дода шавад. Дар адабиёти иқтисодӣ доираи танзими муносибатҳои буҷетӣ ва муносибатҳои байнибуҷетӣ нуктаҳои назариявии гуногун мавҷуд мебошанд. Масалан, дар илми иқтисодиёти муосир равандҳои маҳдуд оид ба ин масъала ҷой дошта, дар асарҳои олими рус Т.Г. Ржевская, ки танзими буҷетро ҳамчун «азнавтақсимкунии маблағҳо бо мақсади таъмини буҷети ҳудудӣ дар сатҳи ҳадди ақали зарурии даромаде мебошад, ки барои рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии ҳудудҳо ҷудо карда шудааст», арзёбӣ мекунад [113, с. 121]. Дар баробари ин, раванди маҳдудӣ низ ба чунин олимон, ба монанди А.И. Татаркин ва И. Пихова мансуб аст. Онҳо чунин ақида доранд, ки танзим аз ҷониби мақомоти болоӣ тавассути тақсими даромади танзимкунанда ва азнавтақсимкунии маблағҳо аз буҷети як сатҳ ба сатҳи дигар мебошад, ки ҳангоми нокифоя будани иқтидори андозӣ дар ҳудуди дахлдор бо мақсади баробар кардани даромади буҷетҳои зинаи поёнӣ ва рушди иҷтимоию иқтисодии субъектҳои ҳудудӣ амалӣ карда мешавад [120, с. 51].

Чунин раванди маҳдудкунандаро Л.М. Подъяблонская низ қайд мекунад. Ӯ чунин ақида дорад, ки муносибатҳои байнибуҷетӣ, пеш аз ҳама, соҳаи танзими пулиро миёни буҷетҳои сатҳҳои гуногун муайян меkunанд. Мавзӯи танзим, даромад ва хароҷоти субъектҳои минтақавӣ баромад меkunанд, ки бояд

миёни онҳо ба таври доимӣ аз нав тақсим карда шаванд [111, с. 87]. Маҳдудкунии равобити байнибучетӣ танҳо бо равобите, ки «ба таври доимӣ» амалӣ мегарданд, барои амалишавии фишангҳои нав ва воситаҳои навоарӣ маҳдудиятҳоро ба бор оварда, дар доираи танзими давлатии ин фароянд восита ва имконоти нави заруриро аз байн мебарад, ки ба андешаи мо, ин раванд раванди ғайриҳадафнок арзёбӣ мегардад.

Мо метавонем зикр намоем, ки дар замони муосир нокифоя будани иқтидори андозӣ маҳдудиятҳоро барои рушди муносибатҳои байнибучетӣ роҳ намедиханд, чунки дигар манбаъҳои молиявии ғайриандозӣ роҳандозӣ гардида, ҳиссаи онҳо дар маҷмуи умумии маблағҳои тақсим ва азнавтақсимкунӣ ба намуди ҷалби қарзҳои давлатии беруна, барориши коғазҳои қиматноки давлатии сатҳи минтақавӣ, ҷалби маблағҳои аҳоли, ки дар ҳудуди минтақа зиндагӣ ва фаъолият мекунанд, инчунин муҳочирони бурунмарзӣ ва ғайра дида мешаванд. Инро низ муаллифони луғати молия ва қарз тарафдорӣ мекунанд ва танзими бучетиро ҳамчун «пешниҳоди қарз аз ҷониби бучетҳои болоӣ ба бучетҳои поёнӣ, бо мақсади баробар кардани даромад ва хароҷоти онҳо» шарҳ медиҳанд [118, с. 93], ки яке аз фишангҳои нави дар давраи муосир васеъ истифодашавандаро инъикос мекунад.

Тақвияти равобити байнибучетӣ бояд дар давраи муосир дар доираи концепсияҳои «интиҳоби ҷамъиятӣ», «баробарсозии иқтидори иқтисодӣ тавассути механизмҳои ҳамоҳангии байнибучетӣ» мавриди таҳқиқ қарор дода шавад, ки фишангҳо ва воситаҳои нави инноватсиониро пешниҳод мекунанд.

Ташаккул ва рушди муносибатҳои байнибучетӣ дар сатҳи минтақавӣ тавассути идоракунии самарабахш ва назорати сифати идоракунии чараёнҳои молиявӣ бояд ҳамчун сарчашмаи иловагӣ, ки аҳаммияти хосро дорост, ҳангоми танзими ин муносибатҳо ба инобат гирифта шавад. Алалхусус, дар чараёни таъмини фаъолияти бахши коммуналӣ мушкilotи зиёди молиявӣ пайдо шуданд, ки ҳалли онҳо тавассути истифодаи фишангҳо ва воситаҳои анъанавӣ ғайриимкон буда, истифодаи онро тақозо менамояд. Ин масъалаҳо на танҳо дар

доираи ҳамкории мақомоти марказӣ ва мақомоти маҳаллӣ, балки бо истифода аз концепсияи «интиҳоби ҷамъиятӣ» роҳи ҳалли худро меёбанд.

Аксар муҳаққиқон механизми тақсимои ваколатҳои андоз, механизми интиқоли буҷет ва механизми тақсимои ваколатҳои хароҷотро алоҳида баррасӣ мекунанд. Муаллифи диссертатсия истифодаи методологияи низомнокӣро барои пешниҳоди модели танзими байнибуҷетӣ тавассути алгоритм ва технологияи комплексӣ, ки ҷузъҳои ташкилӣ, методӣ, молиявӣ ва техникӣро дар бар мегиранд, роҳандозӣ кардааст.

Хулосаи зербоби 1.1

Ҳамин тариқ, дар асоси омӯзиши таҳаввулоти назарияи ташаккул ва рушди равобити байнибуҷетӣ чунин хулосабарорӣ намудан мумкин аст:

- концепсияи ягона ва ё таърифи аз тарафи умум эътирофшуда бобати равобити байнибуҷетӣ вуҷуд надорад. Олимони ватанию хориҷӣ дар заминаи концепсияҳои мухталифи назариявӣ мафҳуми муносибатҳои байнибуҷетиро ба тарзи гуногун баён кардаанд;

- ба ақидаи муаллиф, муносибатҳои байнибуҷетӣ, пеш аз ҳама, маҷмӯи муносибатҳои байни сохторҳои ҳокимияти давлатӣ, мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ ва сохторҳои идоракунии фондҳои мақсадноки давлатӣ мебошанд, ки мақсади аслии онҳо таъмини ҷараёни буҷетӣ ва мудирӣ дар пардохт ва тақсими маблағҳои буҷетӣ барои расидан ба ҳадафҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии кишвар мебошад. Ба андешаи мо, фароянди идоракунии равобити байнибуҷетӣ тавассути механизмҳои идоракунӣ амалан татбиқ гардида, ба унвони маҷмуи усулҳо, воситаҳо, муқаррароти молиявӣ амалӣ карда мешавад. Ба ибораи дигар, идоракунии байнибуҷетӣ чунин равандеро дар бар мегирад, ки дар он тақсим ва азнавтақсимкунии воситаҳои молиявӣ миёни буҷетҳои сатҳҳои гуногун (марказӣ, минтақавӣ ва маҳаллӣ) ба роҳ монда мешавад ва натиҷаи он ба сатҳи рушди иҷтимоиву иқтисодии минтақаҳо ва кишвар дар маҷмӯъ таъсири мустақим мерасонад;

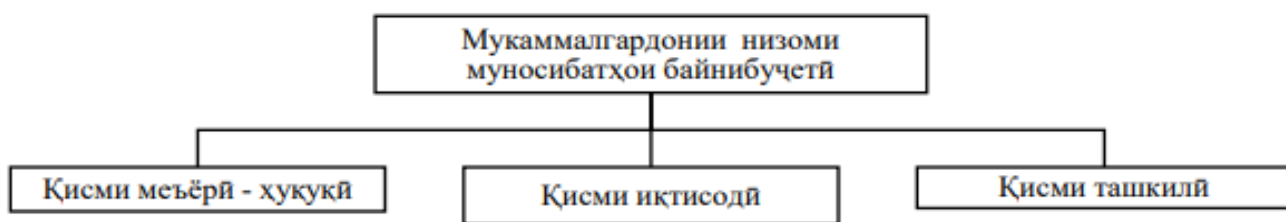
- танзими муносибатҳои байнибуҷетӣ бояд дар асоси таҳлили илмӣ ва далелҳои муътамад ба роҳ монда шавад, то ки он тавонад вазифаҳои калидии

худ, — аз ҷумла, ташкили фондҳо, ҳавасмандсозӣ, баробаркунӣ, тақсимкунии захираҳо, ҷуброн ва сармоягузорӣ —ро дар доираи фаъолияти иқтисодии миллӣ ва субъектҳои он ба таври самаранок иҷро намояд.

1.2. Асосҳои методии танзими муносибатҳои байнибюджетӣ

Ба андешаи мо, таҳқиқоти асосҳои методии танзими рабобити байнибюджетӣ бо якчанд сабабҳо муҳим мебошад. Масалан, ҷиҳати муносиббозии тақсимбандии манобеи молиявӣ ва дигар захираҳои моддию инсонӣ на танҳо байни зинаҳои мухталифи ҳукумат (марказӣ, минтақавӣ ва маҳаллӣ), балки дар байни соҳаҳои гуногун, ки аз маблағгузорию бюджетӣ вобаста мебошад, дахл доранд. Таҳқиқоти усулҳо барои муайян кардани роҳҳои самаранокӣ тақсими захираҳо дар асоси принципҳои таъмини адолат, самаранокӣ ва устуворӣ дар иҷрои ухдадорҳои бюджетӣ дар ҳамаи сатҳҳои ҳокимияти давлатӣ кумак мекунад.

Дар асоси мутолиа ва таҳқиқи роҳи равишҳои беҳтарсозии рабобити байнибюджетӣ маълум гардид, ки дар амал се самти асоситарини он дар бештари мамлакатҳо истифода мешавад (ба расми 1.3 нигаред).

Расми 1.3. Ҷузъҳои асосии мукаммалгардонии низоми муносибатҳои байнибюджетӣ

Сарчашма: Ҳасанов, Ф.А. Ҳолати муносибати муносибатҳои байнибюджетии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва самтҳои асосии тақмили онҳо [Матн] / Ф.А. Ҳасанов // Вестник ПИТТУ имени академика М.С. Осими. 2021. №3(20). – С. 111-123.

Таҳлили расми 1.3 нишон медиҳад, ки ҷузъҳои асосии низоми муносибатҳои байнибюджетӣ қисмҳои зерин, яъне ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва ташкилӣро дар бар мегирад. Истифодаи онҳо дар танзими муносибатҳои

байнибучетӣ ва таъмини устувори молиявӣ ва тақвияти он дар иқтисодиёти миллӣ ва минтақавӣ нақши муҳим дорад.

Равобити байнибучетӣ дар заминаи аввал, бояд ҳадди ақали сатҳи иҷтимоии зисту зиндагии аҳолиро (ҳадди ақали музди меҳнат, нафақаҳои давлатӣ, кумакпулиҳо, идрорпулиҳо ва ғайраҳо) дар ҳамаи минтақаҳо, новобаста аз дараҷаи рушди онҳо таъмин намояд. Бештари минтақаҳо ва ҳукуматҳои дар маҳалҳо қарордошта, бо истифода аз усули равишҳои мухталиф аз марказ кумакҳои молияро ба даст меоваранд, чунин амал дар бартарафсозии миқдори даромадҳо то андозае мусоидаткунанда мебошад. Таҳия ва таҳлили усулҳои танзими байнибучетӣ имкон медиҳад, ки суботи молиявии иқтисодиёти миллӣ, инчунин минтақаҳо ва шаҳрҳо бо истифодаи маҷмуи усулҳои молиявии зерин таъмин карда шавад:

1. Усули баробаркунии буҷет бо истифодаи трансфертҳо ва субсидияҳо. Баробаркунии буҷет раванDEST, ки аз ҷониби мақомоти марказӣ бо мақсади таъмини мувозинати буҷетҳои марказӣ ва маҳаллӣ амалӣ карда мешавад. Ин раванд тавассути маҷмуи воситаҳо ва фишангҳо ба амал бароварда мешавад ва дар ҷараёни татбиқи он, поя ва заминаи молиявӣ барои ташаккул ва истифодаи самараноки захираҳои буҷетӣ гузошта мешавад, ки ба иҷрои ҳадафҳои муайяни сиёсати иқтисодию иҷтимоии давлат нигаронида шудааст. Ду намуди ҳамоҳангсозии буҷет вучуд дорад: ҳамоҳангсозии амудӣ ва уфуқӣ. Ҳамоҳангсозии амудӣ ҳадафи тавозуни амудии буҷетҳоро дорад. Он тақсими аниқи ваколатҳо ва тақсимои уҳдадорихоро дар байни сатҳҳои ҳокимияти давлатӣ дар назар дорад. Баробаркунии уфуқӣ низоми расонидани кумаки мутамакази молиявӣ ба мақомот тавассути тақсими кумаки молиявӣ ба минтақаҳо ва субъектҳо, дар навбати худ, ба буҷетҳои маҳаллӣ интиқол додани кумаки молиявӣ мебошад. Инчунин, фишангҳои зерин, ба монанди трансфертҳо (субсидияҳои байнибучетӣ, субвенсияҳо ва субсидияҳо) ҳамчун усулҳои маъмултанин танзими байнибучетӣ истифода мешаванд. Онҳо барои дастгирии молиявии минтақаҳои қафмонда амал мекунанд. Субвенсияҳо маблағҳои мақсаднок мебошанд, ки аз буҷети марказӣ барои иҷрои вазифаҳои

мушаххас (масалан, маблағгузории барномаҳои иҷтимоӣ) гузаронида мешаванд. Ин ба минтақаҳо ва шаҳрҳо кумак мекунад, ки афзалиятҳои миллиро бидуни зиёд кардани гаронии ба даст овардани даромади худӣ амалӣ созанд. Дар ин раванд дотатсияҳо трансфертҳои ғайримаксаднок мебошанд, ки барои баробар кардани буҷети минтақасоҳе, ки манбаи кофӣ даромади андозӣ надоранд, ҷудо карда мешаванд. Гуфтан ҷоиз аст, ки дотатсияҳо маблағҳои шартӣ буда, барои маблағгузории ҳатмии лоиҳаҳои маҳаллӣ ҷудо карда мешаванд ва онҳо минтақасоҳро барои ҷустуҷӯи захираҳои иловагии худӣ ҳавасманд мекунанд.

2. Усули баробаркунии фискалӣ. Баробаркунии фискалӣ ба коҳиш додани номутавозунии сатҳи таъминоти буҷетии минтақаҳо нигаронида шудааст. Минтақаҳои гуногун дорои пойгоҳҳои гуногун андоз ва имкониятҳои ҷамъоварии даромад мебошанд, аз ин рӯ, усулҳои баробарсозӣ нақши муҳим мебозанд.

3. Усули воридшавии андозҳои минтақавӣ ва тақсимкунии даромадҳои андозӣ. Дар шароити муосир масъалаи марбут ба тақсимкунии даромадҳои андозӣ байни зинаҳои мухталифи ҳукумати марказӣ ва ҳукуматҳои маҳаллӣ муҳимтарин ҷанбаи таъмини устувории молиявӣ маҳсуб меёбад. Тақсими андозҳо усулест, ки дар он як қисми андозҳои дар сатҳи ҷумҳуриявӣ ҷамъовардашуда ба буҷети вилояту маҳалҳо интиқол дода мешаванд ва ё як ҳиссаи андозҳои ҷамъовардашуда ба буҷети марказ ва боқимондаи он бошад, ба буҷаи маҳал интиқол дода мешавад. Ин навъи усул дар тақсимкунии андоз аз даромад, андоз аз даромади шахсони воқеӣ ва аксиз ҷиҳати таъмини даромади андозии буҷети вилоятҳо, шаҳру шаҳракҳо ва минтақа ба таври васеъ истифода мешавад.

4. Усули банақшагирии буҷет ва қарзҳои буҷетӣ. Банақшагирии салоҳиятноки буҷет ва назорати сатҳи уҳдадорӣҳои қарзӣ ба минтақаҳо ва шаҳрҳо барои таъмини мутавозинии буҷети маҳаллӣ ҷиҳати аз рӯйи нақша истифода кардани қарзҳои гуногун ва пешгирии вобастагии аз ҳад зиёд аз маблағҳои қарзӣ кумак мекунад. Истифодаи қоидаи фискалӣ низомест, ки

қобилияти сарф кардани харочотхоро вобаста ба даромадҳо ва таъмини маҳдудияти касри буҷет роҳандозӣ мекунад. Ин ба минтақаҳо барои аз сарчашмаҳои бозори қарзи бонкӣ ва бозорҳои молиявӣ истифода кардан кумак мекунад, то ки аз ҷамъшавии қарзи барзӣ худдорӣ намоянд ва устувории молиявии дарозмуддатро нигоҳ доранд.

5. Усулҳои барномавӣ. Таҳия ва амалисозии барномаҳои дарозмуддат, миёнамуҳлат дар маҳалҳо бо маблағгузориҳои ҳадафҳои мушаххасгардида ва бо истифода аз сарчашмаҳои мухталифи буҷетӣ, сармоягузориҳои хориҷию ватанӣ вобаста ба принсипҳои шаклгирии ҳамкории давлат ва бахши хусусӣ алоқаманд мебошанд. Барномаҳои давлатӣ ва фондҳои мақсаднок механизмҳои мебошанд, ки минтақаҳо барои татбиқи ҳадафҳои стратегӣ, масалан, рушди инфрасохтор ё барномаҳои иҷтимоӣ маблағгузорӣ мекунанд. Ин барои рушди иқтисодӣ ва суботи маҳаллӣ шароит фароҳам меорад.

6. Усули маблағгузориҳои лоиҳаҳои минтақавӣ аз ҳисоби сармоягузориҳои давлатӣ. Маблағгузориҳои давлатӣ ба лоиҳаҳои инфрасохторӣ ва иҷтимоӣ дар минтақаҳо ба рушд ва афзоиши ғайриқарбдорӣ иқтисодӣ мусоидат мекунад. Чунин лоиҳаҳо рушди иқтисодӣ ва дар минтақаҳо таъсис додани ҷойҳои нави кориро таъмин намуда, боиси афзоиши пойгоҳи даромади буҷети маҳаллӣ мегардад.

7. Усули ислоҳоти низоми муносибатҳои байнибуҷетӣ. Чунин ислоҳот ба баланд бардоштани иқтидори даромад ва таъмини истиқлолияти минтақа нигаронида шуда, дар таъмини суботи молиявии иқтисодиёти миллий нақши асосӣ дорад. Яъне, таъмини раванди ғайримарказонидани фискалӣ дар баробари интиқоли ваколатҳо ҷамъоварии даромад ва маблағгузориҳои уҳдадорӣҳои сатҳи марказӣ ба сатҳҳои поёнии ҳукумат (минтақавӣ ва шаҳрӣ) мебошад. Ин усул ба минтақаҳо афзудани манбаъҳои даромади онҳо таъмин намуда, барои маблағҳои буҷетро самаранок ва мақсаднок истифода бурдан мусоидат мекунад.

8. Усули созишномаҳои байнибуҷетӣ. Созишномаҳои байни сатҳҳои гуногуни ҳукумат метавонанд уҳдадорӣҳоро оид ба маблағгузориҳои муштаракӣ лоиҳаҳо ва тақсими андозҳо дар бар гиранд ва ҷиҳати ба эътидол овардани

маблағгузорӣ дар ҳамаи сатҳҳо ва баланд бардоштани масъулияти сарфи маблағҳо мусоидат кунанд.

9. Усули шарикӣ чомеа дар истифодаи маблағҳои буҷетӣ. Ин усул ба унвони муҳимтарин восита ҷиҳати тақвияти шаффофият, баҳисобдарорӣ ва ҳисоботдиҳӣ, инчунин, дар самарабахшии фароянди буҷет дар замони муосир ба таври густурда истифода мешавад. Иштироки ҳуди шахрвандон дар қабули қарорҳо оид ба тақсим ва харҷи маблағҳои буҷетӣ ба беҳтар гардидани сифати хизматрасониҳои давлатӣ мусоидат намуда, эътимодро ба мақомот мустаҳкам мегардонад.

Лозим ба ёдоварист, ки истифодаи оқилонаи ин усулҳо дар ҳамбастагӣ метавонад дар устуворсозии молиявии иқтисоди миллӣ муосидат карда, барои рушди минтақавӣ ҳавасмандӣ пайдо шавад ва буҷетҳои сатҳҳои гуногуни ҳукумат дар мувозинат буда, ҳадафҳои миллӣ дар асоси рушди устувори иқтисодӣ кишвар бомуваффақият таъмин гарданд.

Гуфтан ҷоиш аст, ки барои тараққиёти мутаваззини иҷтимоӣ иқтисодии минтақаҳои кишвар, инчунин бояд истифодаи усулу равишҳои гуногун барои арзёбии шароити табиӣ иқлимӣ минтақаҳо роҳандозӣ шаванд, то ки иқтидори ибтидоӣ ва имкониятҳои ояндабинии рушди онҳоро арзёбӣ намоянд. Масалан, барои муайян ва арзёбии таъсири омилҳои табиӣ ва захиравӣ ба рушди минтақаҳо — аз ҷумла иқлим, релеф, обу канданиҳои ғоиданок, захираҳои меҳнатӣ ва сатҳи инфрасохтори иҷтимоӣ иқтисодӣ — метавон аз усулҳои гуногуни таҳлилӣ истифода бурд. Ба ҷунин усулҳо таҳлили эконометрикӣ ва моделҳои иқтисодие дохил мешаванд, ки ба маълумоти омӯрӣ таъя намуда, имкон медиҳанд таъсири шароити табиӣ ва иқлимӣ ба рушди иқтисодӣ арзёбӣ гардад. Ҳамзамон, таҳлили ҷуғрофӣ бо истифода аз технологияҳои GIS (системаҳои иттилоотии ҷуғрофӣ) низ имкони тасвири дақиқи омилҳои муҳити зист ва мавқеи ҷуғрофӣ минтақаро фароҳам месозад; баҳодиҳии талафот ва ғоидаҳои иқтисодӣ, ки бо шароити табиӣ иқлимӣ алоқаманд аст, барои арзёбии таъсири онҳо ба минтақа кумак мекунад; арзёбии хатарҳо; арзёбии муқоисавии нишондиҳандаҳои иҷтимоӣ-иқтисодии

минтақаҳо, инчунин таҳлили маълумотҳои иҷтимоию демографӣ чӣхати арзёбии таассуроти омилҳои иқлимӣ-табӣӣ ба зисту зиндагии мардум, ҳамзичии аҳоли, фарогирӣ ба шуғл ва дараҷаи некуаҳволӣ, таҳлилҳои қиёсии байни минтақаҳо, ҳамчунон таҳқиқи раванди муҳоҷират, таҳлили муҳити зист (усули EIA) ва ғайра.

Дар давраи муосир қабул ва амалӣ гардидани Барномаи рушди ҳазорсола ва ҳадафҳои глобалии он, ки Созмони Милали Муттаҳид соли 2000 барои мубориза бо камбизоатӣ, нобаробарӣ ва ноил шудан ба рушди устувор ба миён гузоштааст, ба муносибатҳои байнибучетӣ нигаронида нашуда бошанд ҳам, онҳо ба рушди минтақаҳо ва сохтори маблағгузориҳои бучетӣ таъсири назаррас расонидаанд.

Гуфтан ҷоиз аст, ки дар раванди ин Барномаҳо нишондиҳандаҳои асосии таъминоти аҳоли ба хизматрасониҳои намуди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ (маориф, тандурустӣ, об, нафақа, дастгирии маъҷубон ва ғайра) дар асоси омӯзиши талаботи илман асосноки организми инсон барои таъмини рушди сармояи инсонӣ, ки на танҳо қонеъ кардани талабот бо ғизои сермаҳсул, балки барои таҳсил аз мактаби миёна то макотиби олӣ, гирифтани хизматрасониҳои сифатнок дар бахши беҳдошти саломатӣ ва иҷтимоӣ, ки аз дараҷа ва сатҳи тавсеаи кишвар ва минтақаҳо вобастагӣ надошта, ба унвони ҳадафи фаромилалӣ ва шохисҳои марбутатаи он барои марҳилаи дарозмуддат баромад менамоянд. Истифодаи ин усул дар раванди таҳкими муносибатҳои байнибучетӣ қадами сифатан пешсаф мебошад.

Дар бештари мамлакатҳои ҷаҳон дар раванди танзими муносибатҳои байнибучетӣ то ҳол усули анъанавӣ истифода мешавад. Он бартараф намудани фарқияти сатҳи рушди минтақаҳоро бо дарназардошти аз байн бурдани тафовути байни минтақаҳои пешрафта ва сусттараккикарда бо истифода аз воситаҳо ва фишангҳои гуногуне, ки дар танзими муносибатҳои байнибучетӣ лозиманд, зарур мешуморад. Дар ин ҳолат минтақаҳои пешрафта дар ҳудуди як мамлакате, ки сатҳи рушди умумии он нисбат ба мамлакатҳои дорои сатҳи рушди баланд паст ва коста мебошад, метавонад ҳамчун воситаи

махдудкунандаи рушди он баромад кунад. Он гоҳ тафовут байни мамлакатҳои пешқадам ва сустраракқикарда боз ҳам зиёд гашта, сабаби сар задани фарояндҳои номусоид аз қабилӣ терроризму экстремизми фаромилалӣ, муҳочирати ба танзим дароварданашуда, ба вуқӯ пайвастанӣ тазодҳои нав сабаб мегардад, ки рушди устувори глобалӣ ва минтақавиро боз медорад. Барномаи рушди ҳазорсола ҳоло ба Ҳадафҳои рушди устувор (ХРУ) табдил ёфтааст ва то соли 2030 маҷмӯи ҳадафҳо ва нишондиҳандаҳои фарогирро барои тамоми кишварҳои ҷаҳон дар бар мегирад. Дар доираи ин ҳадафҳо, тавассути барномаҳои гуногун кӯшиш ба амал оварда мешавад, ки кишварҳои ақибмонда аз фондҳои байналмилалӣ ёрии молиявӣ ва техникӣ дарёфт намоянд. Ҳамзамон, ин барномаҳо бештар ба рушди минтақаҳо равона шуда, ба таҳкими муносибатҳои байнибучетӣ ва истифодаи самараноки воситаҳои бюджетӣ мусоидат мекунанд;

1. Маблағгузориҳои инфрасохтори иҷтимоӣ ва паст кардани сатҳи камбизоатӣ. Ҳадафҳои Барномаи рушди ҳазорсола бо Ҳадафҳои рушди устувор ба беҳбудӣ бахши иҷтимоӣ, аз ҷумла тандурустӣ, маориф ва рафъи камбизоатӣ тавачҷуҳи хосса зоҳир кардаанд. Дар шароити рушди минтақаҳо ва тақмили равобӣ байнибучетӣ, зарурати аз нав баррасӣ ва ислоҳ кардани сиёсати маблағгузориҳои бюджетӣ ба миён меояд. Ин зарурат пеш аз ҳама ба он вобаста аст, ки дар минтақаҳои ниёзманд хароҷоти иҷтимоӣ (монанди тандурустӣ, маориф, ҳифзи иҷтимоӣ) бештар мебошад ва бояд захираҳои бюджетӣ ба таври одилона ва мақсаднок тақсим карда шаванд. Дар натиҷа, танзими байнибучетӣ бояд ба ҷунин минтақаҳо имкони беҳтар фароҳам оварад, то онҳо тавонанд сатҳи хизматрасониҳои иҷтимоиро беҳтар намоянд ва рушди устуворро таъмин кунанд. Масалан, барои ноил шудан ба ҳадафҳо ба монанди коҳиш додани сатҳи камбизоатӣ, баланд бардоштани сатҳи таҳсилот ва паст кардани ғавти кӯдакон, трансфертҳои байнибучетӣ барои минтақаҳои ба дастгирии иҷтимоӣ эҳтиёҷманд амалӣ карда шуданд. Инчунин, маблағҳо барои татбиқи барномаҳои иҷтимоӣ аксаран аз ҳисоби субвенсияҳои мақсаднок ҷудо карда

мешаванд, ки ин минтақахоро барои татбиқи лоиҳаҳои мушаххас дар доираи Ҳадафҳои рушди ҳазорсола ҳавасманд мегардонанд.

2. Коркарди барномаҳои рушди минтақаҳо. Ҳадафҳои рушди устувор дар сатҳи минтақаҳо низ бо воситаи таҳияи стратегияҳои рушди минтақавӣ, ки ба баланд бардоштани устувории иқтисодӣ ва иҷтимоии минтақаҳо нигаронида шудаанд, фаъолона истифода мегарданд. Дар ин замина, равобитаи байнибучетӣ ва маблағгузорӣ бо мақсади таъмин намудани тақсими захираҳои молиявӣ дар байни минтақаҳо роҳандозӣ мегардад.

3. Баробаркунии фискалӣ. Аксар минтақаҳое, ки ба мушкилоти иқтисодӣ иҷтимоӣ рӯ ба рӯ ҳастанд, тавассути барномаҳои баробарсозии фискалӣ маблағгузорию иловагӣ карда мешаванд. Ин маблағҳо барои рушди инфрасохтор, таъсиси ҷойҳои корӣ ва таъмини Рушди устувор мутобиқи Ҳадафҳои рушди ҳазорсола истифода мешаванд.

4. Сармоягузорӣ дар доираи татбиқи «иқтисоди сабз». Дар доираи татбиқи Ҳадафҳои рушди устувор вобаста ба таъмини устувории экологӣ, қисми зиёди бучетҳои марказӣ ва фондҳои ғайрибучетӣ ба лоиҳаҳо дар соҳаи экология, сарфаи энергия ва манбаъҳои алтернативии энергия ҷудо карда мешаванд.

5. Мубориза барои бартараф кардани нобаробарии рушди байни минтақаҳо. Ҳадафҳои рушди ҳазорсола барои бартараф кардани нобаробарӣ ва таъмини имкониятҳои баробар барои минтақаҳои гуногун равона гардида, ҷиҳати инкишофи одилонаи муносибатҳои байнибучетӣ ва тақсими маблағҳои бучетӣ дар байни минтақаҳо бо мақсади дастгирии молиявӣ барои минтақаҳои заиф нигаронида шудааст. Механизмҳои баробарсозии байнибучетӣ барои дастгирии минтақаҳое, ки сатҳи даромад ва рушдашон нисбатан паст аст, истифода гардида, барои коҳиши фарқияти байни минтақаҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ пешрафта ва сусттаракқикарда мусоидат мекунад. Дар ин ҷода низ азнавтатқимкунии даромадҳои андозӣ истифода мегарданд.

6. Барномаҳои рушди деҳот. Русто ва деҳаҳое, ки дар он ҷойҳо дараҷаи фақр нисбатан баландтар мебошад ва ҳамзамон дорои инфрасохтори ночизи

ичтимоӣ мебошанд, дар доираи Ҳадафҳои рушди устувор таваҷҷуҳи ҷиддӣ зоҳир карда шуда, онҳо ба барномаҳои ба афзоиши трансфертҳои байниҳукумати дастгирии минтақаҳои деҳот равона шуда, мусоидат карданд.

Дар ҷамъбаст гуфтан ҷоиш аст, ки татбиқи Барномаҳои Рушди ҳазорсола ва идомаи он – Ҳадафҳои рушди устувор бо таваҷҷуҳ ба тавсеаи иқтисодӣ-ичтимоӣ манотик ғоидаовар буда, ҳамзамон дар беҳсозии муносибатҳои байниҳукумати фискалӣ мусоидат карданд. Ҳадафҳои ин барномаҳо, аз қабилӣ мубориза бо камбизоатӣ, нобаробарӣ, беҳбудӣ инфрасохтор ва рушди устувор тавассути тақсимои маблағҳои бучетӣ, иштироки ғайронани минтақаҳо дар равандҳои бучетӣ ва таҳкими ҳамкориҳои байнисоҳавӣ амалӣ гардиданд.

Рушди нобаробарии минтақаҳо дар кишварҳои ҳам рушдёфта ва ҳам мамлакатҳои рӯ ба тараққӣ дар ҷанбаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, инфрасохторӣ ва демографӣ зоҳир мегардад. Ин мушкилот нисбӣ буда, бо таъсири маҷмуи омилҳои берунӣ ва дохилӣ, аз ҷумла шароити таърихӣ, ҷуғрофӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ ва глобалӣ ба вуҷуд омада, минтақаҳои рушдёфта бо мурури замон метавонанд ба минтақаи қафомонда табдил ёбанд ва ё баръакс. Бинобар ин, амалкарди ҳукумат тавсеаи иқтисодӣ тавлидӣ ва молиявӣ дар манотик маҳсуб ёфта, ҷиҳати тазмини тавсеаи пайдори дарозмуҳлати иқтисоди миллӣ ва манотиқи он бояд сафарбар гардад, то сар задани тазодҳо ва хавфҳои нав ба нав ба вуҷуд наоянд.

Аз ин лиҳоз, барои пешгирии онҳо бояд он зухуроте, ки рушди нобаробарии минтақавиро инъикос мекунанд, таҳлил гарданд:

1. Нобаробарии иқтисодӣ маънои фарқияти сатҳи зиндагӣ, даромад ва имкониятҳои иқтисодӣ миёни минтақаҳо мебошад. Ин ба рушди номутаносиб ва дастрасии маҳдуд ба захираҳо дар минтақаҳои қафомонда меорад. Барои коҳиши ин нобаробарӣ, тақсими одилонаи захираҳо ва сиёсати самарабахши минтақавӣ зарур аст. Масалан, фарқият дар истеҳсоли ММД ба ҳар сари аҳоли дар сатҳи кишвар ва дар сатҳи минтақаҳо бошад, ин истеҳсоли МММ ба ҳар як сари аҳолии минтақа, ки барои дар асоси усули муқоисавӣ барои гурӯҳбандии

минтақаҳо ба пешрафта, миёна ва қафомонда заминаи илман асоснок мегузорад. Дар ин раванд нишондиҳандаҳои истеҳсоли МММ ба ҳар як сари аҳолии минтақаҳо ба нишондиҳандаи миёнаи ҷумҳуриявӣ ва ё минтақаи маъмурии муайян, ки онҳоро дар бар гирифтаанд, тақсим мешаванд.

Ба қатори минтақаҳои дорои иқтисодашон пешрафта онҳое дохил мегарданд, ки сатҳи Маҷмуи маҳсулоти дохилии (ММД) ба ҳар сари аҳоли нисбат ба нишондиҳандаи миёна баландтар бошад. Ба минтақаҳои ақибмонда бошад, онҳое, ки сатҳи истеҳсоли Маҷмуи маҳсулоти дохилӣ (ММД) ба ҳар сари аҳоли нисбат ба нишондиҳандаи миёна пасттар мебошад, дохил мегардад. Чунин усул барои муайян кардани тафовут дар сатҳи бекорӣ, инчунин, бо истифодаи усули муқоисаи шумораи бекорон ва шумораи ҷойҳои корӣ истифода мегардад. Гуфтан ҷоиз аст, ки дар минтақаҳои сустрараққикарда аксар вақт сатҳи баланди бекорӣ ва норасоии ҷойҳои корӣ дида мешавад.

2. Тафовут дар сатҳи инфрасохторӣ. Рушди нобаробари минтақаҳо дар дастрасӣ ба инфрасохтори истеҳсолӣ – нақлиёт, энергетика, телекоммуникатсия ва инфрасохтори иҷтимоӣ зоҳир мегардад. Масалан, минтақаҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ пешрафта дорои шабакаи беҳтари роҳҳо, роҳи оҳан, фурудгоҳҳо ва бандарҳо мебошанд. Дар минтақаҳои қафомонда бошад, махсусан дар минтақаҳои дурдаст, инфрасохтор метавонад заиф бошад, ки дастрасӣ ба бозорҳо, ҷойҳои корӣ ва хадамотро мушкил мегардонад.

Дар баъзан минтақаҳо норасоии барқ ва сатҳи пасти пайваستшавӣ ба технологияҳои муосир, аз ҷумла интернет ва алоқаи мобилӣ ҷой доранд, ки ба рушди устувори онҳо таъсири манфӣ мерасонад.

3. Нобаробарии иҷтимоӣ ва дастрасӣ ба хизматрасониҳо. Рушди нобаробар, инчунин, дар тафовут дар дастрасӣ ба хизматрасониҳои тандурустӣ, маориф ва дигар хизматрасониҳои иҷтимоӣ инъикос меёбад. Дар минтақаҳои камбизоат, дастрасӣ ба хизматрасонии тиббӣ метавонад маҳдуд ва сифати хизматрасонӣ паст шавад, ки боиси афзоиши фавт ва паҳншавии беморӣ гардад. Инчунин, дар минтақаҳои пешрафта муассисаҳои таълимии дастрас, сифати баландтари таҳсил ва имкониятҳои бештар барои таҳсилоти олӣ мебошад, ки

барои рушди сармояи инсонӣ мусоидат мекунад. Дар манотиқи рушди нокифоядошта бошад, баръакс, дастрасӣ ба таҳсилоти ҷавобгӯ ба тақозои замон маҳдудшуда мебошад, чунин вазъ дар самти тавсеаи сармояи инсонӣ эҷодгари монеа ва номутавозиниҳо ба шумор меравад.

4. Муҳоҷирати аҳоли. Рушди нобаробари минтақавӣ, инчунин, дар тағйироти демографӣ, аз қабилӣ муҳоҷирати дохилӣ ва депопулятсия зоҳир мешавад. Ин боиси тамаркузи аҳоли ва захираҳо дар шаҳрҳои калон ва камшавии аҳолии минтақаҳои деҳот ва канорӣ мегардад. Дар замони муосир дар натиҷаи муҳоҷирати меҳнатӣ минтақаҳои деҳот аксар вақт ба пиршавии аҳоли ва норасоии зехнҳо дучор гардида, нобаробарии иқтисодӣ ва мушкilotи иҷтимоиро шадидтар мекунад.

5. Нобаробарии сармоягузориҳои минтақавӣ. Ин омили муҳимми рушди нобаробар, ки тафовути ҳаҷми сармоягузорӣ ба минтақаҳои гуногун ҷалб карда мешавад. Тамаркузи сармоягузорӣ, инчунин сармоягузориҳои дохилӣ ва хориҷӣ дар минтақаҳои мутараққӣ, ки аз ҳисоби инфрасохтор, бозорҳо ва қувваи кори баланди ҳисоб пешрафта мебошад, дида мешавад. Аз як тараф, минтақаҳои пешрафта иловатан рақобатпазир гашта, таносуби байни рушди минтақаҳои сусттараққикарда ва пештафтаро афзун мегардонад. Ҷой надоштан, ё ки кам будани ҳаҷми сармоягузорӣ ба ҳар як сари аҳоли дар минтақаҳои қафомонда боиси паст гаштани иқтисодии рақобатпазирӣ онҳо, маҳдуд шудани қобилияти онҳо барои рушд ва таъсиси ҷойҳои нави корӣ мегардад.

6. Урбанизатсия ва номутаносибии байни шаҳрҳо ва деҳот аз нобаробарии тараққиёт ва афзудани тафовути байни дараҷаи тараққиёти шаҳру деҳот зоҳир мегардад. Тамаркузи аҳоли ва захираҳо дар шаҳрҳои калон, пойтахт, марказҳои вилоятӣ, марказҳои ғайришаҳрӣ иқтисодӣ, инноватсия ва сармоягузорӣ дар минтақаҳо, деҳот ва шаҳрҳои хурд боиси паст гардидани имкониятҳои рушди иқтисодӣ ва инфрасохтор мегардад. Алалхусус, минтақаҳои деҳот, ки дар «периферия» ҷой гирифтаанд, сатҳи баланди нобаробариро доро мебошанд ва фарқи байни сатҳи зиндагӣ ва дастрасӣ ба хизматрасонӣ дар шаҳрҳо ва деҳот меафзояд.

Метавон гуфт, ки бо гузариш аз низоми идораи тамаркузонидашуда ба иқтисоди сармоядорӣ ин гуна камбудиро афзоиш ёфтанд ва ин раванд ислоҳоти марбут ба баҳши бучет ва равобити байнибучетиро тақозо менамояд. Алалхусус, зимни дар амал татбиқ намудани принципҳои худмаблағгузорӣ ва худидоракунии бозорӣ дар минтақаҳо ин муаммо боз ҳам шиддатнок мегардад. Аз нуқтаи назари равандҳои глобалӣ, зарурати ғайримарказонӣ ва амаликунонии бомароми сиёсати бучетӣ, афзудани мақоми муносибатҳои байнибучетӣ ва ҷорӣ кардани худмаблағгузорию рушди минтақасоҳро тақозо мекунад. Ҳамзамон, дар амал татбиқ кардани баробарии ҳама ҷузъу зинаҳои низоми бучет, ба қор андохтани ҳамаи усулҳои бучет ва ба танзим даровардани рушди муносибатҳои байнибучетӣ дар раванди таъмини рушди устувори минтақаҳо нақши мубрам дорад.

Рушди равобити байнибучетӣ барои иҷрои як қатор вазифаҳо аз ҷониби мақомоти маҳаллӣ мусоидат менамояд (ба ҷадвали 1.5 нигаред).

Ҷадвали 1.5. - Вазифаҳои асосии муносибатҳои байнибучетӣ

ВАЗИФА	ШАРҲИ ОН
Фондтаъсисдиҳанда	Ташаккули бучетҳо дар сатҳи минтақавӣ ва маҳаллӣ дар мувофиқа бо сиёсати тавозуни бучетӣ, меъёрҳои иҷтимоӣ ва уҳдадорихои мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва маҳаллӣ
Ҳавасмандсозанда	Фаъолгардонии фаъолияти мақомоти ҳокимияти минтақавӣ ва маҳаллӣ дар афзунсозии иқтидори андозӣ
Баробаркунанда	Самти вазифаи фондтаъсисдиҳанда. Мусоидат намудан дар бартарафсозии мушқилиҳое, ки дар натиҷаи номутаносибии уфуқӣ ба миён омадаанд
Тақсимотӣ	Тақсим ва азнавтасимкунии арзиши Маҷмуи маҳсулоти дохилӣ миёни субъектҳои алоҳидаи муносибатҳои байнибучетӣ бо мақсади баробарсозии бучетҳои сатҳҳои гуногуни Ҷумҳурии Тоҷикистон
Танзимкунанда	Танзими ташаккули бучетҳо дар мувофиқа бо сиёсати баробарсозии бучетӣ, меъёрҳои иҷтимоӣ ва уҳдадорихои мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва маҳаллӣ
Ҷубронсозанда	Ҷубронсозии хароҷоти бучетҳои сатҳи поёнӣ барои маблағгузорию ваколатҳои давлатӣ, ки хароҷоти иловагиро эҷод месозанд ё талафоти даромадҳои бучетҳо
Сармоягузорӣ	Баланд бардоштани фаъолнокии сармоягузорию мақомоти ҳокимияти минтақавӣ ва маҳаллӣ аз ҳисоби механизми сармоягузорию субсидионӣ

Сарчашма: Муаллиф таҳия кардааст.

Таҳлили ҷадвали 1.5 аз он шаҳодат медиҳад, ки амалкарди тахминии ҷорӣ ва тавсеаи пойдори манотик мубрамтарин нақшо барои иҷрои самарабахши ҳамаи вазифаҳо дар ҳамбастагӣ бо истифодаи равобити байнибучетӣ роҳандозӣ карда, аз тарафи мақомоти маҳаллӣ ва ҷалби бевоситаи ҷомеаи шаҳрвандӣ арзёбӣ мегардад. Масалан, вазифаи фондтаъсисдиҳанда аз ташаккули бюджетҳо дар сатҳи минтақавӣ ва маҳаллӣ дар мувофиқа бо сиёсати тавозуни бюджетӣ, меъёрҳои иҷтимоӣ ва уҳдадорихои мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва маҳаллӣ роҳандозӣ гардида, ба ташаккули даромади бюджет ҳам аз ҳисоби даромадҳои андозӣ ва ғайриандозӣ, дигар сарчашмаҳо ва ғайрӣ кардани фондҳои пулиро таъмин мекунад, ки дар раванди иҷрои нақшаи бюджет, як қисми маблағҳои барои рушди минтақаҳо ҷудо шуда хизмат намоянд.

Дар амалияи идоракунии молиявии кишварҳо яке аз шаклҳои маъмул ва муассири танзими муносибатҳои байнибучетӣ истифодаи механизмест, ки тибқи он қисме аз маблағҳои ҷамъоваришудаи андозҳои давлатӣ дар ҳудуди маҳалҳо ба сифати ҳиссаи муайян (ба шакли фоиз) ба бюджетҳои маҳаллӣ интиқол дода мешаванд. Ин усул ба мақомоти маҳаллӣ имкон медиҳад, ки даромади устувори андозӣ дошта бошанд ва захираҳои молиявиро барои иҷрои вазифаҳои худ ва расонидани хизматрасониҳои давлатӣ самаранок истифода баранд. Ҳамин тариқ, чунин тарзи тақсими андоз ба таҳкими мустақилияти молиявии маҳалҳо ва таъмини мувозинати байнибучетӣ мусоидат менамояд. Ҳиссачудокунӣ мазкур аз рӯйи санадҳои маъмуриё, ки қабул гардидаст, таъмини мутавозунии бюджетӣ-амудиро инъикос мекунад.

Барои таъмин ва татбиқи самараноки нақши ҳавасмандкунандаи муносибатҳои байнибучетӣ, зарур аст, ки ҷорабиниҳои фарогир ҷиҳати ғаъолсозии ғаъолияти мақомоти ҳокимияти минтақавӣ ва маҳаллӣ роҳандозӣ шаванд. Ин ғаъолиятҳо бояд ба баланд бардоштани иқтидори андозбандӣ, ҷустуҷӯ ва истифодаи сарчашмаҳои нави даромади ғайрибучетӣ, инчунин ҷалби захираҳои молиявӣ аз ҳисоби қарзҳои бонкӣ ва истифодаи коғазҳои қиматнок дар бозорҳои дохилӣ ва хориҷӣ равона карда шаванд.

Дар шароити муосир таъмини самараноки иҷрои вазифаи сармоягузорӣ дар маҷмуи муносибатҳои байнибуҷетӣ бояд бо дарназардошти он ки баланд бардоштани ҷаҳолнокии сармоягузори мақомоти ҳокимияти минтақавӣ ва маҳаллӣ аз ҳисоби механизми сармоягузори субсидионӣ, ҷалби маблағҳои қарзӣ аз бонкҳо ва дар бозори қоғазҳои қиматноки дохилӣ ва ё берунӣ, истифодаи воситаҳои сармоягузори фардӣ ва воситаҳои иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ чӣхати афзоиши иқтисодӣ андозӣ ва ғайриандозии буҷети маҳаллӣ таъмин кардашуда, аҳаммияти аввалиндараҷа пайдо мекунад.

Бояд қайд кард, ки мақомоти ҳокимияти марказӣ якҷоя бо мақомоти минтақавӣ ва маҳаллӣ бояд амалишавии ҳамаи вазифаҳои дар боло қайдшударо самаранок таъмин созанд, чунки дар ҳолати ғайрисамаранок амалишавии як ё якчанд вазифаҳои муносибатҳои байнибуҷетӣ боиси паст гаштани самарои умумии он мегардад. Масалан, иҷрои ғайрисамараноки вазифаи тақсимоӣ, яъне ташкили даромади андозӣ аз ҳисоби андоз аз даромад ё дигар намуди андоз дар асоси ҳиссаҷудокунии ғайриадолатнок дар байни буҷетҳои марказӣ ва минтақавӣ ба бархӯрди манфиатҳои тарафҳо – ҷумҳурӣ ва минтақа оварда мерасонад. Ин боиси вайрон шудани муносибатҳои байнибуҷетӣ-молиявӣ гардида, барои иҷрои дигар вазифаҳо, ба монанди сармоягузорӣ, ҳавасмандгардонӣ ва ғайра монеахоро эҷод месозад.

Барои ин зарурати коркарди илмӣ истифодаи ҳамаи ҷузъҳои низоми муносибатҳои байнибуҷетӣ ва таъмини иҷрои самараноки ҳамаи вазифаҳои он дар амал бояд роҳандозӣ гардад. Дар ин раванд, мо бо нуқтаи назари А.Г. Силуанов, И.В. Стародубровская ва В.С. Назаров ҳамакида мебошем, ки арзёбии самаранокии рабобити байнибуҷетӣ бояд се масъалаи зеринро ҳал намояд [205, с. 46]:

– мустақилияти молиявии минтақаҳо таъмин карда шавад, то ки онҳо барои ҷаҳолияти мустақилона ҳамчун сатҳи ҳокимияти давлатӣ шароит ёфта, имконияти интиҳоби роҳҳои нисбатан самараноки ҳалли масъалаҳои аҳаммияти маҳаллидоштаро пайдо кунанд;

– истифодаи механизмҳои баробарсозии шароити молиявии минтақаҳо барои татбиқи принципи адолати иҷтимоӣ дар таъмини дастрасии шахрвандон ба хизматрасониҳои коммуналӣ ва ғайра замина фароҳам оварда, барои беҳтар сохтани хароҷоти ҳокимияти маҳаллӣ мусоидат менамояд;

– бо дарназардошти фарқияти воқеии талаботи аҳоли ва хусусиятҳои рушди иҷтимоӣ-иқтисодии ҳудуд ба ихтиёри ҳокимияти маҳаллӣ вогузор кардани захираҳо барои ҳаллу ҷасли масъалаҳои аҳаммияти маҳаллидошта.

Дар ин самт, барои арзёбии самараноки низоми муносибатҳои байнибучетӣ маҷмуи нишондиҳандаҳо аз рӯи унсурҳои гуногун истифода мегардад (ба ҷадвали 1.6 нигаред).

Ҷадвали 1.6. - Маҷмуи нишондиҳандаҳои самаранокии муносибатҳои байнибучетӣ аз рӯи унсурҳои гуногун

Унсурҳои арзёбӣ	Нишондиҳандаҳо
1. Арзёбии самаранокии муносибатҳои байнибучетӣ аз нуқтаи назари таъминнокии мустақилияти молиявии минтақаҳо	Муқаррарсозии меъёрҳои ягонаи ҳиссаҷудокуниҳо аз андозҳое, ки ба бучети минтақавӣ ворид мегарданд. Таносуби трансфертҳои байнибучетии вобаста ва ғайривобаста дар сохтори кумаки молиявӣ. Муқаррарсозии меъёрҳои дифференсиатсиягардида. Ҳиссаҷудокуниҳо аз андоз аз даромади шахсони воқеӣ аз ҳисоби кумаки молиявӣ. Таносуби ҳаҷми нақшавӣ ва аслии трансфертҳои байнибучетӣ, ки ба минтақаҳо ҷудо карда мешавад. Ҳиссаи трансфертҳои байнибучетӣ, ки ба сатҳи минтақавӣ аз сатҳи ҷумҳуриявӣ дар IV квартали соли молиявӣ ҷудо карда мешаванд. Устуворӣ ва шаффофияти идоракунии байнибучетӣ: – тағйирёбии меъёрҳои ҳиссаҷудокуниҳои андозӣ ва дифференсиатсиягардида, ки ба мақомотҳои маҳаллӣ тааллуқ доранд; – вучуд доштани тартиб ва қоидаи истифода ва тақсими даромадҳои бидуни нақшаи бучети минтақаҳо; – тартиби ҷудонамоии кумакҳои молиявӣ зимни харобшавии ғайриҷашмдошти сохторҳои алоҳидаи иқтисодӣ; – тағйири меъёрҳои марбут ба ҳиссаҷудонамоии иловагии андозие, ки ба унвони кумакпулиҳои молиявӣ дар давоми се соли охир ба ҳокимиятҳои дар маҳалҳо қарордошта ҷудо гардидаанд.
2. Арзёбии самаранокии муносибатҳои байнибучетӣ аз нуқтаи назари тавозунсозии молиявии минтақаҳо	Таҳлили идоракунии маъмурӣ-ҳуқуқии тавозунсозии бучетӣ. Таҳлили натиҷанокии тавозунсозии бучетӣ.

3. Арзёбии самаранокии муносибатҳои байни-бучетӣ аз нуқтаи назари кофигии захираҳои молиявӣ барои ҳалли масоили аҳаммияти минтақавидошта	Ҳиссаи даромадҳои умумии бучети маҳаллӣ дар даромадҳои бучети консолидациягардидаи минтақавӣ (бе назардошти / бо назардошти субвенсияҳо). Таносуби воситаҳои нақдӣ, ки ба маблағгузориҳои ваколатҳо, ки аз бучети минтақа дода шудаанд ва ҳаҷми субвенсияҳо, ки ба мақомоти маҳаллӣ барои маблағгузориҳои ваколатҳои додашуда ҷудо карда мешаванд. Таносуби ҳаҷми субвенсияҳои нақшавӣ ва аслии ба мақомотҳои маҳаллӣ. Арзёбии қарзи кредиторҳои мақомотҳои маҳаллӣ.
--	--

Сарчашма: Муаллиф дар асоси Ускова, Т.В. Бюджетная обеспеченность муниципальных образований Вологодской области: состояние, проблемы, пути повышения [Текст] / Т.В. Ускова, А.И. Поварова // Экономические и социальные перемены: факты, тенденции, прогноз. 2010. № 1. – С. 45-61. таҳия намудааст.

Таҳлили ҷадвали 1.6 нишон медиҳад, ки маҷмуи нишондиҳандаҳои самаранокии муносибатҳои байнибучетӣ аз рӯи унсурҳои гуногун ҷудо карда мешавад. Масалан, барои арзёбии самаранокии муносибатҳои байнибучетӣ аз нуқтаи назари таъминнокии мустақилияти молиявии минтақаҳо нишондиҳандаҳои зерин истифода мешаванд:

- муқаррарсозии меъёрҳои ягонаи ҳиссаҷудокуниҳо аз андозҳо, ки ба бучети минтақавӣ ворид мегарданд;
- таносуби трансфертҳои байнибучетии вобаста ва ғайривобаста дар сохтори кумаки молиявӣ;
- муқаррарсозии меъёрҳои дифференсиатсияшуда;
- ҳиссаҷудокуниҳо аз андоз аз даромади шахсони воқеӣ аз ҳисоби кумаки молиявӣ;
- таносуби ҳаҷми нақшавӣ ва аслии трансфертҳои байнибучетӣ, ки ба минтақаҳо ҷудо карда мешаванд;
- ҳиссаи трансфертҳои байнибучетӣ, ки ба сатҳи минтақавӣ аз сатҳи ҷумҳуриявӣ ҷудо карда мешаванд ва ғайра.

Мақсаднок ва самараноки идоракунии муносибатҳои байнибучетӣ нақши муҳимро дар тақсими оқилонаи манобеи молиявӣ иҷро мекунад, ки дар навбати худ вобастагии минтақаҳоро аз трансфертҳои байнибучетӣ кам мекунад. Ин ба вучуд овардани ҳислатҳои таҳриқӣ барои мақомоти маҳаллии ҳокимият барои ҷамъоварии манобеи молиявии худ ва рушди захираҳои даромади худ кӯмак

мекунад. Ҳамзамон, беҳтар кардани истифодаи воситаҳои буҷетӣ самаранокии умумии системаи молиявии давлатиро баланд мекунад, ки дар натиҷа ҳиссаи андозӣ, ки ба субъектҳои иқтисодӣ бор мегузорад, коҳиш меёбад ва ин барои баланд бардоштани иқтидори сармоягузорию онҳо, таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва қувват додан ба рақобатпазирии онҳо мусоидат мекунад. Аммо барои расидан ба ин ҳадафҳо зарур аст, ки таҳлили устувории буҷетҳои маҳаллӣ ва минтақавӣ гузаронида шавад, ки он як чанбаи муҳими таҳлили буҷетӣ аст. Ин таҳлил ҳамчун асоси рушди муносибатҳои байнибуҷетӣ ва танзими ҳаракати гардиши молиявии байни буҷетҳо ба таври воқеӣ зарур мебошад. (ба ҷадвали 1.7 нигаред).

Ҷадвали 1.7. - Самтҳои арзёбии таъмини устувории буҷетҳои минтақавӣ ва маҳаллӣ

САМТҲОИ АРЗЁБӢ	НИШОНДИҲАНДАҲО
Арзёбии вазъи молиявии буҷети маҳаллӣ	Коэффитсиенти иҷроии буҷети минтақавӣ. Таносуби қарзи буҷет. Таносуби фарогирии буҷет. Профитсит/дефитсит.
	Таносуби ҳадди ақали хароҷоте, ки бо даромади худӣ фаро гирифта шудаанд. Коэффитсиенти мустақилияти буҷет. Коэффитсиенти кифоя будани буҷети аҳоли.
Арзёбии дараҷаи тафовут ва фарқияти дохили-минтақавӣ	Иқтидори даромади буҷетӣ ба ҳар сари аҳоли. Сатҳи бекории бақайдгирифташуда. Музди миёнаи моҳона. Сандуқи минималии истеъмоли. Таносуби музди миёнаи моҳона ба арзиши зиндагӣ. Ҳиссаи аҳолие, ки даромадашон аз сатҳи зиндагӣ камтар аст. Муомилоти умумии савдои чакана, хӯроки умумӣ ва хизмати пулакӣ ба ҳар сари аҳоли. Мавҷудияти духтурон ва кормандони миёнаи тиб. Муомилоти ташкилотҳои, ки ба ҳар сари аҳоли маҳсулот ва хизматрасонӣ истеҳсол меkunанд.
Арзёбии низоми тақсимоли молиявӣ кумакҳои	Дараҷаи тамаркузи захираҳои молиявӣ дар буҷети минтақавӣ. Сохтори даромади буҷет, аз ҷумла ҳиссаи даромадҳои андоз. Динамикаи даромадҳои худии буҷетҳои маҳаллӣ. Вобастагии буҷети маҳаллӣ аз кумаки молиявӣ. Сохтори хароҷоти буҷет. Иҷроии супоришҳои буҷетӣ аз ҷиҳати таъминоти молиявӣ. Маблағгузорию ваколатҳои хароҷоти давлатӣ аз ҳисоби хароҷоти воқеии мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ. Дараҷаи таъминоти буҷетии шаҳрҳо.

Арзёбии заминаи меъёрии муносибатҳои байнибучетӣ	Риояи талаботи қонунгузории молиявӣ, инчунин, танзими молиявӣ-минтақавӣ. Устувории заминаи меъёрии муносибатҳои байнибучетӣ. Муттаҳид намудани санадҳои меъёрии ҳуқуқии мақсади муносибатҳои байнибучетӣ. Муттаҳид намудани меъёрҳои тархҳои даромад. Муқаррар намудани стандартҳои яхелаи тархҳои андоз барои ҳамаи минтақаҳо. Мустаҳкам намудани маҳдудияти салоҳиятҳои харочот дар асоси дарозмуддат. Мустаҳкам намудани методологияи тақсими кумаки молиявӣ. Иттиҳоднамоии равишшиносии пешкашнамоии қарзҳои бучавӣ чихати маблағгузории камчинии воситаҳои барои як давраи муваққатӣ. Риоянамоии талаботи қонунгузорӣ аз ҷониби мақомотҳо.
--	---

Сарчашма: Муаллиф бо истифода аз сарчашмаҳои зерин тартиб додааст: Хоменко, В.В. Основы организации межбюджетных отношений между центром и регионам [Электронный ресурс] / В.В. Хоменко, Н.Г. Кулягина // Казанский федералист. 2002. № 3. Режим доступа: <http://www.kazanfed.ru/publications/kazanfederalist/n3/stat9/>, с.185; Лайкам, К. Оптимизация распределения налогов между федеральным и региональным уровнями бюджетной системы [Текст] / К. Лайкам // Вопросы экономики. 1998. № 10. – 140 с.

Маълумоти ҷадвали 1.7 нишон медиҳанд, ки таҳлили устувории бучети минтақаҳо ва маҳалҳо аспектҳои гуногунро, аз ҷумла баҳодиҳии вазъи молиявии бучет, таҳлили сатҳ ва дараҷаи фарқиятҳо ва тафовутҳо дар дохили минтақа, низом ва тарзи тақсимои кӯмакҳои молиявӣ ва арзёбии асоси меъёрии муносибатҳои байнибучетӣ дар бар мегирад. Барои арзёбии вазъи молиявии бучети маҳаллӣ, зарур аст, ки таҳлили як қатор коэффитсиентҳои бучетӣ гузаронида шавад, ки дар он ба ҳисоб гирифта мешаванд:

- таносуби субсидияҳо барои таъмини устувории бучети маҳаллӣ;
- таносуби даромадҳои андозии бучетҳои маҳаллӣ;
- иҷрои бучети маҳаллӣ;
- қарзи бучети маҳаллӣ ва дигар коэффитсиентҳо.

Масалан, барои муайян намудани таносуби субсидияҳо барои таъмини устувории бучети маҳаллӣ, инчунин субвенсияҳо ба бучетҳои ноҳияҳо, аз бучети марказӣ чунин формула истифода мегардад:

$$U = A / B \quad (1.1)$$

Дар ин ҳолат, А – маблағи дотатсияҳо барои баробар кардани таъминоти бучетии минтақаҳо, В – ҳаҷми умумии дотатсияҳо, ки ба бучети маҳаллӣ аз марказ тақдим мегардад. Барои муайян намудани таносуби даромадҳои андозии бучетҳои маҳаллӣ, ки тибқи меъёрҳои ягона ва иловагии ҳиссаҷудокунӣ

(тархҳо) аз андозҳо ва пардохтҳои марказӣ ва минтақавӣ гирифта мешаванд, нисбат ба даромадҳои умумии андозӣ чунин формула истифода мегардад:

$$K = A / B \quad (1.2)$$

Дар ин ҷо, A – ҳаҷми даромадҳои андозии буҷетҳои маҳаллӣ тибқи меъёрҳои тарҳи андозҳо аз андозҳои марказӣ ва минтақавӣ, B – ҳаҷми даромадҳои андозӣ дар минтақа мебошанд.

Истифодаи маҷмуи нишондиҳандаҳо ва формулаҳои онҳоро инъикоскунанда, на танҳо барои арзёбии самаранокии муносибатҳои байнибучетӣ, балки иловатан барои коркарди маҷмуи ҳудудҳои онҳо истифода мешаванд (ба ҷадвали 1.8 нигаред).

Ҷадвали 1.8. - Маҷмуи нишондиҳандаҳои арзёбии устувории муносибатҳои байнибучетӣ ва қиматҳои ҳудудии онҳо

Нишондиҳандаҳои арзёбии устувории муносибатҳои байнибучетӣ	Арзишҳои ҳудудии ақали онҳо	
	Минималӣ	Максималӣ
Ҳиссаи трансфертҳои байнибучетӣ дар даромади буҷети маҷмуии вилоят/минтақа	5	40
Ҳиссаи хароҷоти ваколатдор дар сохтори хароҷоти буҷет	0	25
Ҳиссаи трансфертҳои байнибучетӣ дар даромади буҷети маҳаллӣ	10	70
Тафовути байни минтақаҳо аз рӯи таъмини аҳоли бо даромади худӣ	1 баробар	10 маротиба
Баробаркунии таъминоти буҷети маҳаллӣ	25	50
Маблағгузори ваколатҳои ба минтақаҳо интиқолгардида аз ҳисоби хароҷоти буҷети маҳаллӣ	100	90

Сарчашма: Муаллиф аз рӯи сарчашмаҳои зерин тартиб додааст: Новая экономическая политика - политика экономического роста [Текст] / под ред. В.В. Ивантера. – М., 2013. – 60 с. - С. 17; Разграничение полномочий между органами власти и совершенствование межбюджетных отношений [Электронный ресурс] // Материалы заседания Государственного совета Российской Федерации от 26 декабря 2011 года. Режим доступа : <http://state.kremlin.ru/face/14139>. - С. 46.

Таҳлили ҷадвали 1.8 ва маҷмуи нишондиҳандаҳои арзёбии устувории муносибатҳои байнибучетӣ ва арзишҳои ҳудудҳои ақали онҳо метавонанд барои асоснок кардани равандҳои муносири танзими байнибучетӣ дар минтақа ҳамчун заминаи методологӣ ва амалӣ истифода гарданд.

Дар ҷамъбаст, чунин хулоса кардан мумкин аст, ки таҳқиқи усулҳои барои муайян кардани роҳҳои самараноки тақсироти захираҳо дар асоси принципҳои таъмини адолат, самаранокӣ ва устуворӣ дар иҷрои ухдадорихи буҷетӣ дар ҳамаи сатҳҳои ҳокимияти давлатӣ кумак мекунад.

Истифодаи усулҳои муосири танзими равобити байнибучетӣ дар таъмини устувории молиявӣ дар иқтисодиёти миллӣ ва минтақавӣ нақши муҳим дорад. Таҳия ва таҳлили усулҳои танзими байнибучетӣ имкон медиҳанд, ки суботи молиявии иқтисодиёти миллӣ, инчунин минтақаҳо ва шаҳрҳо бо истифодаи маҷмуи усулҳои молиявии анъанавӣ ва муосир таъмин карда шаванд. Дар баробари ин, бояд барои рафъи нобаробарии рушди байни минтақаҳо тадбирҳои иловагӣ оид ба баробар кардани рушди иҷтимоию иқтисодӣ, ба монанди тақмили инфрасохтори истеҳсолӣ ва иҷтимоӣ аз ҳисоби ҳавасмандгардонии сармоягузорӣ дар минтақаҳои кафомонда роҳандозӣ гардад.

1.3. Таҷрибаи хориҷии танзими муносибатҳои байнибучетӣ ва имкониятҳои истифодаи он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Таҳқиқот дар самти дарёфти механизмҳои танзимкунандаи молиявӣ аз тарафи кишварҳои зиёд ҷиҳати бартараф намудани мушкилиҳо дар равобити бучетӣ коркард ва истифода шудаанд, ин механизмҳо фурсати мусоидро ҷиҳати роҳандозии оқилонаи ҷузъҳои умумӣ ва тафовутдошта, ки дар замони ҳозира метавонанд дар тавсеаи ҷамъият таъсиргузор бошанд, ифшо карда шудаанд. Ҳамзамон, фурсатҳо ҷиҳати татбиқи таҳияи стратегияи шаклگیرӣ ва тавсеаи низоми худдидоракунии дар доираи рустоҳо ва маҳалҳо, ҳамрангнамҳои онҳо бо мақомоти болоии идоранакунанда, ки дар худ ҳам вижагиҳои миллӣ ва ҳам тамоюлоти фаромилалиро дар бар мегиранд, ба вуқӯъ мепайвандад.

Таҳлили ҳолат ва вижагиҳои танзими равобити молиявӣ дар байни мақомоти марказию минтақавӣ дар кишварҳои аврупоӣ [25] ва ИМА [36] гувоҳӣ аз он медиҳад, ки дар бештари маврид нақши фаъоли ширкаткунандагони азнавтасимкунии даромадҳо байни манотиқи ҷудогонаи кишвар ба уҳдаи ҳокимияти марказӣ вобаста карда шудааст. Аз ин хотир, мо ба унвони объекти таҳлилу таҷзия кӯшиш намудем кишварҳои аъзои Созмони ҳамкории иқтисодӣ ва рушдро (СҲИР) мавриди тасниф қарор диҳем, зеро дар ин кишварҳо равишҳои умумии якранга дар самти танзими равобити

байнибучетӣ ва таносуби нақшҳои ҳокимияти марказӣ ва минтақавӣ инъикос ёфтаанд.

Ҳамон тавр, ки таҳлил нишон дод, кулли мамлакатҳои муосири ҷаҳон ё сохтори унитарӣ ё федеративӣ доранд ва мамлакатҳои дорои низоми унитарӣ қисмати зиёди мамлакатҳои ҷаҳонро ташкил медиҳанд.

Бо ин мақсад мамлакатҳои ҷаҳон бо дарназардошти роҳандозии раванди танзими муносибатҳои байнибучетӣ ва таносуби нақшҳои ҳокимияти марказӣ ва минтақавӣ ба чор қисм гурӯҳбандӣ гардидаанд:

Ба гурӯҳи якум Австралия, ИМА ва Канада дохил мешаванд, ки дар онҳо нақши бучетҳои федералӣ (марказӣ) дар маблағгузори талаботи иҷтимоии аҳоли хеле бузург мебошад. Дар мамлакатҳои мазкур мавҷудияти се сатҳи ҳокимияти давлатӣ ҷудо карда шудааст: федератсияҳо, штатҳо ва маҳалҳо ва кумакҳои молиявӣ бошанд, дар шакли грантҳо ва трансфертҳо тариқи амудӣ ба бучетҳои маҳаллӣ аз бучети федералӣ ва штатҳо ҷудо карда мешаванд.

Ба гурӯҳи дуюм Олмон, Австрия ва Швейтсария тааллуқ доранд, ки дорои сохти федералӣ буда, вале дар ташкили муносибатҳои байнибучетӣ хусусиятҳои хосро соҳиб мебошанд. Масалан, Бундестаг қонуни федералӣ қабул карда, иштироки ҳиссавии ҳокимияти маҳаллиро дар даромадҳо аз андозҳои даромади шахсӣ муайян мекунад. Баробарсозӣ дар сатҳи заминҳо равиши умумӣ ҳисобида шуда, ҷамънамоии як қисми даромадҳои бучетии заминҳоро дар фонди алоҳида барои субсидиякунонии бучетҳои маҳаллӣ пешбинӣ менамояд. Бояд гуфт, ки беш аз 30%-и ин воситаҳо барои ташаккули бурсияҳои ҳадафнок ва 70% барои бурсияҳои бидуни мақсад сафарбар гардида, дар истифодаи ин бурсияҳо маҳдудиятҳо вучуд надоранд. Бурсияҳои бидуни мақсад аслан дар байни рустоҳо ва маҳалҳо мувофиқи формулаи иқтисодии андозӣ ва тақозо дар самти воситаҳои молиявӣ ба назар гирифта шуда, миёни маҳалҳо тибқи формулае, ки иқтисодии андозӣ ва талабот оид ба воситаҳои молиявиро ба инобат мегирад, сурат мегирад [181, с 50].

Равобити байнибучетӣ дар Австрия принсипи худмаблағгузорӣ дошта, ба таври зерин тавсиф карда мешавад: онҳо хароҷоти худро дар ҳамбастагӣ аз

даромадҳои бадастовардаашон мепӯшонанд. Андозҳо дар ин кишвар вобаста ба ҳисса тақсим мегарданд.

Ҳокимияти маҳаллии кишварҳои Скандинавия, ки гурӯҳи сеюмро ташкил менамоянд, ба таври ғаёл дар маблағгузориҳои харҷҳои иҷтимоии худ ширкат менамоянд. Дар хароҷоти муттаҳидаи кишварҳои Норвегия, Шветсия ва Финляндия ҳиссаи буҷети маҳал арзи вуҷуд дошта, тибқи ҳисобҳои миёна 67-70%-ро ташкил дода, ин шохис вобаста ба ҳисобҳои миёна дар кишварҳои аъзои СҲИР 40%-ро дар бар мегирад. Дар ин кишварҳо буҷети маҳал харҷҳои бузургро ба соҳаҳои зерин сафарбар менамояд: маориф (75%), тандурустӣ (96%), таъмини соҳаи иҷтимоӣ (87%), фарҳанг ва маданият (82%), хочагидорӣ дар шаҳрҳо (67%), ҳамзамон ҷиҳати мусоидат ба тавсеаи иқтисодӣ 41% [156, с 23].

Ба гурӯҳи чорум кишварҳои Белгия, Фаронса, Юнон, Италия, Нидерландия, Португалия ва Испания шомил гардидаанд. Нобаробарии зиёд дар доираи даромадҳо аз ҳисоби андозҳои маҳаллӣ дар буҷети ин кишварҳо дида мешавад. Дар Италия ва Нидерландия ҳиссаи ин даромадҳо дар буҷетҳои маҳаллӣ беш аз 10%-ро ташкил медиҳад. Механизмҳои умумидавллатии азнавтатқсимкунӣ дар Италия чунин сурат гирифтаанд, ки буҷетҳои маҳаллӣ беш аз 80% захираҳои буҷетиро ба даст меоранд [181, с 49].

Буҷетҳои маҳаллӣ дар Нидерландия 79% аз ҳисоби трансфертҳои давлатӣ ташаккул ёфта, дар баробари ин, даромадҳо аз андозҳои маҳаллӣ, ки ба буҷет ворид мегарданд, танҳо 5,4%-ро ташкил медиҳанд [154, с 93].

Буҷетҳои маҳаллии чунин мамлакатҳо, ба монанди Фаронса ва Белгия дорои афзалиятҳои калон мебошанд, чунки андозҳои маҳаллӣ 20% аз маблағи умумии даромадҳои буҷетҳои маҳаллии ин мамлакатҳоро ташкил медиҳанд. Трансфертҳои давлатӣ дар Фаронса қариб 70%-и даромадҳои буҷетҳои маҳаллиро ташкил намуда, ин нишондиҳанда дар Белгия 60%-ро ташкил медиҳад. Мақомотҳои ҳокимияти минтақавӣ дар ин мамлакатҳо трансфертҳои давлатиро дар се шакли зерин ба даст меоранд:

– даромадҳои андозӣ аз нав тақсим карда мешаванд (масалан, коллективҳои қавии иқтисодӣ дар маҳалҳо ба коллективҳои заиф кумак мерасонанд);

– дотатсияҳо барои таъминоти умумӣ (онҳо барои рӯйпӯш намудани касрҳои буҷети маҳаллӣ ҷудо карда мешаванд, масалан, Фаронса дотатсияҳоро барои амалсозӣ ҷудо мекунад);

– ёрдампулиҳои махсус (чиҳати маблағгузориҳои лоиҳаҳо ва барномаҳо дақиқан омӯхта шуда, баъдан маблағ ҷудо мегардад) [182, с 173].

Механизми танзими молиявии тавсеаи манотик дар тамоми ҷаҳон ба таври гуногун ва вобаста ба омилҳои зиёде, аз ҷумла сохтори давлатдорӣ ва сатҳи рушди иқтисодӣ, таҳия ва амал мекунад. Ба ин маънӣ, кишварҳо метавонанд аз якҷанд моделҳои танзимӣ истифода баранд, ки хоси худашон мебошанд. Моделҳои асосии танзими молиявии манотик шомили мутамарказ, ғайримутамарказ ва кооперативӣ (омехта) мебошанд. Моделҳои мутамарказ дар он аст, ки мақомот дар сатҳи марказӣ қарор доранд ва буҷетҳо ва маблағгузориҳо аз марказ ба манотик тақсим мешаванд. Моделҳои ғайримутамарказ бештар озодии амалии минтақаҳо ва мақомоти маҳаллиро таъмин мекунад, дар ҳоле ки моделҳои кооперативӣ ё омехта, ки одатан дар кишварҳои бо сохтори иқтисодии мураккаб вучуд доранд, як равиши миёна байни ин ду шеваи танзими ба вучуд меоранд. Ҳар як модели танзими мазкур хусусиятҳои хоси худро дорад, ки ба хусусиятҳои иқтисодии ва иҷтимоии ҳар як кишвар ва минтақа вобаста аст. (ба ҷадвали 1.9 нигаред).

Ҷадвали 1.9 хусусиятҳои асосии муносибатҳои байнибуҷетиро, ки ба моделҳои мутамарказ, ғайримутамарказ ва кооперативӣ (омехта) хос мебошанд ва дар амалии ҷаҳонӣ истифода мешаванд, нишон медиҳад. Вижагиҳои аслии равобити байнибуҷетӣ, ки хоси модели мутамарказ, ғайримутамарказ ва кооперативӣ (омехта) махсус меёбад, ба тариқи зайл мебошад:

– модели ғайримутамарказ дарбаргирандаи ду зинаи мустақили ҳокимияти давлатӣ – федералӣ ва субфедералӣ мебошад. Ин модел низоми андозро бо вижагиҳои ба худ хос ва ҳамзамон низоми ҷамъоварии андозҳои

мустақил ва аз ҳам вобастабударо дар бар мегирад. Ин хусусиятҳо аз ҷониби ҳокимиятҳои маҳаллӣ ва минтақавии дорои базаи ягонаи андозӣ истифода мегарданд.

Ҷадвали 1.9. - Хусусиятҳои асосии муносибатҳои байнибуҷетие, ки дар амалияи ҷаҳонӣ истифода мешаванд

БАРОБАРКУНИИ АМУДӢ		БАРОБАРКУНИИ УҒУҚӢ		
Андозҳои танзимкунанда	Андозҳои муқаррарӣ	Андозҳо	Трансфертҳо	
			Мақсаднок	Бемақсад
МОДЕЛИ МУТАМАРКАЗ				
Ба муҳлати дароз қабул гардиданд	Рӯйхат ба таври қатъӣ муайян шудааст	Мувофиқи меъёрҳои ягона ба муҳлати дарозмуддат	Дар доираи барномаҳои миллии мақсаднок	Бо истифода аз формулаҳои амалиёти дарозмуддат ҳисоб карда мешавад
МОДЕЛИ ҒАЙРИМУТАМАРКАЗ				
Ҷой надорад	Рӯйхати кушода	Мувофиқи меъёрҳои ягона ҳар сол муайян мегардад	Инчунин	Инчунин
МОДЕЛИ КООПЕРАТИВӢ				
Конститутсионӣ муайян гардидааст	Дар давоми раванди мувофикасозӣ муайян мегардад	Мувофиқи меъёрҳои ягона ҳар сол муайян мегардад	Ҷой надорад	Инчунин

Сарчашма: Муаллиф бо истифода аз сарчашмаҳои зерин таҳия намудааст: Костяев, А.И. Территориальная дифференциация условий хозяйствования [Текст] / А.И. Костяев // Экономист. 2006. № 9. – С. 23-30; Балтина, А.М. Финансовые системы зарубежных стран [Текст]: учеб. пособие / А.М. Балтина, В.А. Волохина, Н.В. Попова. – М.: Финансы и статистика, 2007. –112 с.; Лавров, А.М. Реформа межбюджетных отношений в России: «федерализм, создающий рынок» [Текст] / А.М. Лавров, Дж. Литвак, Д. Сазерленд // Вопросы экономики. 2001. №4. – С. 56-68; Бежаев, О.Г. Межбюджетные отношения: теория и практика реформирования [Текст] / О.Г. Бежаев; под ред. М.А. Яхьяева. – М.: Экзамен, 2001. – 128 с.

Мубрамиати ин модел бо он асос меёбад, ки ҳукуматҳои дар марказ буда, дар ҷудо кардани салоҳиятҳои хароҷоти зинаҳои мухталифи ҳокимият иҷрокунандаи нақши калидӣ мебошанд. Он се вазифаи аслии мақомоти ҳукуматҳои давлатӣ ва идоракуниро аз ҷиҳати ҷудо менамояд: ба эътидол овардани макроиқтисодӣ, азнавтақсимкунии даромади миллӣ, тавлиди мол ва хизматрасониҳои хоси давлатӣ. Ду вазифаи нахустинро ҳукумати дар марказ

воқеъбуда ва вазифаи сеюмро бошад, дар байни се сатҳи поёнии ҳокимият тақсим менамоянд:

– вазифаҳои баёншуда салоҳиятро дар зинаҳои ҷудогонаи ҳукумати давлатӣ баррасӣ намуда, бахши андозиро ба расмият медароранд. Даромадҳои аввалин ташаққулдиҳандаи даромади ҳокимияти марказӣ мебошанд, ба онҳо дохил мешаванд: андоз аз даромад шахсони воқеӣ, андоз аз даромади ашхоси ҳуқуқӣ, андози аксиз, боҷи гумрукӣ, яъне он даромадҳое, ки марбут ба самти фискалӣ мебошанд, аммо манобеи дуюмдараҷа, пуррақунандаи даромади буҷети маҳалло махсуб меёбанд, ба монанди мол, хизматрасониҳо, амволи манқул ва ғайриманқул, замин;

– дараҷаи истиқлолияти молиявии ҳукуматҳои дар минтақаҳо буда низ дар сатҳи боло қарор дорад. Ҳуқуқҳои муштарак дар буҷетҳои манотикӣ (федералӣ-минтақавӣ) ба истифодаи пойгоҳи андозӣ ва имконият барои ҷорӣ кардани навъҳои гуногуни андозҳо, ки таъсири манфӣ ба тичорати байни минтақаҳо ва кишварҳо намерасонад, ишора мекунад. Инчунин, пешниҳоди бурсияҳои ҳадафнок барои коҳиш додани нобаробариҳои уфуқӣ дар назар аст;

– навъи модели ғайримутамарказ дар ташаққули равобити байнибуҷетӣ метавонад дар ташкили муносибатҳои байнибуҷетии ИМА ва Канада истифода шавад;

– модели кооперативӣ дар он ифода меёбад, ки истифодаи муштаракӣ андозҳои давлатӣ ва минтақавиро дар назар дорад. Ин модел имконият медиҳад, ки даромадҳо ба таври босамар ва марказонидашуда ҷамъоварӣ карда шаванд. Дар баробари ин, тавозунсозии буҷетӣ, қариб ки фаълоне ба даст оварда мешавад.

Камбудии модели мазкур дар марказонидани функцияҳои андозӣ асос меёбад, ки боиси маҳдудсозии мустақилияти молиявии мақомоти ҳокимияти ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ мегардад. Хусусиятҳои модели корпоративӣ инҳо мебошанд:

– иштироки ҳокимони минтақавӣ дар азнавтасимкунии даромади миллий ва устуворсозии макроиқтисодӣ, ки ба ҳамкории зичи буҷетҳои сатҳҳои гуногун муосидат менамояд;

– ба афзоиши даромадҳои андозӣ ва дар онҳо зиёд гардидани ҳиссаи ҳокимони маҳаллӣ ва минтақавӣ муосидат менамояд;

– сиёсати марказонидашудаи молияи минтақавиро ҳукумат бомуваффақият амалӣ месозад, вале ин сиёсат ба вобастагии ҳокимияти минтақавӣ меорад [145, с 61].

Моделҳои кооперативӣ нисбат ба модели мутамарказ нисбатан қобили қабул мебошад, масалан, дар Русия, мамлакатҳои Скандинавия, Олмон, Швейтсария ва мамлакатҳои Аврупо модели зеринро истифода намуда, камбудии онро ҳангоми тақсими салоҳиятҳои сатҳҳои гуногун низомӣ буҷетӣ бартараф месозанд. Ҳиссаи ҳамаи сатҳҳо дар андозҳои муштарак муайян намуда, тавозуни онро танзим карда, онҳо мустиқлиятро ба минтақаҳои мамлакатҳои худ пешниҳод месозанд.

Дар модели кооперативӣ ба трансфертҳо бартарияти бештар дода мешавад, зеро он дарбаргирандаи навҳои мухталифи танзими равобити байнибуҷетӣ мебошад. Буҷети минтақаҳо дар мамолики федеративӣ аз андозаи зерини трансфертҳо бархӯрдоранд. Барои мисол, дар Австрия 4% ММД, дар ИМА 5,6% то 8% ММД, дар Канада, Австралия ва Швейтсария 5,1% ва дар Олмон 4,3%-ро ташкил медиҳанд. Ин сарзаминҳо ҳиссаи барзиёди даромади умумии буҷетҳои минтақавии кишварҳои аъзои СҲИР-ро ташкил медиҳанд. Дар ибтидои солҳои 90-ум он, тахминан, ба 40% баробар буд, барои мисол, саҳми кишварҳои скандинавӣ 34%, кишварҳои федеративии аврупоӣ 24%, кишварҳои англисизабон 36%, кишварҳои ғарби Аврупо (Фаронса, Белгия, Италия, Испания, Португалия, Нидерланд ва Юнон) 63,2% [149, с 21].

Ҳамчунин, дигар равандохе вучуд доранд, ки баҳогузори ташаккули равобити байнибуҷетиро дар кишварҳои ҷаҳони муосир ифода менамоянд. Қисми зиёди олимони чунин мешуморанд, ки марказонидани ҳокимият, гарчанде ки дорои як қатор норасоӣҳо бошад ҳам, вале афзалиятҳои

зиёдро низ дорад. Худи сохтори федеративии кишвар ва низомҳои ҳукуматдошта дар онҳо муқаррароти зеринро ба тасвиб расонидаанд, ҳукумати марказӣ бояд уҳдадорҳои худро ба таври ғайрӣ ва босамар дар назди аҳолии кишвар ба анҷом расонида, зинаҳои поёнии низоми буҷетӣ бошанд, аз рӯи имконият вазифаҳои худро дар мавқеъҳои худ иҷро намоянд.

Моделҳои мутамарказ, ки ба Иттиҳоди Ҷумҳуриҳои Шуравии Сотсиалистӣ (ИҶШС) хос буд ва моделҳои мутамарказии муносибатҳои байнибуҷетӣ ба иқтисодиёти маъмурӣ-нақшаӣ дохил мешуд. Хусусиятҳои асосии ин модел марказонидани ҳамаи захираҳои молиявӣ дар сатҳи ҳукумати марказӣ (иттифоқӣ), ба ҷумҳуриҳо ва вилоятҳо маблағҳо бо роҳи тақсимкунӣ ҷудо мешуданд. Тамоми низоми идоракунии молия, инчунин муносибатҳои байнибуҷетӣ дар асоси банақшагирии директиваҳо амал мекарданд, буҷетҳои ҳамаи шаклҳо мувофиқи нақшаҳои панҷсола ва солони тасдиқшуда ташкил карда мешуд.

Ҳукумати марказӣ тамоми ҷанбаҳои сиёсати фискалӣ, аз ҷумла хароҷоти андоз, хароҷоти қонунӣ ва буҷетро назорат мекард. Мустиқлияти молиявии ҷумҳуриҳо ва вилоятҳо минтақаҳо хеле маҳдуд буд. Буҷетҳои ҷумҳуриявӣ дар асоси дастурҳои марказ ташкил карда мешуданд ва қисми даромади онҳо дар шакли трансфертҳо ва субвенсияҳо ба даст меомаданд. Иқтисодиёт ба принсипҳои бозорӣ асос наёфта, маблағҳои буҷет аз рӯи нақшаҳои тараққиёти иқтисодиёт ва соҳаҳои иҷтимоӣ ташкил карда мешуданд. Ин боиси нобаробар тақсим гардидани захираҳо, инчунин захираҳои молиявӣ шуда, вале соҳаҳои аз ҷиҳати стратегӣ муҳим бемаҳдуд сармоягузорӣ мешуданд. Ҷумҳуриҳо ва минтақаҳо дар сиёсати андози давлатӣ ва тақсими маблағҳои буҷетӣ мустиқлият надоштанд. Тамоми даромаду хароҷот дар сатҳи марказӣ мутобиқ ва тасдиқ карда мешуд. Имкониятҳои ҳадди ақал барои даромади минтақаӣ тавассути уҳдадорҳои андоз ё ғайрияти соҳибкорӣ вучуд доштанд. Дотатсияи ҷудогардида ба минтақаҳо аз буҷетҳои марказӣ маҳдуд буда, барои Осиёи Миёна ва баъзе ноҳияҳои саноатӣ кам аҳаммият дода мешуд. Чунин сиёсат дар рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ ба он оварда расонид, ки шумораи

минтақаҳои камдаромад зиёд гардид. Баробаркунии уфукӣ аз тарафи ҳукумати марказӣ ба воситаи равона сохтани маблағҳои молиявӣ аз минтақаҳои пешрафта ба минтақаҳои сустрараққикарда аз ҳисоби азнавтаксимкунии даромадҳо роҳандозӣ мегардид. Низоми андоз дар тамоми қаламрави ИҶШС ягона буда, андозҳо аз рӯи нақшаи ягона гирифта, ба буҷети умумииттифоқӣ дохил карда шуда, баъд аз нав тақсим карда мешуд. Ҳамин тариқ, низоми буҷети ИҶШС намунаи классикии модели аз ҳад мутамарказшудаи байнибуҷетӣ буда, ҳукумати марказӣ тамоми чараёнҳои молиявиро назорат мекард ва банақшагирии буҷетро барои ҳамаи сатҳҳои ҳукумат амалӣ мекард.

Дар фарҷом, чунин хусусиятҳои хоси ин моделро инъикос менамоем: тамаркузи захираҳои молиявӣ дар сатҳи марказӣ, инчунин даромадҳои андозӣ, ки сипас тавассути интиқолҳои гуногун ба буҷети вилоятӣ ва маҳаллӣ тақсим мешавад. Танзими қатъии равандҳои буҷетӣ аз тарафи ҳукумати марказӣ, ки қоидаҳои танзимкунандаи равандҳои буҷетиро дар ҳамаи сатҳҳо муайян мекунад ва бо ин мустақилияти молиявии минтақаҳоро маҳдуд мекунад. Ин модел барои кишварҳои унитарӣ-воҳидӣ ё кишварҳои хос аст, ки низоми мустақили мутамаркази давлатӣ доранд ва дар он ҷо ҳукумати марказӣ дар тақсими захираҳо ва муомилоти хурди молиявӣ нақши пешбаранда дорад. Дар давраи муосир ба гурӯҳи ин гуна кишварҳо Фаронса, Хитой, Русия (дар солҳои аввали 1990), Британияи Кабир, Кореяи Ҷанубӣ ва Ҷопон дохил мешаванд.

Бояд таъкид намуд, ки ин моделҳои якум ва дувум муқобили модели маъмурӣ аст. Заминаи модели якум тақсимкунии даромадҳо ба сифати воситаи танзими шароитҳои нобаробари зисту зиндагонӣ мебошад. Ин гуна равишҳо дар таҷрибаи Олмон мушоҳида мегардад, зеро дар ин кишвар зинаҳои поёнии ҳукумат дар самти ташаккули даромадҳо ва муайясоии самти хароҷот маҳдудшуда мебошанд. Дар мисоли модели дуюм, ба минтақаҳо зарур аст, ки фаъолнокии рақобатро пурзӯр намуда, барои густариши афзалияту бартариятҳо дар дохили минтақа ҳавасмандсозиро пешниҳод намоянд. Асли ин равишро на федерализми ҳамкоринамоянда, балки рақобатнамоянда ташкил медиҳад. Ба минтақаҳо фурсати амалисозии сиёсати андозӣ муҳайё гаштааст,

мисоли равшан ИМА мебошад. Аммо, ҳамзамон, истифодаи манобеи молиявии худиро дар шакли сарфакорӣ бояд ба роҳ монд, хароҷотҳо бошанд, бо дарназардошти дурнамо қаблан ба роҳ монда шаванд, зеро харҷҳои азим тавассути трансфертҳо пӯшонида намешаванд.

Зимни амалисозии равобити байнибучетӣ фароянди мувозинатгардонии бюджетҳо бояд дар асоси усули танзими равобити байнибучетӣ истифода карда шавад. Дар замони муосир чор навъи аслии онро чудо менамоянд – амрикоӣ, олмонӣ, канадагӣ ва унитарӣ [151, с 24].

Моделҳои амрикоӣ дорои хусусияти ғайримутамаказӣ мебошад. Зинаҳои дар поён қарордоштаи ин низом аз мустақилияте бархӯрдор мебошанд, ки ба онҳо ҳуқуқи чорӣ намудани андозҳои маҳаллиро ба бор оварда, ҳукуматҳои иёлотҳоро дар самти тазмини аҳоли бо доираи васеи хизматрасониҳо водор менамояд.

Дар модели олмонӣ равобит байни бюджетҳои зинаҳои мухталифи бюджетӣ ба андозҳои умумӣ таъя намуда, дар давраи баъдӣ онҳо тақсим карда мешаванд. Азнавтақсимкунии маҷмуи умумии андозҳо ҷиҳати коҳиш додани тафовут байни табақаҳои сарватманд ва камбизоат сафарбар гардидааст. Кумакҳои молиявии аз ҳисоби зинаи болоии низоми бюджет пешниҳодшаванда аз рӯйи ҳаҷм зиёд мебошанд, аммо амалисозии барномаҳои федеролии мансуб ба тавсеаи минтақа ба таври зарурӣ роҳандозӣ намегарданд. Моделҳои олмонӣ ҷиҳати истифодаи босамари маблағҳои пулӣ сафарбар карда шудааст.

Кумаки молиявӣ, ки аз сатҳҳои болоии низоми бюджетӣ чудо мешавад, ҳаҷман зиёд набуда, вале барномаҳои федералӣ, ки ба рушди минтақавӣ мусоидат мекунанд, амалӣ мешаванд. Моделҳои олмонӣ барои истифодаи самаранокӣ воситаҳои молиявӣ равона гардидааст [94, с 24].

Моделҳои Канада дар ин модели равобити байнибучетӣ унсурҳои аслии моделҳои амрикоӣ ва олмонӣ истифода шудаанд. Пояи асосии он дар ба истифода додани трансфертҳои бидуни ҳадаф ва бурсаҳои ҳадафнок ташаққул меёбад. Ба сифати меёри асосӣ барои пешниҳоди трансфертҳои

баробаркунанда нишондиҳандаи шумораи аҳоли истифода карда мешавад. Модели Канада дар мамлакатҳои Австрия ва Швейтсария истифода мегардад.

Модели унитарӣ дар Дания, Шветсия ва Чопон барои баробарсозии молиявӣ дар масъалаи муносибатҳо миёни марказ ва минтақаҳо истифода карда мешавад. Ин модел трансфертҳои мувозинаткунамандаро ба унвони тафовут байни тақозои молиявӣ ва даромадҳои молиявӣ муқаррар менамояд ва ин дар ҳолест, ки онҳо бо иҷрои буҷети минтақа вобастагӣ надоранд. Барои мисол, дар Чопон пояи баҳисобгирии трансфертҳои баробаркунамандаро баҳисобгирии буҷети стандартӣ минтақа ташкил медиҳад [202, с 263].

Дар ҷамъбаст, таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар ҷаҳони муосир дар давлатҳои ҷудогона намудҳои гуногуни трансфертҳо истифода мешаванд (ба ҷадвали 1.10 нигаред).

Ҷадвали 1.10. - Намудҳои трансфертҳо дар кишварҳои Аврупо

НАМУДҲОИ ТРАНСФЕРТҲО	ДАВЛАТҲО
Истифодаи фишангҳои молиявӣ барои дастгирӣ ва ҳалли мушкилот	Давлатҳои Иттиҳоди Аврупо ба монанди Олмон, Фаронса, Шветсия, Лаҳистон, Литва
Дастгирии молиявии ҳавасмандкунамандаро	Олмон
Дотатсияҳо барои ҷубронкунии имтиёзҳои андозӣ	Фаронса
Трансфертҳои мақсаднок	Олмон, Латвия
Субсидияҳо	Шветсия, Латвия, Литва
Субсидияҳо аз фонди баробаркунии	Латвия
Субвенсияҳои умумӣ	Фаронса, Лаҳистон

Сарчашма: Муаллиф дар асоси адабиёти истифодашуда тартиб додааст

Мусаллам аст, ки ягон як модели номбаршудаи муносибатҳои байнибуҷетӣ идеалӣ нест, ва ҳар як кишвар бо дарназардошти хосҳои хос ва хусусиятҳои гуногуни моделҳои таҳлилшуда, ҷузвҳои алоҳидаро интихоб намуда, барои таҳияи модели миллӣ ва муносибатҳои байнибуҷетии он, бо тақия ба самаранокии онҳо, онро амалӣ мекунад. [174, с 51].

Ҳадафи асосии ташкил кардани равобити байнибуҷетӣ ин таъмин кардани кафолатҳо аз ҷониби давлат дар ҷаҳорҷӯби имкониятҳои мавҷуд, барои ҳамаи шаҳрвандони кишвар, бо дарназардошти мавқеъ ва ҷойгиршавии

онҳо, ҳангоми пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ мебошад. Модели самараноки ташкили равобити байнибучетӣ бояд дар ҷудо гардонидани доираи мушаххаси ваколатҳо дар самти хароҷот ва даромад байни ҳамаи зинаҳои ҳукуматдорӣ бо дарёфти манбаҳои кифояткунандаи даромадҳо ҷиҳати амалисозии вазифаҳо ба худ дошта бошанд. Мақсад аз ҷудо намудани андозҳо дар байни зинаҳои низоми бюджет, ин созмондиҳии шароити баробар ҷиҳати ба тавозун даровардани буҷети ҳар як зина бо дарназардошти гирифтани иқтисодии минтақа ва шарту шароити он ба шумор меравад. Ҳамзамон, «бояд меъёрҳои ҳадди ақали давлатии иҷтимоие, ки барои шаҳрвандони кишвар муқаррар карда шудаанд, риоя ва қарор дода шаванд» [91, с 70].

Ҳадаф аз ҷудо намудани даромадҳо, қабл аз ҳама андозҳо, созмондиҳии шароити аввалияро ҷиҳати мутавозин гардонидани бюджет дар ҳар як зинаи мавҷуда, бо дарназардошти иқтисоди андозии минтақа ба ҳисоб меравад. Илова бар ин, вазифа ва ҳадафе, ки ба уҳдаи мақомоти ҳукумати марбута вогузор гардидаанд, бояд ба таври ҳатмӣ иҷро карда шаванд.

Зарур аст, ки сатҳҳои низоми бюджетӣ кӯшиш намојанд, ки амалҳои онҳо ба принципи мувофиқатсозии манфиатҳо ҷавобгӯ бошанд. Лекин дар мамлакатҳои дорои иқтисодиёти гузариш дар марҳилаҳои аввал ҳангоми тафриқаандозии сарчашмаҳои даромад таъсири аввалиндараҷаро омилҳои ғуногун мерасонанд [204, с 97].

Таҷрибаи ҷаҳонӣ ба мо имкон медиҳад, ки баъзе ҷузъҳои он дар шароити муносири Ҷумҳурии Тоҷикистон барои татбиқ пешниҳод гарданд:

- ба таври мушаххас ҷудо намудани навъҳои муайяни андозҳо вобаста ба дараҷаи идоракунии (миллӣ, минтақавӣ, маҳаллӣ), мувофиқ гардонидани онҳо бо зинаҳои марбутатаи низоми буҷавӣ (риояи принципи «як андоз - як бюджет»);

- боло бурдани мақоми саҳми андозҳо, махсусан андозҳои маҳаллӣ дар бандҳои марбут ба даромади буҷети маҳал;

- ҷорӣ намудани андозҳои маҳаллӣ барои ноил гаштан ба мустақилияти молиявии маҳаллӣ;

– ҷиҳати тазмини тавсеаи иқтисодӣ-иҷтимоии маҳалҳо, истифодаи босамари кумакҳои молиявӣ, мусоидатҳои молиявӣ ва бурсияҳои буҷетии ҳадафнок, ки метавонанд дар маблағгузориҳои доираи густурдаи қисми хароҷот (тандурустӣ, таъминоти иҷтимоӣ ва ғ.) равона гарданд [146, с 75];

– таъмини истифодаи самараноки захираҳои молиявӣ бо иштироки васеи шарҳвандон;

– тақвияти раванди ғайримарказонӣ ва таъмини мустақилияти буҷетӣ;

– тақмили механизми баробарсозии буҷетӣ барои бартараф кардани фарқиятҳои буҷетӣ;

– мукамалсозии равишҳои методӣ дар тақсими кумаки молиявӣ, ки таъсири омили инсонӣ ва коррупсияро бартараф мекунад;

– сарчашмаҳои даромадҳои ғайриандозии минтақавӣ бо дарназардошти васеъ кардани имконияти баромадани ҳукумати маҳаллӣ ба бозори қарзҳои бонкӣ ва бозори қоғазҳои қиматнок;

– истифодаи маҷмуи моделҳои номбаргардида ҳангоми таҳияи низоми нави андозӣ ва муносибатҳои байнибуҷетӣ ва ғайра.

Бояд таъкид намуд, ки истифодаи таҷрибаи мамлакатҳои хориҷӣ дар шароити Тоҷикистон бояд эҳтиёткорона сурат гирифта, меъёри татбиқи онҳо дар навбати худ самаранокии муносибатҳои байнибуҷетиро таъмин созад.

Сарфи назар аз ислоҳоти ҷорӣ идоракунии давлатӣ, низоми муносибатҳои байнибуҷетие, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил ёфтааст, ба раванди ғайримарказонидашудаи буҷетӣ ва мутаносибан ба стратегияи дарозмуддати рушди кишвар пурра ҷавобгӯ нест.

Дар замони имрӯзаи тавсеаи Ҷумҳурии Тоҷикистон масоили интиҳоби оқилонаи воситаҳо ва камхарчии онҳо ҷиҳати беҳтар намудани равобити байнибуҷетӣ ва тазмини пойдории сохтори давлатӣ дар мамлакат ба амалисозии манфиатҳои минтақаҳо ва шаҳрвандони ҷумҳурӣ нигаронида шудааст [213, с 3].

Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун давлати ягона аз лиҳози сатҳи ғайримутамарказонидашудаи захираҳои буҷетӣ амалан аз аксар давлатҳои

Осиёи Марказӣ, умуман, дар чорчӯбаи фазои ИДМ кафо наместонад, вале расман аз рӯйи меъёрҳои давлатҳои унитарӣ, мутамарказкунии ваколатҳои андозию буҷетӣ нишондиҳандаи ниҳоят баландро нигоҳ медорад. Ғайримарказонидани захираҳои буҷетӣ, умуман, маънои тақсими бетартиби ваколатҳо ва додани вазифаҳои давлатиро надоранд, баръакс, тақсими ваколатҳо, додани вазифаҳо ва вазифаҳои давлатӣ оид ба идоракунии буҷет дар асоси як низоми муттаҳид ва бо ҳам алоқаманд бо дарназардошти воқеияти мавҷуда ва истифодаи таҷрибаи хориҷӣ бояд роҳандозӣ гардад.

ХУЛОСАИ БОБИ ЯКУМ

1. Дар асоси таҳлилу омӯзиши дигаргуниҳои марбут ба назароти идоракунӣ ва рушди равобити байнибуҷетӣ метавон ба чунин натиҷа омад, ки доир ба равобити байнибуҷетӣ консепсияи ягона ва ё назароту таърифи аз тарафи омма қабулшуда вуҷуд надорад. Ҳам олимони хориҷӣ ва ҳам олимони ватанӣ назари худро дар поёи консепсияҳои мухталиф ибраз доштаанд. Аз нуқтаи назари мо, равобити байнибуҷетӣ, асосан, маҷмӯи муносибатҳои мебошад, ки байни мақомоти ҳокимияти давлатӣ, мақомоти маҳаллӣ ва созмонҳои идоракунии фондҳои махсуси давлатӣ барои раванди буҷетӣ амал мекунанд. Ин равобит тавассути механизмҳои идоракунӣ амалӣ мешавад ва дар бар мегирад усулҳо, воситаҳо ва қоидаҳои молиявӣ. Ба ибораи дигар, идоракунии байнибуҷетӣ раванDEST, ки дар он манобеъи молиявӣ байни сатҳҳои мухталифи буҷетҳо тақсим ва боз тақсим карда мешаванд, ва ин раванд таъсир мегузорад ба вазъи иқтимоии-иқтисодии ҷомеа.

2. Идоракунии равобити байнибуҷетӣ тавассути тавозунсозии молиявии иқтисодии мақомоти дар маҳал қарордоштаи худидоршавандаро таъмин менамояд. Иловазан, он дар амалигардонии ҳадафҳои устуворсозии иқтисод ва тавсеаи дарозмуҳлати пайдори иқтисодии минтақа метавонад мусоидаткунанда бошад. Дар ҳамбастагӣ бо таҳлили равобити байнибуҷетӣ ва трансфертҳои байнибуҷетӣ, ба пуррагӣ метавон ибраз дошт, ки идоракунии равобити байнибуҷетӣ бо истифода аз трансфертҳои байнибуҷетӣ дар доираи равобити байнибуҷетӣ амалӣ карда мешавад. Аз ҳамин сабаб «трансфертҳои

байнибучетӣ» ва меъёрҳои дар онҳо мавҷудбуда муносибатҳои байнибучетиро танзим менамоянд. Пешниҳоди трансфертҳои байнибучетӣ дар шаклҳои гуногун амалӣ карда мешаванд, ки асоситаринашон инҳо мебошанд: дотатсия, субвенсия, субсидия, қарзҳои мақсадноки бучетӣ.

3. Бояд таъкид намуд, ки оид ба истифодаи таҷрибаи мусбии мамлакатҳои хориҷӣ, дар таҷриба оид ба масоили механизми молиявии танзими давлатии рушди минтақаҳо дар Тоҷикистон бояд эҳтиёткорона амал намоем. Масалан, дар ИМА сиёсати молиявии маҳдудсозандаи даҳолати давлатро ба иқтисоди иёлотҳо дастгирӣ менамоянд. Аз ин ҷиҳат, таҷрибаи мусбии ИМА, ба назар гирифтани таҷрибаи мусбии ин кишвар он қадар мувофиқи мақсад нест, зеро дар натиҷаи мусоидатсозии молиявии қисме аз хароҷоти федералӣ бунёд меёбад ва он на аз ҳисоби даромадҳои худ иёлотҳо пӯшонида мешавад ва ҳамзамон бунёду сохтмони объектҳо дар Иёлотҳои Муттаҳида тавассути воситаҳо аз бучети умумӣ анҷом дода мешавад.

Лозим ба ёдоварист, ки усули олмонӣ низ қобили қабул мебошад, яъне «моделҳои кооперативӣ», ки мувозинати бучети минтақаҳоро дар назар дорад. Ин усул механизми давлатии тавсеаи иқтисодӣ-иҷтимоии минтақаҳоро танзим менамояд, мисоли равшан кишварҳои Австралия, Ҷопон, Чин ва бархе аз кишварҳои дигари хориҷӣ мебошанд. Аммо он механизми молиявие, ки дар ин мамолики истифода мешавад, то дараҷае шабеҳи низоми бучетӣ-андозии Русия дар мавриди мувозингардонии сатҳи даромаду хароҷот ва бучетҳои маҳал мебошад.

Бояд таъкид кард, ки таҷрибаи мусбии мамлакатҳои пешсафи хориҷӣ ва қабл аз ҳама Русия барои кишвари мо бо дарназардошти хусусиятҳои ҳоси худ ва таҷрибаи тақмили механизми танзими молиявии тавсеаи минтақа зарур арзёбӣ мегардад.

БОБИ 2. ВАЗЪИ МУОСИРИ ИДОРАКУНИИ МУНОСИБАТҲОИ БАЙНИБУЧЕТӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

2.1. Асосҳои институтсионалии танзими муносибатҳои байнибучетӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Равобити бюджетӣ дар дохили шохаҳои давлат ва дар доираи истифодаи санадҳои меъёрий-ҳуқуқӣ татбиқ карда мешаванд. Равобити ҳуқуқии бюджетӣ асли танзими ҳуқуқи бюджет ҳисобида мешавад.

Равобити ҳуқуқии бюджетӣ ба чунин унсурҳо шомил мешавад:

– Муносибат байни субъектҳои ҳуқуқии бюджетӣ, ки дар раванди ташаккул ва амали иҷрои даромадҳо ва хароҷоти бюджетҳо дар низоми буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин қарзгирии давлатӣ ва танзими қарзи давлатӣ дар амал татбиқ мешаванд;

– Муносибат байни субъектҳои ҳуқуқии бюджетӣ, ки дар тартиб, баррасӣ ва тасдиқи лоиҳаҳои буҷетии низоми буҷети давлатӣ, тасдиқ ва иҷрои бюджетҳо дар сатҳҳои мухталифи низоми буҷетии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва назорати иҷрои онҳо иштирок мекунанд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти гуногуни давлатӣ, ки дар марказ ва маҳалҳо ҷойгиранд, ҳамчун субъектҳои раवобити ҳуқуқии бюджетӣ фаъолият мекунанд. Меъёрҳои ҳуқуқии низоми буҷети давлатӣ, ки қисмати асосӣ ва таркибии буҷети маҳалҳо шуморида мешаванд, асосан аз қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, созишномаҳо ва шартномаҳои байналмилалӣ, дастурҳо ва дигар санадҳои дахлдор маншаъ мегиранд.

Барои фаҳмиши амиқтар, дар поён рӯйхати санадҳои меъёрий-ҳуқуқии танзимкунандаи низоми буҷети давлатӣ ва бюджетҳои маҳаллӣ пешниҳод шудааст:

- Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (14 майи соли 2016, №1316);

- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бюҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон», ки ҳар сол барои соли нави молиявӣ қабул мешавад;
- Қонуни конституционӣ «Дар бораи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ» (17 майи 2004, №28);
- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот»;
- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти худфаъолияти ҷамъиятӣ»;
- Дигар қонунҳои давлатӣ ва санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии ҳокимияти маҳаллӣ, ки муносибатҳои ҳуқуқии бюҷетиро танзим мекунанд;
- Фармонҳо, амрҳо ва дастурҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мулоқот ва вохӯриҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо намояндагони фаъоли ҷомеа, пешниҳодоти Маҷлиси миллий ва вакилони Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- Созишномаҳо ва шартномаҳои байналмилалӣ;
- Стратегияҳо ва барномаҳои сатҳи миллий, аз ҷумла Стратегияи рушди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 (СРМ 2030), Барномаҳои рушди миёнамуҳлати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020 (БРМ 2016-2020), Барномаҳои рушди миёнамуҳлати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 (БРМ 2021-2025), «Ҳадафҳои рушди устувор то давраи соли 2030» (ХРУ ва ғайра), Стратегияи миллии рушди соҳаи маориф барои давраи то соли 2030 (СМРМ - 2030), Стратегияи ҳифзи солимии аҳоли то соли 2030 (СҲСА - 2030), Стратегияи рушди ҳифзи иҷтимоии аҳоли то давраи соли 2040 (СРҲИА - 2040) ва дигар стратегияҳои соҳавӣ.

Лозим ба ёдоварист, ки Ҳукумати кишвар, санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии мушаххасро, аз қабилӣ дастурамалҳо, низомномаҳо ва дигар тартиботу қоидаҳоеро тасдиқ менамояд, ки равобити ҳуқуқии бюҷетӣ ва ҳамзамон

равобити байнибучетиро дар доираи талаботҳои қонунгузори милли ба тасвиб мерасонанд.

Мақомоти марказӣ ва маҳаллӣ метавонанд санадҳои танзимкунандаи равобити бучетиро тибқи Қонуни «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» тасвиб кунанд. Ин санадҳо барои идоракунии дуруст ва самараноки бучет дар марказ ва маҳалҳо таҳия мешаванд, ки ба қонунгузори милли ва талаботи молиявии кишвар мувофиқат мекунанд. (ба расми 2.1 нигаред):

Расми 2.1. Сохтори меъёрӣ-ҳуқуқии низоми бучети Ҷумҳурии Тоҷикистон

Сарчашма: Каримова, М.Т. Роҳнамои бучети Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Т.М. Каримова, Ф.М. Муминова, Ш.К. Соҳибов. – Душанбе, 2012. – 188 с.

Аз шарҳи расми 2.1 бармеояд, ки низоми бучети Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кӯмаки маҷмуи санадҳои ҳуқуқӣ, ки ба ду гурӯҳи асосӣ ҷудо мешаванд, танзим карда мешавад. Ин санадҳо аз ҷиҳати муҳлати амалишавӣ ба ду гурӯҳ тақсим мешаванд:

– якум, санадҳои ҳуқуқие, ки ҳар сол барои соли молиявии ҷорӣ дар чараёни таҳияи лоиҳаи буҷети соли наvbатӣ коркард ва барои иҷро қабул карда мешаванд. Ба ин гуна санадҳо Фармон, Амр ва дигар дастурҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, қарорҳои Маҷлиси намояндагони кишвар доир ба буҷет ва раvобити буҷетӣ, дастурамалҳо ва дигар санадҳои марбут ба мақомоти андоз дохил мебошанд;

– дувум, Санадҳои ҳуқуқие, ки муҳлати амалашон дарозмуддат аст, инчунин, маҷмӯи қонунҳо ва кодексҳои асосии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар бар мегиранд. Ба ин категория санадҳои конституцсионӣ, ки принципҳои асосии давлат ва идоракуниро муайян мекунанд, дохил мешаванд, ба монанди Конституцсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қонунҳои конституцсионӣ, ки мавзӯҳои муҳимтарини ҳокимияти давлатиро танзим мекунанд, аз ҷумла «Дар бораи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Дар бораи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Дар бораи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ». Ҳамчунин, кодексҳои гуногуни ҳуқуқии кишвар, ки чараёни ҳуқуқии андоз, шаҳрвандӣ, ғумрук, ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ ва дигар соҳаҳоро танзим мекунанд, ба ин ғурӯҳ шомил мебошанд.

Чунин сохтори меъёрӣ-ҳуқуқии низоми буҷети Ҷумҳурии Тоҷикистон имқоният медиҳад, ки:

– дар заминаи ҳуҷчатҳои меъёриву ҳуқуқии дарозмуддат, низоми буҷет ба ҳамаи иштирокдорони раvобити байнибуҷетӣ, аз ҷумла мақомоти марказӣ ва маҳаллӣ, аҳоли ва субъектҳои гуногуни иқтисодӣ, раvшанӣ ва шаффофият мебахшад, ки метавонад ҳамчун воситаи дурнамо ва банақшагирии фаъолияти онҳо истифода шавад;

– ҳуҷчатҳои меъёриву ҳуқуқии кӯтоҳмуддат бошанд, асосан барои танзими раvобити ҷории буҷетӣ, махсусан раvобити байнибуҷетӣ дар шароити тағйирёбии вазъи дохилӣ ва хориҷии иқтисодӣ таҳти таъсири омилҳои гуногун, бо мақсади нигоҳдории суботи макроиқтисодӣ ва молиявии кишвар истифода мешаванд.

Маҷмуи санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии қаблан зикргардида, умумитарин принципҳои ҳуқуқӣ, ҳудудӣ, ташкилӣ ва иқтисодиро ҷиҳати ташаккули ҷараёни боэътимоди равобити эътимоддоштаи байнибучетӣ ва ҳудидоракуниҳои дар маҳалҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон қарордошта, онҳо барои таъмин намудани кафолатҳои давлатии молиявӣ ва амалӣ сохтани дастрасии муассир ба хизматрасониҳои давлатӣ барои аҳоли ва дигар субъектҳои хоҷагидорӣ истифода мегарданд.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаи асосӣ барои ташаккули низоми тақсими маблағҳо байни ҳокимияти марказӣ ва маҳаллӣ ба шумор меравад. Он муайян мекунад, ки кадом сатҳи ҳукумат барои чӣ масъул аст ва чӣ гуна захираҳои молиявӣ байни онҳо тақсим мешаванд. Дар моддаи 7 зикр шудааст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон давлатест воҳид ва ягона, ки ин маънои онро дорад, ки нақши марказ дар низоми равобити байнибучетӣ хеле муҳим аст ва аксари захираҳои молиявӣ дар сатҳи ҷумҳуриявӣ мутамарказ мегарданд. Ин раванд боиси мутамарказшавии низоми молиявии кишвар мегардад. Дар баробари ин, Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ваколатҳои ҳокимияти марказиро таъмин намуда, мустақилияти мақомоти маҳаллии ҳокимиятро дар ҳалли масъалаҳои ба салоҳияти онҳо тааллуқдошта, аз ҷумла идораи бюджет муайян кардааст, ки барои идоракунии ғайримарказонидашуда заминаи ҳуқуқӣ фароҳам меорад.

Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон» дар танзими муносибатҳои байнибучетӣ нақши муҳими роҳбарикунанда дорад. Мувофиқи ин қонун, Ҳукумати ҷумҳурӣ салоҳиятҳои умумиро дар самтҳои мухталиф ба уҳда дорад, ки ба бахшҳои иқтисодиёт, сиёсати бюджетӣ, молия, пул, қарз, андоз, соҳаҳои иҷтимоӣ, илм, фарҳанг, маориф, тандурустӣ, ҳифзи муҳити зист, таъмини қонуният ва амнияти шаҳрвандон, мубориза бо ҷинояткорӣ, ҳимояи давлат ва ҳамчунин равобити хориҷӣ дахл доранд. Қонун ба Ҳукумат иҷозат медиҳад, ки дар ҳамаи ин самтҳо, аз ҷумла дар ташкили сиёсати байнибучетӣ, чораҳо андешад ва амалӣ гардонад.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон на танҳо фаъолияти мақомоти марказии давлатӣ, балки фаъолияти мақомоти маҳаллии ҳокимиятро низ ҳамоҳанг месозад — дар вилоятҳо, ноҳияҳо, шаҳрҳо, шаҳракҳо ва деҳаҳо (моддаи 33). Ин кор тавассути роҳбарӣ, назорат ва мувофиқанамоии амалҳои ин мақомоти иҷроия анҷом дода мешавад. Илова бар ин, Ҳукумат муайян мекунад, ки аз буҷети давлатӣ чӣ миқдор маблағ ба мақомоти маҳаллӣ чундогон гардад ва инчунин масъалаҳои баҳсбарангезро, ки ҳангоми маблағгузорӣ ё иҷрои ваколатҳои онҳо ба миён меоянд, ҳаллу фасл менамояд.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» дар танзими равобити байнибуҷетӣ нақши асосӣ дорад. Ин қонун аввалин маротиба соли 2002 қабул шуда, сипас дар солҳои 2011 ва 2016 бо тағйирот ва иловаҳо таҳрир ёфта, барои иҷро истифода шуд. Дар ин Қонун асосҳои ҳуқуқӣ ва принсипу усулҳои ташаккули идоракунии молияи давлатӣ, банизомдарории буҷет ва таснифи он, омода, таҳия ва татбиқ, шаклгирӣ, тақсимот ва истифодаи байнибуҷетӣ ва ҳамзамон, мавқеи мақомоти ҳукуматӣ ва ҳамчунин, дигар иштирокчиёни раванди буҷетӣ инъикос ёфтаанд. Инчунин, даромадҳои буҷетҳои маҳаллӣ аз сарчашмаҳои даромадҳои андозӣ ва ғайриандозӣ муқаррар шудааст. Қонуни марбута ба унвони санади муҳим дар шаклгирии фазои ҳуқуқии ягона ва низоми дусатҳаи буҷети давлат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳсуб меёбад.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли навбатии молиявӣ» ҳарсола қабул шуда, масъалаҳои марбут ба иҷрои ҷорӣ низоми буҷет, ки буҷетҳои маҳаллӣ як қисми он ҳисобида мешаванд, муайян мекунад. Ба вижа, ин қонун даромадҳо, хароҷотҳо, касри буҷет, роҳҳо ва усулҳои бартараф кардани касри буҷет, кумақҳои молиявӣ ба сатҳҳои поёнии буҷет, тақсими даромадҳои умумиҷумҳуриявӣ байни буҷетҳои маҳаллӣ, имтиёзҳои андозӣ ва дигар масъалаҳои муҳимро барои соли оянда мушаххас мекунад.

Сарчашмаи дигари танзими ташаккул ва рушди муносибатҳои байнибуҷетиро Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил медиҳад.

Кодекси мазкур муносибатҳо оид ба муайян кардан, тағйир додан, бекор кардан, ҳисоб ва пардохт намудани андозҳои умумидавлатӣ ва андозҳои маҳаллиро, яъне муносибатҳои байни мақомоти марказӣ ва мақомоти маҳаллиро вобаста ба ташаккул ва рушди муносибатҳои байнибюджетӣ танзим менамояд. Гуфтан ҷоиз аст, ки дар Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 2022, зербоби махсус – Фасли XIII «Оид ба андозҳои маҳаллӣ» ҷой дорад. Дар ин қонун зикр шудааст, ки маҷлисиҳои вакилони халқии шаҳрҳо ва ноҳияҳо барои ҳудудҳои худ андозҳои маҳаллиро муайян мекунанд. Ин андозҳо, ки дар бар мегиранд андоз аз объектҳои ғайриманқул, андоз аз замин ва андоз аз воситаҳои нақлиёт, дар доираи қонунҳо ва стандартҳои муайян танзим карда мешаванд (моддаи 343). Дар ин самт (моддаи 24) чунин намудҳои андозҳои умумидавлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар карда шуданд:

- 1) андоз аз даромад;
- 2) андоз аз арзиши иловашуда;
- 3) андози аксиз;
- 4) андозҳо барои захираҳои табиӣ;
- 5) андози иҷтимоӣ;
- 6) андоз аз фурӯш (алюминии аввалия).

Маҳз андозҳои умумидавлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки тавассути андозҳо ва пардохтҳои танзимшаванда ба бюджетҳои маҳаллӣ дар вилоятҳо ва ноҳияҳо ворид мешаванд, бо асоси қонунгузори кишвар ва қарорҳои мақомоти дахлдор танзим мегарданд. Ин андозҳо, дар асоси Кодекси андоз, Фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, дастурамалҳои Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва созишномаҳои байналмилалӣ, инчунин дар доираи муносибатҳои байнибюджетӣ танзим ва роҳандозӣ мешаванд.

Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ» низ як манбаъест, ки қонуният ва асоси ҳуқуқии равобити байнибюджетиро танзим мекунад. Дар ин қонун, тадбиқи қоидаҳои ташкилӣ ва ваколатҳо ва амалкардҳои молиявии мақомоти маҳаллии ҳокимияти

давлатӣ дар маҳалҳо муайян мешавад. Масалан, моддаи 4-и ин санад муайян мекунад, ки асосҳои молиявии ҷамоати маҳаллии ҳокимияти давлатиро ин унсурҳо ташкил медиҳанд:

- буҷети Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, дигар вилоятҳо, шаҳри Душанбе, шаҳру ноҳияҳо;
- молу амвол ва дигар моликияти коммуналии Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, дигар вилоятҳо, шаҳри Душанбе, шаҳру ноҳияҳо;
- манбаъҳои дигар, ки дар санадҳои меъёрий-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон манъ нашудаанд.

Қонуни марбута ваколатҳои Маҷлиси намояндагонро ҷиҳати иҷрои раванди буҷет, равобити байнибуҷетӣ ва манобеи дигари рушди иқтисодӣ-иҷтимоии маҳаллоро ифода намуда, ҳамзамон амалҳои зеринро иҷро менамояд:

- коркард ва қабули буҷети маҳалҳо, дар ҳолати даркорӣ ба он ворид намудани тағйироту иловаҳо ва назорати иҷрои он;

- роҳҳо ва усулҳои рушди иқтисодӣ-иҷтимоии маҳаллоро мушаххас намуда, барномаҳои тавсеаи иқтисодӣ-иҷтимоии манотикро коркарду амалӣ менамояд;

- андозҳо ва пардохтҳои маҳаллӣ, истифодаи манобеи дигари молиявиро талаб менамояд;

- тарзу усули идоракунии ва дар ихтиёр қарор додани моликияти манзилӣ-коммуналӣ ва ҳамчунин муайянсозии ҳудудҳои марзӣ ва маъмурии алоқадорӣ ва истифодаи босамари онҳоро назорат мекунад;

- дар дохили шохаҳои ваколату салоҳиятҳои марбут ба барномаҳои муҳофизати муҳити зист, ба таври оқилона истифода намудани сарватҳои табиӣ дар ҳудуди воҳидҳои маъмурии алоқадорӣ ва назорати иҷрои онҳо;

- вобаста ба ваколатҳои мавҷуда дар самти барномаҳои мусоидат кардани шуғли аҳоли, коҳишдиҳии сатҳи камбизоатӣ, тасдиқи он ва назорат ҷиҳати иҷро;

– мутобиқ ба ваколатҳои додашуда ва бар асоси санадҳои меъёрий-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, танзим намудани истифодаи об, замин ва дигар захираҳои табиӣ.

Дар моддаи 30-юми Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ» зикр гардидааст, ки манбаъҳои молиявии Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳияҳо аз тамоми маблағҳо ва манбаъҳои, ки дар таҳаввулотҳои молиявии маҳалҳо ва иқтисодиёт, таъмини хидматрасониҳои давлатиро мусоидат мекунанд, иборат мебошад. Маблағҳои буҷети маҳаллӣ, даромад аз буҷетҳои болоӣ ва ҳар гуна кумаки молиявӣ, хосса маблағҳои ғайриандозӣ, фондҳои мақсадноки давлатӣ ва дигар манбаъҳои молиявӣ, ки ба мақомоти маҳаллӣ имконият медиҳад, ба ҳисоб гирифта мешаванд.

Бо тавачҷӯх ба моддаи 11-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон», даромади буҷети маҳаллӣ аз ду манбаъ асосӣ ташкил меёбад: даромадҳои андозӣ ва ғайриандозӣ. Инчунин, даромадҳо аз ҳисоби маблағҳои, ки ба андозу пардохтҳои танзимшавандаи умумидавлатӣ ва дигар пардохтҳои вобаста ба онҳо марбутанд, ворид мешаванд.

Даромадҳои андозии буҷетҳои маҳаллӣ аз манбаъҳои зерин иборатанд:

✓ Андозҳо ва пардохтҳои ҳатмии маҳаллӣ, ки тартиби ситонидани онҳо дар қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар шудааст.

✓ Даромадҳо аз андоз ва пардохтҳои умумиҷумҳуриявии танзимшаванда, ки мувофиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» барои соли молиявии навбатӣ ба буҷети маҳаллӣ интиқол дода мешаванд.

✓ Боҷи давлатӣ, ки ба ҷуз аз он боҷҳои, ки мутобиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон барои буҷети ҷумҳуриявӣ пешбинӣ шудаанд.

Даромадҳои ғайриандозии буҷетҳои маҳалро инҳо ташкил медиҳанд:

– даромадҳо аз буҷети ҷумҳуриявӣ, ки дар шакли кумаки молиявии беподош (дотатсия), мусоидати молиявӣ (субвенсия), кумаки молиявӣ

(субсидия), ҳамчунин, дар шакли ҳисоббаробаркунии тарафайн ба буҷети маҳаллӣ ворид мешаванд.

– ичорапулиҳо аз ҳисоби истифодаи молу мулк ва дигар амволи марбут ба маҳал;

– даромад аз расонидани хизматрасониҳои пулакии мақомоти иҷроияи ҳукуматҳои дар маҳалҳо қарордошта, муассисаҳои буҷетии тавассути буҷетҳои маҳаллӣ маблағгузоришаванда;

– воридшавии маблағ аз ҳисоби манобеи дигаре, ки қонунгузориҳои миллии онҳоро рад накардааст, алаҳусус ҷаримаҳо, ғоизҳо дар ҳолати риоя накардани уҳдадорихои дар шартномаҳо овардашуда, барқарорсозии зарарҳои расонидашуда зимни риоя накардани тартибот ва интизоми молиявӣ, ки дар натиҷа буҷети маҳал ба камбудихо рӯ ба рӯ мегардад;

– даромад аз ҳисоби манобеи ғайрибуҷетӣ – бурсияҳо, пардохтҳои беподоши дигар аз шахсони ҳуқуқию воқеӣ ва созмону ташкилотҳои байналхалқӣ.

Дар ин фароянд, буҷети маҳал дар ҳамбастагӣ аз манобеи мухталифи даромад ва самти хароҷот, мутобиқ ба тартиботи дар санадҳои меъёрий-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон муқарраргардида роҳандозӣ мегардад. Маҷлиси вакилони халқ ва раисони вилояту шаҳру ноҳияҳо дар доираи ваколатҳои худ барои иҷрои буҷет ва таъмини тавозуни он масъул мебошанд.

Таҳлили қонунҳои дар боло зикршудаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин зиёда аз 90 адад номгӯй боқимондаи онҳо, ки ҳамчун асос барои муайян намудани маҷмуи ваколатҳо ва уҳдадорихои буҷетии мақомоти сатҳҳои гуногун ва мақомоти маҳаллӣ истифода мегарданд, муносибатҳои байнибуҷетиро танзим менамоянд.

Таҳлили нишон медиҳад, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 1991 то имрӯз як қатор қонунҳои амалкунанда қабул гардида, ки муҳлати амали онҳо ба итмом нарасидааст. Ин қонунҳо бо дарназардошти танзими самтҳои мухталифи муносибатҳои буҷетӣ ва байнибуҷетӣ, ба бахшҳои гуногуни соҳаҳо бахшид шудаанд, ки омили онҳо чунин мебошад:

Ҷадвали 2.1. - Қонунҳои амалкунанда аз соли 1991 то имрӯз

Қонун	Адад
Идоракунии давлатӣ	11
Мудофиа	7
Мақомоти ҳифзи ҳуқуқ	7
Маориф	7
Тандурустӣ	14
Ҳифзи иҷтимоӣ	11
Ҳоҷагии манзилию коммуналӣ	3
Фарҳанг ва варзиш	11
Маҷмуи сӯзишворию энергетикӣ	1
Кишоварзӣ	19
Нақлиёт ва коммуникатсия	2
Дастгирии соҳибдорӣ	1

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси тадқиқот

Таҳлили ин қонунҳо ва дигар санаду ҳуҷҷатҳои меъёрӣ-ҳуқуқии қаблан зикргардида, ба мо имкон медиҳад, ки равобити буҷетӣ ва байнибуҷетиро дар доираи иҷрои вазифаҳо ва дигар салоҳияти ваколатҳои сатҳи давлатӣ ва маҳаллӣ бо дарназардошти сарчашмаҳо ва абзори фишангҳои маблағгузорию онҳо ҳамчун ҷузъи аслии механизми институтсионалии идоракунии муносибатҳои байнибуҷетӣ мебошанд, назар намоем.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки гурӯҳбандии ҷузъҳои институтсионалии ташаккул ва тавсеаи равобити буҷетӣ ва байнибуҷетӣ ба унвони асилтарин фишанг, сараввал, ҷиҳати таъмини тавсеаи мувозинатии манотик ва дуҷум ҷиҳати пешгирии мушкilotи пайдошаванда дар ҷараёни амалигардонии равобити байнибуҷетӣ истифода карда мешаванд. Иловадан, онро ҳамчун асос барои мувофиқсозии ваколатҳои мақомоти давлатӣ ва маҳаллӣ, баргараф намудани муҳолифатҳои байни ваколатҳо ва сарчашмаҳои маблағгузорию онҳо, барои ворид намудани тағйироти зарурӣ ба қонунҳои амалкунанда истифода

кардан мумкин аст. Яъне, ин усул барои мушаххас кардани сатҳи буҷет барои иҷрои ҳар як вазифаи давлатӣ ваколатдор аст [213, с. 77]. Истифодаи ин усул ҳамчун замина барои ташаккули фазои мусоиди сармоягузорӣ дар маҳалҳо баромад менамояд ва бояд дар раванди коркард ва амалисозии барномаҳои рушди минтақаҳо ва маҳалҳо васеъ истифода гардад, ҳамчунин, тасдиқ шудани он дар доираи фаъолияти Кумитаи рушди маҳалли назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Амри Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки 21 майи соли 2015 таҳти №491 қабул гардидааст. (ба расми 2.2 нигаред).

Расми 2.2. Сохтори Кумитаи рушди маҳалли назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Сарчашма: сомонаи Кумитаи рушди маҳалли назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, https://ldc.tj/?page_id=581

Чӣ тавре ки аз таҳлили расми 2.2 бармеояд, дар сохтори Кумита ду раёсати функционалӣ, инчунин, Раёсати ҳамоҳангсозии фаъолияти мақомоти идоракунии маҳаллӣ ва Раёсати банақшагирӣ ва арзёбии Барномаҳои рушди маҳал фаъолият мекунанд, ки вазифаҳои Кумитаро дар доираи низомномаи худ, инчунин коркард ва татбиқи сиёсати давлатиро дар самти идоракунии рушди маҳал, ҳамоҳангсозии масъалаҳои рушди иқтисодию иҷтимоии маҳал, мушаххасгардонии вазифаю ваколатҳои байни мақомоти марказӣ ва маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот ваколатдор буда, онҳоро роҳандозӣ мекунанд. Яке аз вазифаҳои он «пешниҳоди таклифҳо

оид ба такмил ва таҳкими асосҳои ташкилию ҳуқуқӣ ва молиявӣ иқтисодии идоракунии маҳалҳо» мебошад.

Таҳлилҳо нишон дод, ки барои беҳтар кардани амалишавии қонунҳои қаблӣ, Кумитаи рушди маҳалли назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар мақомоти ҳокимияти давлатӣ аз ин усули нав истифода карданд. Ин усул кўмак кардааст, ки камбудӣҳое, ки дар раванди татбиқи 38 қонуни қаблӣ ба вучуд омада буданд, бартараф шаванд. Яъне, мақомот бо истифода аз ин усул ҳатогиҳои марбут ба амалисозии қонунҳоро ислоҳ ва равандҳои қонунгузорӣ ва татбиқро беҳтар карданд. Инчунин, барои муқаррар намудани масъулият ва сарчашмаи хароҷоти буҷетӣ барои иҷрои вазифаи давлатӣ, ки он ба зиммаи мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ гузошта шуда, лекин сарчашмаи он номаълум буд, хизмат мекунад. Дар натиҷа, бо пайдо шудани чунин нофаҳмиҳо, номувозинатии буҷетӣ байни даромадҳо ва хароҷот дар сатҳи маҳаллӣ, норизоиҳои шаҳрвандон, ки аз хизматрасониҳои давлатӣ истифода карда натавонистанд, ба амал омад. Чунин ҳолатҳои номуайяни ба зиёд гардидани ҳолатҳои коррупсионӣ ва таъсири зиёди омили инсонӣ сабаб гардид. Барои ин, бояд истифодаи усулҳои муносири илман асоснок дар фаъолияти Кумитаи рушди маҳалли назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мақомоти давлатии марказӣ ва мақомоти минтақаҳо, вилоятҳо, шаҳрҳо ва ноҳияҳо дар раванди идоракунии буҷетҳои маҳаллӣ ва рушди муносибатҳои байнибуҷетӣ роҳандозӣ гардад.

Ҳоло бошад, усулҳои бештар кардани ваколатҳои мақомоти маҳаллӣ истифода гардидааст, лекин сармашмаҳои маблағгузорӣ, ки хизматрасониҳои давлатиро қонунгузорӣ муайян кардааст, чудо нашуда, боиси амалӣ нагардидани онҳо шуда, талаботи аҳоли ва дигар мизочон барои истифодаи онҳо маҳдуд мегардад. Чунин тамоюл боиси афзоиши нобоварӣ ба фаъолияти мақомоти дар маҳалҳо қарордошта ва аз ҷумла, мақомоти шаҳраку навоҳӣ ва рустою ҷамоатҳо гардид, аз тарафи дигар, он дар маҳдуд кардани иштироки соҳибкорону аҳоли дар ободонӣ ва ташаккули тавсеаи инфрасохтори иҷтимоӣ ва истеҳсоли сабаб шудааст.

Таҳлил нишон медиҳад, ки барои иҷрои ухдадорихои давлатӣ дар Тоҷикистон ҳам воситаҳои бучети маҳаллӣ ва ҳам манбаъҳои ғайрибучетӣ, аз ҷумла худмаблағгузориҳои аҳолии истифода мешаванд. Пешниҳод мешавад, ки маблағгузориҳои мақомоти маҳаллӣ аз бучети давлатӣ дар аввал барои қоне кардани эҳтиёҷоти маҳаллӣ равона шавад. Ин амал самаранокии истифодаи маблағҳои бучетиро афзун мекунад, хусусан барои рушд ва беҳбудии иншоотҳои иҷтимоӣ, ба монанди мактабҳо ва бунгоҳҳои тиббӣ, инчунин ҷалби маблағҳои аҳолии маҳаллӣ ва муҳоҷирони бурунмарзӣ барои рушди инфрасохторро таъмин мекунад.

Дар ин раванд на танҳо ҷудо намудани маблағи муайяни пулии бебозгашти онҳо, балки имконияти дар ояндаи миёна ва дарозмуддат харидани қоғазҳои қиматноки давлатии маҳаллиро барои рушди раванди сармоягузориҳои бучетӣ баҳри рушди инфрасохтори иҷтимоӣ-истеҳсолии минтақавӣ бояд истифода гардад. Яъне, ташаккули шароити байни давлат ва баҳши хусусӣ барои танзими муносибатҳои бучетӣ ва байнибучетӣ дар самти рушди маориф, тандурустӣ, варзиш ва ғайра васеъ истифода гардида, боиси самаранок истифода гаштани маблағҳои бучетӣ, ки аз як тараф, бо меъёри муқаррарӣ ба сари аҳолии тақсим мешаванд, лекин маҳдуд ҳастанд, барои танзими хароҷоти бучети маҳаллӣ дар раванди кам кардани истифодаи кумакҳои молиявӣ аз бучети марказӣ, аз тарафи дигар, талабот ба маблағгузорӣ аз ҳисоби сарчашмаҳои андозии дохилӣ ва сарчашмаҳои ғайрибучетӣ бояд роҳандозӣ гардад. Дар ҷунин шароит ҳиссаи истифодаи кумакҳои молиявӣ аз бучети сатҳи зинаи боло ҷиҳати таъмини хароҷоти ҷорӣ, яъне пардохти музди моҳона ва дигар пардохтҳои, ки ҳатмӣ мебошанд, маҳдуд шуда, ҳиссаи хароҷоти хусусияти сармоявидошта, яъне барои рушди инфрасохтори истеҳсоли ва иҷтимоӣ, таҷҳизонидани онҳо бо асбобу механизмҳои инноватсионии ҳозиразамон афзуда, сабаби тавсеаи сармояи инсонӣ ва беҳтаршавии фазои сармоягузориҳои манотик гардида, ҷиҳати афзоиши теъдоди соҳибкорон, корхонаҳои истеҳсолии хурду миёна дар маҳалҳо гардида, дар болоравии иқтисоди андозии минтақа, гузаштан ба роҳи усулҳои

худмаблағгузорӣ боис шудааст. Дар умум, самаранокии бештари истифодаи маблағҳои буҷетӣ бо ҷалби сарчашмаҳои ғайрибуҷетӣ барои амалишавии дастрасӣ ба хизматрасониҳои давлатӣ ба аҳоли имконият пайдо мекунад ва барои рушди инсонӣ заминаи мустаҳкам мегузорад. Рушди сармояи инсонӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ имконият медиҳад, ки ҳар як сокини он дорои малақаҳои муносири тахассусӣ шуда, ҳам дар корхонаҳои маҳаллӣ бо кор таъмин гардад ва ҳам дар берун аз кишвар дар ҳамаи минтақаҳои ҷаҳон соҳиби кори сазовори дорои маоши баланд гардида, бо сармояи молиявӣ ба дастовардааш дар маҳалли зист корхонаҳои ҳозиразамон кушода, дар навбати аввал, ҷавонон ва занони маҳаллиро бо кор ҷалб намояд.

Ин имконият медиҳад, ки чунин раванд на танҳо баҳри муайянсозии сарчашмаҳои иловагии маблағгузорию иҷроии уҳдадорихи давлатӣ вобаста ба буҷетҳои сатҳи давлатӣ ва маҳаллӣ, инчунин рушди устувори иқтисодию иҷтимоии минтақаҳо дар заминаи ҷалби захираҳои маҳаллӣ дар давраи миёна ва дарозмуддат гардида, истифодаи самараноки маблағҳои буҷетӣ ва ғайрибуҷетиро таъмин созад.

Ҳамин тавр, метавон натиҷагирӣ намуд, ки шаклгирӣ ва тавсеаи асосҳои институтсионалии равобити байнибуҷетӣ ҷиҳати таъмини ин ҷараёнҳо мусоидат хоҳанд кард:

- муқаррар ва мувофиқ гардонидани манобеи даромаду хароҷоти буҷетҳои ҳамаи сатҳу зинаҳои низоми буҷетии Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- танзими муносибатҳои байнибуҷетӣ ва истифодаи намудҳои гуногуни кумакҳои молиявӣ ба буҷети маҳаллӣ;

- муайянсозии доираи иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқии буҷетӣ ва ваколатҳои онҳо;

- ташаккули асосҳои институтсионалии танзими муносибатҳои байнибуҷетӣ;

- истифодаи усул ва фишангҳои механизми шарикии давлатӣ ва бахши хусусӣ ва шарикони рушд, ба монанди донорҳо ва ташкилотҳои хориҷии молиявӣ, ки дар Тоҷикистон фаъолият доранд;

– дар ояндаи миёна ва дарозмуддат интишор додани коғазҳои қиматноки давлатӣ/махаллӣ барои рушди раванди сармоягузориҳои буҷетӣ чихати рушди инфрасохтори иҷтимоӣ-истехсоӣ ва ғайра.

2.2. Таҳлил ва арзёбии вазъи муосири идоракунии ва танзими муносибатҳои байнибуҷетӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Гузариш аз иқтисоди бозорӣ дар асоси нақша ва идоракунии тамаркузшуда ва бунёдефта ба иқтисоди сармоядорӣ дигаргуниҳои куллиро дар бахшҳои иқтисодӣ тақозо намуда, ислоҳоти ҷиддиро дар сохтори молияи давлатӣ, махсусан, дар бахши тақмили идора ва танзими равобити байнибуҷетӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон талаб намуд.

Дар боби аввал манотиқ ҳамчун қисмҳои кишвар, аз қабилӣ ноҳия, вилоят, русто ё ҳудудҳои муайян ва ё як қисми кишвар, ки аз аломатҳои табиӣ, таърихӣ ва шароити иқтисодӣ ҷуғрофӣ ташкил шудаанд, арзёбӣ шудаанд. Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дарназардошти хусусиятҳои табиӣ, тақсими ҳудудӣ маъмурӣ, нақлиётӣ ва коммуникатсионӣ, демографӣ, масоҳат, ҷойгиршавӣ ва дигар нишондиҳандаҳое, ки хусусиятҳои иқтисодӣ ва иҷтимоиро ташкил медиҳанд, ба қисматҳои зерин ҷудо гардидааст:

- минтақаи марказӣ, ки шаҳри Душанбе ва 4 ноҳияи тобеи шаҳро дарбар мегирад;
- минтақаи шимолӣ, ки вилояти Суғд, яъне 8 шаҳр, 10 ноҳия, 23 шаҳрак ва 93 ҷамоату деҳотро дарбар мегирад;
- минтақаи шарқӣ, ки Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон (ВМКБ), яъне 1 шаҳр, 7 ноҳия, 4 шаҳрак ва 42 ҷамоату деҳотро дарбар мегирад;
- минтақаи ҷанубӣ, ки вилояти Хатлон, яъне 4 шаҳр, 21 ноҳия, 23 шаҳрак ва 132 ҷамоату деҳотро дарбар мегирад;
- шаҳру ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ (ШНТМ), ки 4 шаҳр, 9 ноҳия, 16 шаҳрак ва 100 ҷамоату деҳотро дарбар мегирад.

Дар умум, ба охири соли 2023, дар ҷумҳури тақсимои маъмурию худудии вилоятҳо, шаҳри Душанбе ва ноҳияҳои тобеи ҷумҳури чунин буд:

- миқдори ноҳияҳо 47 адад;
- шаҳрҳо 18 адад;
- ноҳияҳои шаҳрҳо 4 адад;
- шаҳракҳо 66 адад;
- ҷамоатҳо 367 адад [39, с 28].

Рушди иқтисодӣ-иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар давраи таҳлили солҳои 2017-2023 нишондиҳандаҳои асосии макроиқтисодӣ ва молиявии он барои солҳои 2017-2023 ба таври зайл инъикос мекунад (ба ҷадвали 2.2 нигаред).

Ҷадвали 2.2. – Динамикаи нишондиҳандаҳои асосии иқтисодӣ-молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2017-2023

Нишондиҳандаҳо	Воҳиди ченак	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
ММД номиналӣ, бо нархҳои ҷорӣ	млн. Сомонӣ	61 093	68 844	79 110	83 958	101 076	118 182	130 792
Суръати воқеии афзоиши ММД	%	7,1	7,3	7,4	4,4	9,4	8,0	8,3
Шумораи аҳолии доимӣ дар охири сол	ҳазор нафар	8931,2	9126,6	9313,8	9716,8	9886,8	10078,4	10288,3
Индекси афзоиши аҳоли, дар охири сол	%	102,2	102,2	102,1	102,1	101,8	101,9	102,1
ММД ба ҳар сари аҳоли	сомонӣ	6 884	7 597	8 355	8 922	10 312	11 551	12 868,8
Афзоиши табиӣи аҳоли	ҳазор нафар	192,0	198,3	200,8	200,4	177,4	200,4	
Даромади пулии аҳоли	млн. Сомонӣ	37247,5	41083,9	47986,3	65347,0	80508,8	95124,6	120715,1
Ҳисоби миёнаи музди меҳнати ҳармоҳаи як корманд	бо сомонӣ	1144,19	1233,82	1335,52	1393,78	1540,84	1760,29	2013,11
Андозаи миёнаи нафақаи яқмоҳа	бо сомонӣ	270,67	309,94	303,21	320,90	321,35	323,72	370,61
Истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ	млн. Сомонӣ	23815	26339	29816	32440	39187	42988	46857
Истеҳсоли маҳсулоти хоҷагии қишлоқ	млн. Сомонӣ	12 891	12 874	16 508	19 050	22 691	27 105	31 769,7
Даромади бучети давлатӣ	млн. Сомонӣ	19 499	24 097	20 569	20 856	29 479	36 057	43903

Идомаи ҷадвали 2.2.

Ҳисса, нисбат ба ММД	%	38,1	35,0	30,4	30,4	30,4	31,2	33,5
Хароҷоти буҷети давлатӣ	млн. Сомонӣ	19 693	24 187	20 852	21 531	29 295	35 339	430348
Ҳисса, нисбат ба ММД	%	36,4	35,1	30,8	30,1	29,7	30,5	32,8
Профитсит/дефитсити буҷети давлатӣ	млн. Сомонӣ	-194	-90	-283	-675	184	718	868,6
Даромади умумии буҷети маҳаллӣ аз сарчашмаҳои дохилӣ ва беруна	млн. Сомонӣ	5902	6437	6989,5	7312,3	8882,5	9 267,6	10543,9
Ҳиссаи он ба даромади буҷети давлатӣ	%	30,3	26,7	34,0	35,1	30,1	25,7	24,01
Қарзи беруна	млн. доллари ИМА	2879,0	2924,2	2 925,3	3243,7	3 299,3	3 228,3	3243,3
Ҳиссаи он ба ММД	%	40,3	38,9	36,0	40,6	37,7	30,8	24,7
Таваррум	%	6,7	5,4	8,0	9,4	8,0	4,2	3,8
Қурби расмӣ асёр	сомонӣ/доллари ИМА	8,8211	9,4236	9,5305	11,3000	11,2969	10,2100	10,9571

Сарчашма: Муаллиф бо истифода аз Маҷмуаи оморӣ омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон, солҳои 2019-2024. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – С. 11, 419, 478; Ҳисобот оид ба иҷрои буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2017 -2023. Сомонаи расмӣ вазоти молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. <https://moliya.tj/Documents/Index/80>

Аз таҳлили ҷадвали 2.2 мушоҳида мешавад, ки ММД-и номиналӣ бо нархҳои ҷорӣ барои солҳои 2017-2023 аз 61 093 миллион сомонӣ то 130792 миллион сомонӣ ё 2,1 маротиба афзоиш ёфтааст.

Дар давраи баррасишаванда:

– ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ аз 23815 миллион сомонӣ дар соли 2017 ба 46857 дар соли 2023 миллион сомонӣ ё 1,9 маротиба афзуд;

– ҳаҷми маҳсулоти кишоварзӣ аз 12 891 миллион сомонӣ ба 31769,7 миллион сомонӣ ё 2,4 баробар афзуд;

– даромади буҷети давлатӣ аз 19 499 миллион сомонӣ ба 43903 миллион сомонӣ ё 2,2 баробар афзуд;

– хароҷоти буҷети давлатӣ аз 19 693 миллион сомонӣ ба 430348 миллион сомонӣ ё 2,2 баробар афзуд;

– дефитсита буҷети давлатӣ дар соли 2017 дар ҳаҷми 194 миллион сомонӣ ва дар соли 2023 профитсита буҷети давлатӣ дар ҳаҷми 868,5 миллион сомонӣ буд;

– даромади умумии буҷети маҳаллӣ аз сарчашмаҳои дохилӣ ва берунӣ аз 5902 миллион сомонӣ то 10543,9 миллион сомонӣ, ё ин ки 1,7 маротиба зиёд гашт, лекин ҳиссаи он ба даромади буҷети давлатӣ аз 30,2% то 25,7%, ё ки баробари 4,5 банди фоизӣ коҳиш ёфт;

– қарзи берунӣ дар соли 2017 ба миқдори 2 879,0 миллион доллари ИМА (ё ки 40,3 % ба ММД) ва дар соли 2023 ба 3243,3 миллион доллари ИМА (ё ки 24,7 % ба ММД) баробар шуд;

– даромади пулии аҳоли аз 37247,5 миллион сомонӣ то 120715,1 миллион сомонӣ, ё ки 3,0 маротиба афзуд;

– ҳисоби миёнаи музди меҳнати ҳармоҳаи як корманд аз 1144,19 сомонӣ то 2013,11 сомонӣ ё 1,75 маротиба зиёд шуд;

– андозаи миёнаи нафақаи якмоҳа аз 270,67 сомонӣ то 370,06 сомонӣ, ё ки 136,7% афзуд;

– сатҳи таваррум аз 6,7% дар соли 2017 то 3,8 % дар соли 2023 ё 2,9 банди фоизӣ коҳиш ёфт.

Дар ин давра даромади умумии буҷети маҳаллӣ аз сарчашмаҳои дохилӣ ва берунӣ аз 5902 миллион сомонӣ дар соли 2017 то 10543,9 миллион сомонӣ дар соли 2023 зиёд гашта мусбӣ арзёбӣ мегардад, лекин коҳиш ёфтани ҳиссаи онҳо дар даромади буҷети давлатӣ дар давраи таҳлилшаванда аз 30,3% то 24,1%, ё ки баробари 6,2 банди фоизӣ ҳамчун тамоюли манфӣ бояд арзёбӣ шавад. Таҳлил ва арзёбии натиҷаҳои рушди иқтисодӣ-иҷтимоии кишвар дар ҷадвали 2.3. инъикос ёфтааст.

**Чадвали 2.3. - Нишондиҳандаҳои асосии захиравӣ-иқтисодии
Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳои он дар соли 2023, млн сомонӣ, бо %**

Нишондиҳандаҳо	Ҷумҳурии Тоҷикистон	аз он ҷумла, дар минтақаҳо				
		ш. Душанбе	ВМКБ	в. Суғд	в. Хатлон	ШНТЧ
Масоҳат, ҳаз. км ²	141,4	0,1	62,9	25,2	24,7	28,5
в/ҳос, бо %	100	0,07	44,5	17,8	17,5	20,1
Шумораи аҳолии доимӣ, бо ҳаз. нафар	10288,3	1242,6	233,6	2917,3	3697,8	2197,0
ҳисса, ба %	100	12,07	2,27	28,3	35,9	21,3
Маҷмуи маҳсулоти минтақавӣ, млн сомонӣ	123026,8	26406,3	1736,6	35177,4	36064,7	23641,8
ҳисса, бо %	100	21,4	1,41	28,5	29,3	19,2
ба 1 сар аҳоли, бо сомонӣ	11957,9	21250,8	7434,0	12058,2	9753,0	10760,9
Тафовут нисбат ба сатҳи миёнаи кишвар, бо %	-	1,7 маротиба	68,9	105,6	82,9	88,8
Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ, бо млн сомонӣ	46857	4265	215	26188	11841	4348
ҳисса, ба %	100	9,1	0,45	55,8	25,2	9,2
ба 1 сар аҳоли, бо сомонӣ	3922,1	2782,5	1580	7523,2	2952,3	1798,1
Тафовут нисбат ба сатҳи миёнаи кишвар, бо %	-	70,9	40,3	1,9 мар.	75,3	45,8
Сармоягузорӣ аз ҳисоби ҳамаи сарчашмаҳо, бо млн сомонӣ	20699,8	5477,5	1256,7	3728,6	2978,7	7258,4
ҳисса, бо %	100	26,4	6,07	18,01	14,38	35,06
-ба 1 сар аҳоли, бо сомонӣ	2011,9	4408,1	5379,7	1278,0	805,5	3303,7
Тафовут нисбат ба сатҳи миёнаи кишвар, бо %	-	2,6 мар.	1,6 мар.	41,9	71,8	1,3 мар.

Сарчашма: Муаллиф бо истифодаи маводи Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон; Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2024. – С. 10,113,207,272, 329 тартиб додааст.

Таҳлили маълумотҳои дар чадвали 2.3, ки барои арзёбии сатҳи рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии 5 минтақаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2023 истифода шудааст, бо истифода аз усули муқоисавӣ нишон медиҳад, ки байни сатҳи рушди ин минтақаҳо тафовутҳо вучуд доранд:

– аз масоҳати умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон (141,4 ҳаз.км кв) ба Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон 62,9 ҳаз. км кв (44,5%), вилояти Суғд 25,2 ҳаз.

км кв (17,8 %), вилояти Хатлон 24,7 ҳаз. км кв (17,5%), ба шаҳру ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ (ШНТЧ) 28,5 ҳаз. км кв (20,1%) ва ба ш. Душанбе 0,1 ҳаз. км кв (0,07%) рост меояд. Чор ноҳияи болозикр, ки аз ҷиҳати масоҳат калон ҳастанд, дорои захираҳои канданиҳои минералӣ, заминҳои қорами таъиноташон гуногун, инчунин, захираҳои оби нӯшокӣ ва ғайра буда, сатҳи истифодаи онҳо фарқ мекунад, ки бо таъсири омилҳои дигар ба пайдо гаштани тафовутҳо байни нишондиҳандаҳои сатҳи рушди минтақаҳо сабаб мегардад;

– аз рӯйи шумораи умумии аҳолии кишвар ба миқдори 10288,3 ҳазор нафар дар вилояти Хатлон 3697,8 ҳаз. нафар (35,9%), дар вилояти Суғд 2917,3 ҳаз. нафар (28,3%), дар ШНТЧ 2197,0 ҳаз. нафар (21,3%), ш. Душанбе 1242,6 ҳаз. нафар (12,7%) ва ВМКБ 233,6 ҳаз. нафар, ё ки 2,27% қору фаъолият мекунад;

– истеҳсоли Маҷмуи маҳсулоти минтақавӣ дар кишвар агар 123026,8 миллион сомони ро ташкил дода бошад, аз он ба вилояти Суғд 35177,4 миллион сомонӣ (28,5%), ба вилояти Хатлон 36064,7 миллион сомонӣ (29,3%), ба шаҳри Душанбе 26406,3 миллион сомонӣ (21,3%), ба ШНТМ 23641,8 миллион сомонӣ (19,3%) ва ба ВМКБ 1736,6 миллион сомонӣ (1,41%) рост меояд;

– истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар кишвар 46857 миллион сомони ро ташкил дода, ин нишондиҳанда бо назардошти ҳиссаи он дар сатҳи минтақаҳо чунин аст: вилояти Суғд 26188 миллион сомонӣ (55,8%), вилояти Хатлон 11841 миллион сомонӣ (14,38%), дар ШНТМ 4348 миллион сомонӣ (9,2%), дар ш. Душанбе 4265 миллион сомонӣ (9,1%) ва ВМКБ 215 миллион сомонӣ (0,45%).

– сармоягузориҳо аз ҳисоби ҳамаи сарчашмаҳо дар ҷумҳурӣ 20699,8 миллион сомони ро ташкил дода, дар сатҳи минтақаҳо бошад, вазъият чунин аст: ба ш. Душанбе сармоягузориҳо ба маблағи 5477,5 миллион сомонӣ (26,4%), ба вилояти Хатлон 2978,7 миллион сомонӣ (25,4%), ба ШНТЧ 7258,4 миллион сомонӣ (35,06%), ба вилояти Суғд 3728,6 миллион сомонӣ (18,8%) ва ба ВМКБ 1256,7 миллион сомонӣ (6,07%) ҷалб шудааст. Яъне, гуногунии нишондиҳандаҳои мутлақии захиравӣ-иқтисодӣ, ки дар сатҳи минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дида мешавад, аз имкониятҳои истифоданашуда гувоҳӣ

дода, барои ба кор андохтани онҳо баҳри баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум дар ҳамаи минтақаҳо, коркард ва татбиқи маҷмуи чорабиниҳои иловагиро талаб мекунад. Оид ба зарурати онҳо нишондиҳандаҳои нисбии рушди минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба ҳар як нафар аҳоли нигаронида шудааст, ҷой доштани тафовутҳо байни сатҳи миёнаи ҷумҳуриявӣ ва нишондиҳандаҳои воқеии минтақаҳо маълумот медиҳанд.

Таҳлили нишондиҳандаҳои рушди иқтисодӣ дар асоси Маҷмуи маҳсулоти минтақавӣ (МММ) барои ҳар сар аҳоли дар соли 2022 нишон медиҳад, ки сатҳи истеҳсолоти иқтисодӣ дар минтақаҳои Тоҷикистон фарқ мекунад.

- шаҳри Душанбе дорои баландтарин индекси МММ бо 21250,8 ҳазор сомонӣ барои ҳар сар аҳоли мебошад, ки нишон медиҳад, ки шаҳр ба маркази асосии иқтисодӣ ва молиявӣ табдил ёфтааст;
- Вилояти Суғд бо 12058,2 ҳазор сомонӣ дар мақоми дуюм қарор дорад, ки ин нишон медиҳад, ки минтақа дар маҷмӯъ ба истеҳсоли молу маҳсулот аҳамияти назаррас медиҳад;
- шаҳру ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ (ШНТЧ) бо 10760,9 ҳазор сомонӣ дар мақоми сеюм аст, ки нишон медиҳад, ки рушди иқтисодӣ дар ин минтақаҳо ба таври миёна нест;
- Вилояти Хатлон бо 9753,0 ҳазор сомонӣ дар ҷои чорум қарор дорад, ки нишон медиҳад, ки ҳоло иқтисодиёт дар ин минтақа бештар ба соҳаҳои аграрӣ ва истеҳсолот вобаста аст;
- Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон (ВМКБ) бо 7434,0 ҳазор сомонӣ дар ҷои охирин қарор дорад, ки нишон медиҳад, ки ин минтақа дар муқоиса бо дигар минтақаҳо камтар дар истеҳсоли молу маҳсулот рушд кардааст.

Яъне, дар тавлиди Маҷмуи маҳсулоти минтақавии сарикасӣ ба ҳар як нафар аҳолии манотиқи кишвар дар қиёс бо шохисҳои миёна нобаробарии зерин вучуд доранд:

- истеҳсоли он дар ш. Душанбе ба андозаи 1,7 маротиба зиёдтар аст ва дар вилояти Суғд ба андозаи 105,6 % мебошад;

– нисбат ба сатҳи миёнаи ҷумҳуриявӣ истеҳсоли он дар ШНТМ ба андозаи 11,2% паст буда, дар вилояти Хатлон ба 17,1% ва ВМКБ ба андозаи 31,1% мерасад.

Тафовутҳо, инчунин, дар истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ва ҷалби сармоягузорӣ аз ҳисоби ҳамаи сарчашмаҳо ба сари ҳар як сокини минтақа дида мешавад. Инчунин, агар истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ давр вилояти Суғд аз сатҳи миёна 1,9 маротиба зиёд бошад, он дар минтақаҳои боқимонда камтар аст, мувофиқан ба андозаи 24,7% дар вилояти Хатлон, ба 29,1% дар ш. Душанбе, ба 54,2% дар ШНТМ ва ВМКБ ба андозаи 59,7 %.

Тафовутҳо дар ҷалби сармоягузорӣ аз ҳисоби ҳамаи сарчашмаҳо ба сари ҳар як сокини минтақа нисбат ба нишондиҳандаи миёнаи ҷумҳурӣ чунин аст: агар дар ш. Душанбе, ВМКБ ва ШНТМ он баланд бошад (мувофиқан ба 2,6, 1,6 ва 1,3 маротиба), он гоҳ дар вилоятҳои Хатлон ва Суғд онҳо аз сатҳи миёнаи ҷумҳуриявӣ ба андозаи 28,2 ва 58,1% мебошанд.

Аз ин лиҳоз, бо таъя аз натоиҷи таҳлили нишондиҳандаҳои иқтисодӣ, минтақаҳои Тоҷикистонро ба гурӯҳҳои зерин ҷудо кардан мумкин аст:

- манотиқи рушдёфта, ки ба он ш. Душанбе ва вилояти Суғд дохил мегарданд;
- манотиқи сатҳи рушди миёна, ки ба ин гурӯҳ минтақаҳои ШНТМ дохил мешаванд;
- минтақаҳои сатҳи қафомонда, ки ба онҳо вилояти Хатлон ва ВМКБ дохил мебошанд.

Аз таҳлилҳои гузаронидаи мо ва дигар таҳқиқот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мантиқан хулоса кардан мумкин [212, с 7], ки сатҳи рушди баланди минтақаҳо боиси дастрасии бештари аҳолии онҳо ба хизматрасониҳои давлатии хусусияти иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва инфрасохтори иҷтимоӣ дошта, дар қиёс бо манотиқи қафомонда ва пешрафта таъмингари тавсеаи сармояи инсонӣ ва сатҳи баланди зиндагӣ мебошанд, тасдиқ менамояд.

Гуногунрангии сатҳи шохисҳо ва сар задани тафовутҳои ҷиддӣ байни минтақаҳои кишвар боиси коҳиши ҷалби сармоягузориҳо гардидааст, инчунин,

ба ҷумхури, дар умум, монеаҳо эҷод намуда, боиси коҳиши суръати рушди кишвар шуда, барои афзудани хатарҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ мегардад, ки сатҳи бехатарии иқтисодии кишварро паст мекунад.

Дар низоми равобитаи байнибюҷетӣ мушаххас кардани уҳдадорҳои бюҷетӣ ва манбаъҳои даромади он ҷои махсусро дорад, ки барои таъмини рушди баробари минтақаҳо ва кам кардани тафовутҳои байни онҳо равона шудааст. Барои ин, дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» пешбинӣ шудааст, ки маблағҳои бюҷетӣ, ки барои пӯшонидани хароҷоти ҷорӣ ба бюҷети сатҳи поёни бепул ва бебозгашт дода мешаванд, ҳамчун «дотатсия» номида мешаванд. Ин маблағҳо барои таъмини молиявии бюҷети маҳал истифода мешаванд. Ғайр аз ин, субсидияҳо барои мувозингардонии сатҳи даромадҳои бюҷети маҳал таъсис дода мешаванд ва ҳамчун кумаки молиявӣ барои маблағгузориҳои хароҷоти махсуси инфиродӣ истифода мегарданд. Инчунин, дар раванди муносибатҳои байнибюҷетӣ дар Тоҷикистон, инчунин, ҳамчун фишанги анъанавӣ ҳиссаҷудокуниҳои андозӣ барои тақсими даромадҳои андозӣ байни бюҷети марказӣ ва маҳаллӣ васеъ истифода мешавад.

Ҳолати кунунии равобитаи байнибюҷетӣ дар кишвар ва динамикаи истифоданамоии манобеи мухталиф дар ҳамбастагӣ бо нақши онҳо дар даромади бюҷети маҳалҳо мавриди пешниҳод қарор дода шудааст (ниг. ба ҷадвали 2.4).

Ҷадвали 2.4. - Динамикаи сарчашмаҳои даромади бюҷети маҳаллӣ дар Тоҷикистон барои солҳои 2017-2023, млн сомонӣ

Сарчашмаҳои даромади бюҷети маҳаллӣ	СОЛҲО							Тағйирот 2023/2017, %
	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	
Даромади андозӣ, аз ҷумла :	4488,5	4798,7	5650,6	5696,6	7090,1	7920,1	8930,1	1,98 маротиб
Андоз аз даромад	890,4	1012,1	1139,6	1126,6	1605,1	1772,8	4120,0	4,62 маротиб
Андоз аз ғоида (даромади шахсонӣ ҳуқуқӣ)	1237,1	950,6	1696,4	1525	1857	1741,6	2076,3	167%
Андоз аз молу мулк	299,9	355,6	369,7	372,5	455,3	867,8	1017,2	3,4 маротиб

Идомаи ҷадвали 2.4.

Андоз аз арзиши иловашуда	896,6	1198	931,2	1060,4	1248,4	1379,1	1548,3	1,72 маротиб
Низоми махсуси андозбандӣ	581,2	642	681,2	647,2	708,8	849,4	934,3	160 фоиз
Аксизҳои дохилӣ	37,1	46,2	78,5	98	131,6	132,5	147,9	3,9 маротиб
Андоз барои захираҳои табиӣ	346,7	399,2	461,1	569,4	754,7	741,8	807,2	2,32 маротиб
Андозҳои дигари дохилӣ ва пардохтҳо аз молу хизматрасониҳо	-	-	-	-	-	187,9	219	
Андоз аз истифодабарандагон и роҳҳои автомобилгард	14,9	5,8	81,3	78,8	91,6	-	-	
Андоз аз воситаҳои нақлиёт	184,6	189,2	211,6	218,7	237,6	-	-	
Бӯчи давлатӣ	119,5	128,4	132,7	110,4	151,6	-	-	
Дигар даромадҳои ғайриандозӣ	130	167,2	121,8	274,4	156,4	194,2	135,6	104,3 фоиз
Ҷамъи даромадҳо аз сарчашмаҳои дохилӣ	4738	5094,3	5905,1	6081,4	7398,1	7920,1	8930,1	1,88 маротиб
Ҷамъи даромадҳо аз сарчашмаҳои беруна, инчунин:	1163,9	1317,7	1080,5	1230,9	1484,4	1347,5	1918,9	164,8 фоиз
Бақияи озодаи рағонакардашуда	271,2	306,5	127,2	118,4	152,1	-	187,0	68,9 фоиз
Субвенсия ва дотатсия аз буҷети ҷумҳуриявӣ	879,3	801,1	916,2	882,5	1287,1	1142,4	1467,8	166,9 фоиз
Ҳисоббаробаркуниҳо аз буҷети ҷумҳуриявӣ	13,4	210,1	37,1	230	45,2	204,4	262,3	19,57 маротиб
Даромади умумии буҷаи маҳаллӣ аз сарчашмаҳои дохилӣ ва беруна	5902	6437	6989,5	7312,3	8882,5	9267,6	10849,0	1,83 маротиб

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси Ҳисобот оид ба иҷрои буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2017- 2023. <https://moliya.tj/Documents/Index/80>

Таҳлили маълумотҳои ҷадвали 2.4 нишон медиҳад, давоми солҳои 2017-2023 чунин тамоюлот вучуд дошт, ба монанди:

- дар ин давра даромадҳои умумии буҷети маҳаллӣ аз 5902 млн сомонӣ то 10849,0 млн сомонӣ, ё ки ба 1,83 маротиба афзуд;

- ҷамъи даромадҳо аз сарчашмаҳои дохилӣ аз 4738 млн сомонӣ то 8930,1 млн сомонӣ, ё ки 1,88 маротиба афзоиш ёфт;

- даромади андозии бучаи маҳаллӣ аз 4488,5 млн сомонӣ то 8930,1 млн сомонӣ, ё ки ба 1,98 маротиба зиёд шуданд;

- даромадҳои ғайриандозӣ бошад, аз 130 млн сомонӣ то 135,6 млн сомонӣ, ё ки ба 104,% зиёд шуданд;

- барои таъмини иҷроиши ухдадорихои назди буҷети маҳаллӣ ва баробарсозии тавозунии даромаду хароҷоти он аз сарчашмаҳои беруна, яъне аз буҷети давлатӣ, ҳаҷми субвенсия ва дотатсияи ҷудошуда аз 879,3 млн сомонӣ то 1467,8 млн сомонӣ, ё ки 166,9% афзуд;

- дар баробари ин, ҳаҷми бақияи озода раваншуда аз бучаи давлатӣ ба бучаи сатҳи поён аз 271,2 млн сомонӣ то 187,0 млн сомонӣ, ё ки қариб 1 маротиба коҳиш ёфт;

- ҳисоббаробаркуниҳо аз буҷети ҷумҳуриявӣ аз ҳаҷми 13,4 млн сомонӣ то **262,3** млн сомонӣ, ё ки 19,57 маротиба афзуд.

Яъне, барои таъмини иҷроиши ухдадорихои назди буҷети маҳаллӣ ва баробарсозии тавозунии даромаду хароҷоти он дар Тоҷикистон аз сарчашмаҳои беруна, яъне аз буҷети давлатӣ ҷудо кардани субвенсия ва дотатсия, бақияи озода буҷети давлатӣ ва ҳисоббаробаркуниҳо истифода мегардад. Дар ин раванд, ҳамчун фишанги асосии ҷудо кардани субвенсия ва дотатсияҳо, даромади буҷетҳои маҳаллӣ ба ҳисоб мераванд. Яъне, дар кишвари мо мувозинаткунии буҷети маҳаллӣ бештар истифода мегардад (ниг. ба ҷадвали 2.5).

Таҳлили ҷадвалҳои 2.4 ва 2.5 аз он шаҳодат медиҳанд, ки манбаи аслии шаклгирии даромади буҷети маҳаллӣ аз манбаъҳои дохилию берунӣ бархӯрдор буда, дар давраи таҳлилӣ инъикосгари чунин тамоюлот мебошад:

- даромадҳои андозӣ дар шаклгирии даромади буҷети маҳал аз ҳисоби манобеи дохилӣ тамоюли афзоишбиро бо дарназардошти он ки ҳиссаи он аз 4488,5 млн. сомонӣ соли 2017 то 8930,1 млн. сомонӣ соли 2023 баробар шуд, ё ки 1,98 маротиба зиёд шуд, ки онро мусбӣ арзёбӣ кардан мумкин аст;

- сарчашмаҳои, ки бо даромадҳои ғайриандозӣ вобаста мебошанд, тамоюли афзоишбиро доранд, инчунин ҳаҷми он 130 млн сомони соли 2017

то 135,6 млн.сомонии 2023 афзоиш ёфта, ё ки ба 104,3%, ки ҳамчун раванди мусбат арзёбӣ мегардад;

- умуман, ҳиссаи сарчашмаҳои дохилӣ дар даромади буҷети маҳаллӣ аз 80,2% то 82,3%, ё ки ба 2,1 банди фоизӣ зиёд гашт;

- ҳиссаи даромадҳо аз сарчашмаҳои беруна аз 19,72% то 17,6% коҳиш ёфт, ё ки ба 2,12 банди фоизӣ, ки манфӣ арзёбӣ мешавад.

Чадвали 2.5. - Динамикаи сарчашмаҳои дохилӣ ва берунии даромадҳои буҷети маҳаллӣ ва ҳиссаи онҳо дар солҳои 2017-2023, млн сомонӣ, бо %

Сарчашмаҳои даромадҳои буҷети маҳаллӣ	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	Тағйирёбӣ, 2023/2017, %
Даромади умумии буҷети маҳаллӣ аз сарчашмаҳои дохилӣ ва беруна	5901,9	6437	6989,5	7312,3	8882,5	9267,6	10849,0	1,83 маротиба
Чамъи даромадҳо аз сарчашмаҳои дохилӣ	4738	5094,3	5905,1	6081,4	7398,1	7920,1	8930,1	1,88 маротиба
Вазни қиёсӣ, %	80,3	79,1	84,5	83,2	83,3	85,4	82,3	2,0 б.ф.
Чамъи даромадҳо аз сарчашмаҳои беруна, инчунин:	1163,9	1317,7	1080,5	1230,9	1484,4	1347,5	1918,9	1,64 маротиба
Вазни қиёсӣ, %	19,7	20,5	15,5	16,8	16,7	14,5	17,6	-2,1 б.ф.
Субвенсия аз буҷети ҷумҳуриявӣ	879,3	801,1	916,2	882,5	1287,1	1142,4	1467,8	1,66 маротиба
Вазни қиёсӣ, %	14,9	12,4	13,1	12,1	14,5	12,32	13,5	-1,4 б.ф.

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси Ҳисобот оид ба иҷрои буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2017- 2023. <https://moliya.tj/Documents/Index/80>

Дар баробари ин, афзоиши ҳиссаи даромади андозӣ дар буҷети маҳаллӣ падидаи нек бошад ҳам, онро дар ду раванд бояд роҳандозӣ намуд. Яке, бо дарназардошти маҳдуд будани имкониятҳои ҷорӣ истифодаи иқтисодии андозии минтақаҳо, ки дар ҳолати аз меъёр зиёд кардани ҷамъоварии андозҳо аз субъектҳои иқтисодии дар минтақа фаъолиятдошта гаронии андоз ба онҳо афзун гардида, боиси аз қор бозмондани онҳо, ё ки ба дигар минтақа кӯчонидани тиҷорати худ роҳандозӣ шуда, ба коҳиши сарчашмаҳои даромадӣ меоварад. Бо дарназардошти ин раванд, мақомот ва ҳукуматҳои минтақаҳо

ухдадор ҳастанд, ки барои рушди иқтисодии маҳаллӣ ва афзун намудани иқтидори андозӣ, дар ҳамкорӣ бо соҳибкорони хурду миёна, иқтидори истеҳсолӣ ва инноватсионии корхонаҳои амалкунандаро ба роҳ монда, онҳоро барои ташкил ва таҳкими субъектҳои нави иқтисодӣ кӯмак расонанд.

Яке аз самтҳои муҳими рушди муносибатҳои байнибюҷетӣ ин ба вуҷуд овардани механизмҳои худтаъминкунии молиявии минтақаҳо ва коҳиш додани вобастагии онҳо аз даромади бюҷети умумичумхуриявӣ мебошад.

Бо таъя ба Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, 5 намуди андозҳои умумидавлатӣ муайян гардида, ки тақсимути онҳо ба бюҷети ҷумхуриявӣ ва маҳаллӣ, ки манбаъҳои муҳимтарини даромад мебошанд, кӯмак мерасонад. Дар амалия, тағйирёбии меъёрҳои фоизи ҳиссачудокунӣ андоз аз арзиши иловашуда (ААИ) ба бюҷети ҷумхуриявӣ ва бюҷети маҳаллӣ дар солҳои 2019-2023 дида мешавад (ниг. ба ҷадвали 2.6).

Ҷадвали 2.6. - Динамикаи тағйирёбии меъёрҳои фоизи ҳиссачудокунӣ аз андоз аз арзиши иловашуда (ААИ) ба бюҷети ҷумхуриявӣ ва бюҷети маҳаллӣ дар солҳои 2019-2023, бо %

Мақомоти идоракунии маҳаллӣ	2019		2020		2021		2022		2023	
	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II
Вилояти Суғд	50%	50%	50%	50%	50%	50%	49%	51%	49%	51%
ш. Душанбе	50%	50%	50%	50%	50%	50%	50%	50%	50%	50%
ш. Турсунзода	19%	81%	-	-	-	-	-	-		
н. Ҳисор	-	-	-	-	-	-	-	-		
н. Рӯдакӣ	-	-	96%	4%	-	-	-	-		
ш. Роғун	75%	25%	-	100%	-	100%	50%	50%	50%	50%
ш. Ваҳдат	31%	69%	-	-	-	-				
Дигар вилоятҳо	-	100%	-	100%	-	100%	-	100%		100%
Эзоҳ: I – бюҷети ҷумхуриявӣ				II – бюҷети маҳаллӣ						

Сарчашма: ҳисоботи муаллиф дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи бюҷети давлатӣ” барои солҳои 2019-2023. <https://moliya.tj/Documents/Index/356>

Таҳлили маълумотҳои ҷадвали 2.6 аз он шаҳодат медиҳанд, ки дар солҳои 2019-2023 чунин тамоюлҳо ҷой доштанд:

- ҳиссаҷудокуниҳо аз ААИ бо меъёри 100% ҳамчун сарчашмаи даромади андозии буҷети маҳаллӣ дар бештари минтақаҳо, инчунин, аз ҷиҳати рушд қафомонда роҳандозӣ шудааст;

- тамоюли зиёд шудани меъёри ҳиссаҷудокунӣ аз андози арзиши иловашуда ба буҷетҳои маҳаллӣ нисбат ба буҷетҳои марказӣ ҷой дорад. Масалан, меъёри ҳиссаҷудокунӣ аз ҳисоби ААИ ба буҷети ш. Роғун аз андозаи 25% дар соли 2019 то ба андозаи 100% дар солҳои 2020 ва 2021 ва дар солҳои 2022 ва 2023 бошад, ба андозаи 50 % таъмин шуд;

- дар минтақаҳои дорои сатҳи баланди рушди саноатӣ, инчунин ш. Душанбе ва вилояти Суғд ҳиссаҷудокуниҳо аз ҳисоби ААИ ба буҷетҳои маҳаллӣ ва буҷети марказӣ бо меъёри 50% ва 51 % роҳандозӣ шудааст.

Нишондиҳандаҳои мазкур аз тамоюли зиёд шудани ҳиссаҷудокуниҳо аз ҳисоби ААИ ба буҷети маҳаллӣ шаҳодат медиҳад, ки сарчашмаи даромадҳо ва суботи онро таъмин мекунад, ки мусбӣ арзёбӣ мегардад.

Воситаи муҳимми таъмини тавозунсозии буҷетҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ин танзими муносибатҳои байнибуҷетӣ бо воситаҳои амудӣ, ҷудокунии субвенсия ва дотатсияҳо ва ҳисоббаробаркуниҳо аз буҷети ҷумҳуриявӣ ба буҷети маҳаллӣ ба ҳисоб меравад (ниг. ба ҷадвали 2.7).

Ҷадвали 2.7. - Динамикаи иҷроиши ҷудокунии субвенсия, дотатсияҳо ва ҳисоббаробаркуниҳо аз буҷети ҷумҳуриявӣ ба буҷети маҳаллӣ дар солҳои 2016-2023, бо млн сомонӣ бо %

Солҳо	Мусоидати молиявӣ (Ҷудокунии субвенсия ва дотатсия) аз буҷети ҷумҳуриявӣ ба буҷети маҳаллӣ			Ҳисоббаробаркуниҳо аз буҷети ҷумҳуриявӣ ба буҷети маҳаллӣ, Млн сомонӣ		
	Нақша, млн сомонӣ	Иҷроиш, млн сомонӣ	%	Нақша, млн сомонӣ	Иҷроиш, млн сомонӣ	%
2016	854,8	809,3	94,7	12,6	12,6	100
2017	888,7	879,3	98,9	13,5	13,4	99,3
2018	825	801,1	97,1	210,1	210,1	100
2019	936	916,2	97,9	37,1	37,1	100
2020	903,8	882,5	97,6	239,8	230	95,9
2021	1293	1287,1	99,5	45,2	45,2	100
2022	1142,4	1142,4	100	204,4	204,4	100
2023	1 479,2	1 467,8	99,2	273,0	262,3	96

Сарчашма: Ҳисобот оиди иҷроиши буҷети давлатӣ барои солҳои 2016-2023.
<https://moliya.tj/Documents/Index/530>

Тавре аз таҳлили шохисҳои ҷадвали 2.7 мушоҳида мекунем:

- тамоюли афзоиши нақшавии кумакҳо ва мусоидатҳои молиявӣ аз буҷети умумичумхуриявӣ ба буҷети маҳал ба мушоҳида мерасад. Яъне, агар соли 2016 нақшаи иҷроиши ҷудокунии субвенсия ва дотатсияҳо 94,7%-ро ташкил дода бошад, пас соли 2023 он 99,2%-ро ташкил додааст;

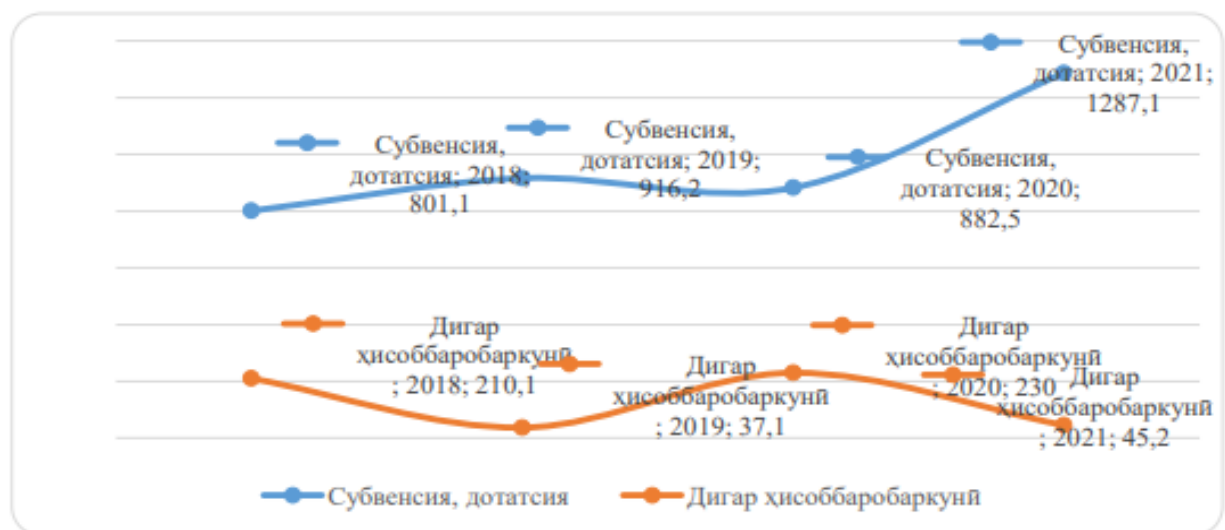
- ҷудо кардани субвенсия ва дотатсияҳо аз 809,3 млн сомонӣ дар соли 2016 то 1467,8 млн сомонӣ дар соли 2023, ё ки 1,81 маротиба ҷой дорад;

- истифодаи усули ҳисоббаробаркуниҳо аз буҷети ҷумхуриявӣ ба буҷети маҳаллӣ аз 12,6 млн сомони соли 2016 то 262,3 млн сомонӣ дар соли 2023, яъне 20,8 маротиба афзудааст;

- ҳисоббаробаркуниҳо аз буҷети ҷумхуриявӣ ба буҷети маҳаллӣ шохиди тамоюли афзоишбӣ мебошанд. Масалан, агар дар солҳои 2016 ҳаҷми он 12,6 ба миллион сомонӣ расида бошад, пас дар солҳои дигар ҳаҷми онҳо афзоиш ёфта, дар соли 2023 ба 262,3 миллион сомонӣ баробар гардидаанд.

Таҳлил нишон медиҳад, ки тамоюли бештар истифодабарии усули ҳисоббаробаркуниҳо аз буҷети ҷумхуриявӣ ба буҷети маҳаллӣ (суръати афзоиш 3,5 маротиба) назар ба ҷудо кардани субвенсия ва дотатсияҳо (суръати афзоиш 1,6 маротиба) дида мешавад.

Диаграммаи 2.1. Тамоюли истифодаи усулҳои ҷудокунии субвенсия ва дотатсия ва ҳисоббаробаркуниҳо барои солҳои 2018-2021

Сарчашма: Ҳасанов, Ф.А. Ҳолати муносири муносибатҳои байнибуҷетии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва самтҳои асосии тақмили онҳо [Матн] / Ф.А. Ҳасанов // Вестник ПИТТУ имени академика М.С. Осими. – 2021. – No. 3(20). – P. 111-123.

Таҳлили вазъи муосири татбиқи усулҳои ҷудокунии субвенсия ва дотатсия ва ҳисоббаробаркуниҳо барои солҳои 2018-2021 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки дар кишвар тартибу қоидаи амалан расонидани кумакҳои молиявӣ ба манотиқ бо ҳадафи таъминномаи баробарӣ дар даромаду хароҷоти буҷети минтақаҳо, яъне ҷиҳати расидан ба мувозинати вертикалӣ равона мебошад.

Инчунин, бояд самтҳо ва фишангҳои муосири хароҷоти маблағгузорию буҷети минтақавӣ рушд ёбад. Масалан, дар соли 2022 қисмати хароҷоти буҷетҳои маҳаллӣ, ки маблағи 8 735,5 млн сомони ро ташкил медед, барои рушди соҳаҳои иҷтимоӣ дар ҳаҷми 6 848,0 млн сомонӣ пешбинӣ гардида, бо дарназардошти сармоягузорию асосии мутамарказ 78,4%-и ҳаҷми умумии хароҷоти буҷетҳои маҳаллиро ташкил дод. Инчунин, маблағгузорию соҳаи маориф дар ҳаҷми 4 317,9 млн сомонӣ, соҳаи тандурустӣ - 1 904,5 млн сомонӣ, ҳифзи иҷтимоӣ - 59,1 млн сомонӣ, фарҳанг ва варзиш - ба маблағи 566,5 млн сомони ро ташкил дод.

Таҳлилуҳои иловагӣ нишон медиҳанд, ки ҳиссаи афзалиятноки маблағҳои ҷудошудаи буҷетҳои маҳаллӣ барои маблағгузорию фаъолияти ҷории соҳаҳои маориф, тандурустӣ, коммуналӣ равона гардида (зиёда аз 85%), дар ҳолате, ки ба рушди инноватсионии онҳо ҳиссаи ночиз (то 15%) равона мегардад, ки рушди сармояи инсониро ин ҳолат бозмедорад.

Дар ин ҷода, барои таъмини рушди мутаносиби соҳаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дар минтақаҳои кишвар иловатан сарчашмаҳо ва фишангҳои муосир дар доираи танзими муносибатҳои байнибуҷетӣ бояд васеъ истифода гардад, ба монанди ҷалби сармоягузориҳои мутамарказ аз ҳисоби буҷети ҷумҳуриявӣ ва аз ҳисоби сармоягузорию буҷетҳои маҳаллӣ. Сармоягузориҳои аслии тамаркузушуда ҷиҳати сохтмони бино ва иншооти дорои аҳамияти муҳими стратегӣ дар манотиқи бартариятдошта барои таъминнамоӣ ва тавсеаи пойдори иқтисодиву иҷтимоии миллӣ сафарбар карда шудаанд. Ҳамчунон, бо мақсади ҷалби бештари сармоягузориҳои дохилию хориҷӣ, ҷиҳати сохтмони иншоот ва

биноҳои хусусияти иҷтимоидошта дар сатҳи минтақаҳо, бояд шахсони воқеиро бештар ҳавасманд намуд.

Яъне, дар ояндаи миёна ва дарозмуддат барои таъмини баробари рушди минтақаҳои кишвар бояд ҳам истифодаи фишангҳои анъанавӣ ва муосир афзудани даромади онҳо роҳандозӣ гардад, ҳам раванди истифодаи усули барномавии рушди минтақаҳо ҳамчун воситаи истифодаи самараноки маблағҳои буҷетӣ афзалиятнок дониста шавад.

Дар доираи таҳлилҳои гузаронидашуда, хулосаҳо барои беҳтар намудани муносибатҳои байнибуҷетӣ ва маҷмуи чораҳо аз тарафи муаллиф пешниҳод мегардад:

1) бо дарназардошти он ки тақсимнамоии даромад байни буҷетҳои сатҳу зинаҳои мухталиф яке аз абзорҳои бартарафсозандаи нобаробарии амудӣ маҳсуб меёбад, дар кишвар равобити инфиродӣ бо ҳар як минтақа асос гирифта, вобаста ба иқтисодии андозии минтақаҳо ва мубрамияти ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ-иқтисодии онҳо, ҳиссачудокунӣ аз андозҳои умумидавлатӣ муайян карда шавад;

2) бо дарназардошти он ки дар ҳолати кунунӣ асноди меъёрӣ-ҳуқуқӣ муайянкунандаи механизми ягона ва шохисҳои ниҳой ва минималии ҶОИЗҳои ҳиссачудонамоиҳо ба буҷети маҳалҳо вучуд надорад, барои таъмини шаффофият ва роҳандозии раванди афзудани ҳавасмандӣ барои таҳия ва амалисозии барномаҳои рушди иҷтимоӣ-иқтисодии маҳалҳо дар асоси принципҳои шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ низоми қабули онҳо татбиқ гардад;

3) айна ҳол, ҳаҷм ва андозаи ҷудонамоии маблағи мусоидатҳои молиявӣ дар асоси роҳу усулҳои пӯшонидани касри буҷети маҳаллӣ амалӣ шуда истодааст. Тавре аз таҳлилҳо бармеояд, механизми пешниҳодгардида дар шаклириии дараҷаи нисбатан пасти таъминсозии буҷети маҳалҳо аз ҳисоби манобеи худӣ боис мегардад. Ҷиҳати бартарафсозии ин, бояд аз роҳу усулҳои ҷудогардонии салоҳиятҳо дар самти хароҷот байни буҷетҳо истифода намуда, ҳамзамон, бояд номгӯ ва теъдоди хароҷоти такрорёбанда ихтисор гардад;

4) дар ҳолати ҳозира, ҳиссаи бештарини мусоидатҳои молиявӣ, ки аз буҷети ҷумҳуриявӣ ба буҷети сатҳҳои поёнтар тақсим мешавад, асосан барои пушонидани хароҷоти ҷорӣ, махсусан музди меҳнати кормандони соҳаҳои иҷтимоӣ (ки бештар аз 85%-и он ба ин самт равона мешавад), истифода мешавад. Дар ҳоле, ки барои рушди инноватсионӣ ва сарчашмаҳои марказӣ ва минтақаҳо пешниҳоди маҳдуд ва бозҳаҷм мавҷуд аст. Аз ин лиҳоз, пешниҳод мекунем, ки субвенсияҳои инвестиционӣ дар қонунгузорӣ инъикос ёфта, бо дарназардошти танзими ҳиссаҷудокунии даромадҳои танзимшаванда дар минтақаҳо барои рушди инноватсионӣ ҷудо карда шаванд;

5) чиҳати беҳдошт ва пурраи равоҷи байнибуҷетӣ бояд Кодекси буҷет қарорд ва қабул карда шавад. Дар ин кодекс ба таври ҳатмӣ бояд ҳама паҳлуҳои марбут ба равоҷи байнибуҷетӣ бо дарназаргирии таҷрибаи кишварҳои пешқадам дарҷ ёбанд.

Дар ин асос, метавон ҳулоса намуд, ки тақсими даромад байни буҷетҳои сатҳи зинаҳои мухталиф бо истифода аз усулҳо ва равишҳои гуногун метавонад ба унвони восита чиҳати бартаарафнамоии нобаробариҳои амудию уфуқӣ истифода карда шавад.

Дар асл, дар шароити имрӯза, субвенсияҳо аз буҷети ҷумҳуриявӣ ба буҷети маҳаллӣ барои таъмини музди меҳнати соҳаҳои иҷтимоии минтақаҳо ҷудо мешаванд. Вале, буҷети маҳаллӣ намехоҳад, ки тамоми хароҷотҳоро пушонад. Аз ин рӯ, барои ҷалби сарчашмаҳои ғайрибуҷетӣ ва рушди инноватсионӣ, бояд ҳамкории байни давлат ва баҳши ҳусусӣ роҳандозӣ карда шавад. Барои ин, ҷораҳои иловагӣ бояд ба хоҳири рушди инноватсионӣ ва таъмини маблағгузори зарурӣ қабул шаванд.

2.3. Арзёбии сарчашмаҳо ва фишангҳои маблағгузори буҷети маҳаллии минтақаҳои сустрараққикарда

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар яке аз Паёмҳои худ ба Маҷлиси Олии мамлакат чунин пешниҳоди муҳимро пешниҳод

намуда буданд: «Дар 25 соли охир иқтисоди Тоҷикистон дигаргуниҳои амиқеро паси сар кард, ки бо тағйироти истеҳсолоти ҷамъиятӣ ва механизми фаъолияти иқтисодии минтақа алоқаманд аст. Дар минтақаҳо низоми таъминнамоии молиявии манотик ва сохтори маҷмуи маҳсулоти минтақавӣ бояд тағйир ёбад, бояд дар манотик моликияти хусусӣ бартарӣ дошта бошад, зеро он низоми равобитаи субъектҳои хоҷагидорӣ минтақаро ба куллӣ тағйир медиҳад. Истиқлолияти нисбӣ дар қабули қарорҳо дар сатҳи минтақа нақши мақомоти маъмуриро дар истифодаи самараноки манбаи захираҳои минтақа ба таври қобили мулоҳиза афзоиш дод».

Вазъи иҷтимоию иқтисодии минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар соли 2016 ҷадвали 2.8 инъикос мекунад.

Ҷадвали 2.8. - Индексҳои маҷмуии вазъи иҷтимоию иқтисодии минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2016

Индекси маҷмӯӣ ва мазмунӣ он	Шумораи ноҳияҳо, адад	Шакли ҳолати арзёбишуда	Номи ноҳияҳо
Камтар аз меъёрҳои миёнаи ҷумҳуриявӣ то 50 фоиз	24	Хеле хатарнок – бухронӣ	Ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ - Ваҳдат, Лахш, Нуробод, Шаҳринав Ноҳияҳои вилояти Суғд – Кӯҳистони Мастчоҳ, Ҷ. Расулов Ноҳияҳои вилояти Хатлон - Бохтар, Вахш, Ҷомӣ, Дӯстӣ, Кубодиён, Қумсангир, Панҷ, Ҳамадонӣ, Н.Хусрав, Хуросон, Ёвон Ноҳияҳои ВМКБ - Ванҷ, Дарвоз, Ишкошим, Мурғоб, Роштқалъа, Рӯшон, Шӯғнон
аз 51 то 100%	26	Хавфнок - наздик ба бухронӣ	Ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ - Ҳисор, Рашт, Рӯдакӣ, Сангвор, Тоҷикобод, Файзобод Ноҳияҳои вилояти Суғд - Ашт, Б. Ғафуров, Деваштич, Зафаробод, Истаравшан, Исфара, Конибодом, Мастчоҳ, Ҷ. Расулов, Спитамен, Панҷакент, Шаҳристон Ноҳияҳои вилояти Хатлон - Балҷувон, Восеъ, Кӯлоб, Муъминобод, Ҷ. Балхӣ, Темурмалик, Ховалинг, Н. Хусрав, Шаҳритус, Ш. Шохин
аз 101 то 150%	0	Нисбатан хавфнок	-
Зиёда аз 150%	7	Нисбатан хуб	Ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ – Варзоб, Турсунзода, Роғун Ноҳияҳои вилояти Суғд – Айнӣ Ноҳияҳои вилояти Хатлон – Данғара, Норақ, Сарбанд
Ҳамагӣ	58	-	-

Сарчашма: Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон: назария ва методологияи баҳодихӣ. Монография [Матн] / Таҳти таҳрири умумии Саидмуродов Л.Х. – Душанбе: Ирфон, 2012. - С. 125.

Таҳлили ҷадвали 2.8, ки дар он индексҳои маҷмуии вазъи иҷтимоию иқтисодии минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2016 акс ёфтааст, оиди на танҳо ҷой доштани тафовутҳо ва нобаробарӣҳо дар байни минтақаҳои ҳам суствараққикардаи вилояти Хатлон ва ВМКБ, балки дар байни минтақаҳои рушдёфтаи вилояти Суғд ва ШНТМ низ инъикос мекунад. Ин ҳолат сабаби ба миён омадани як қатор мушкилоте гардид, ки вазъи зиндагии мардумро душвор ва номутаносибии байниминтақавӣ ва ҳудудиро тезутунд мекунад. Масалан, дар ШНТЧ чунин ноҳияҳо ба монанди Вахдат, Лахш, Нуробод ва Шаҳринав, инчунин, дар вилояти Суғд – Кӯҳистони Мастҷох, Ҷ. Расулов, дар вилояти Хатлон - Бохтар, Вахш, Ҷомӣ, Дӯстӣ, Қубодиён, Қумсангир, Панҷ, Ҳамадонӣ, Н. Хусрав, Хуросон, Ёвон ва дар ВМКБ - Ванҷ, Дарвоз, Ишкошим, Мурғоб, Роштқалъа, Рӯшон, Шуғнон дар қатори 24 ноҳияе, ки дорои ҳолати хеле хатарнок ва бухронӣ арзёбӣ гардида, дараҷаи нишондиҳандаҳои онҳо аз андозаи миёнаи ҷумҳуриявӣ то 50% пасттар буд, шомил буданд.

Инчунин, дар ШНТЧ – ноҳияҳои Ҳисор, Рашт, Рӯдакӣ, Сангвор, Тоҷикобод, Файзобод; вилояти Суғд – ноҳияҳои Ашт, Б. Ғафуров, Деваштич, Зафаробод, Истаравшан, Исфара, Конибодом, Мастҷох, Ҷ. Расулов, Спитамен, Панҷакент, Шаҳристон; дар вилояти Хатлон – ноҳияҳои Балҷувон, Восеъ, Кӯлоб, Муъминобод, Ҷ. Балхӣ, Темурмалик, Ховалинг, Н. Хусрав, Шаҳритус, Ш. Шоҳин дар қатори 26 ноҳияе, ки дорои ҳолати хатарнок ва наздик ба бухронӣ арзёбӣ гардида, дараҷаи нишондиҳандаҳои онҳо аз андозаи миёнаи ҷумҳуриявӣ аз 51 то 100% пасттар буд, шомил буданд.

Танҳо 7 адад ноҳия аз шумораи умумии онҳо (58 адад) ҳамчун дорои нисбатан хуби вазъи иҷтимоию иқтисодӣ, инчунин, дар ШНТЧ - ноҳияҳои Варзоб, Турсунзода, Роғун, дар вилояти Суғд - Айнӣ ва вилояти Хатлон – Данғара, Норак, Сарбанд шомил буданд.

Оиди боқӣ мондани тафовутҳо дар байни сатҳи рушди минтақаҳои Тоҷикистон гуногунии нишондиҳандаҳои маҷмуи маҳсулоти минтақавӣ (МММ) ва ҳиссаи онҳо дар маҷмуи маҳсулоти дохилӣ (ММД), ки ба ҳар як сари

аҳоли бо дарназардошти зичии аҳоли рост меояд, инъикос меёбад (ниг. ба ҷадвали 2.9).

Ҷадвали 2.9. - Динамикаи ММД/МММ ба ҳар сари аҳоли дар минтақаҳои Тоҷикистон, солҳои 2017-2023, бо сомони

Минтақаҳо	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2023/2017, бо %
ш. Душанбе	4158,7	4502,6	4623,5	4630,4	5560,0	5936,1	21250,8	5,1 мар.
Вилояти Суғд	6101,3	6391,6	7155,8	7533,8	9569,8	11128,6	12058,2	1,97 мар.
Вилояти Хатлон	4433,2	4738,9	5447,1	6116,5	7470,3	9371,8	9753,01	2,1 мар.
ВМКБ	9681,1	11318,0	12409,2	12762,7	15496,6	18459,6	7434,07	76 %
ШНТМ	4542,0	5174,5	5741,9	6323,6	8090,7	8959,7	10760,9	2,36 мар.
Андозаи миёнаи МММ дар кишвар	5783,3	6425,1	7075,5	7473,4	9237,5	10771,2	22308,9	3,8 мар.

Сарчашма: Маҷмуаи Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон 2024, АОПҚТ. С.28, 210- 214.

Таҳлили ҷадвали 2.9 нишон медиҳад, ки МММ ба ҳар сари аҳоли дар минтақаҳои Тоҷикистон дар солҳои 2017-2023 чунин аст:

- дар вилояти Хатлон истеҳсоли МММ ба ҳар сари аҳоли баробари 9753,01 сомони аст, ки аз нишондиҳандаи миёнаи дар ҷумҳурӣ (22308,9 сомони) 43,7%-ро ташкил медиҳад;

- дар минтақаҳои ШНТМ истеҳсоли МММ ба ҳар сари аҳоли баробари 10760,9 сомони аст, ки аз нишондиҳандаи миёнаи дар ҷумҳурӣ (22308,9 сомони) 48,2%-ро ташкил медиҳад.

Чунин ҳолат дар шароите ҷой дорад, ки истеҳсоли МММ ба ҳар сари аҳоли дар давраи 2017-2023 дар вилояти Хатлон ба 2,1 маротиба ва минтақаҳои ШНТМ 2,3 маротиба афзоиш ёфт.

Иловатан, оид ба боқӣ мондани тафовутҳо дар байни сатҳи рушди минтақаҳо низ нишондиҳандаҳои динамикаи ММД/МММ ва ҳиссаи истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ва кишоварзӣ дар минтақаҳои Тоҷикистон инъикос мекунад (ниг. ба ҷадвали 2.10).

Ҷадвали 2.10. - Ҳиссаи МММ, маҳсулоти саноатӣ ва кишоварзии минтақаҳои Тоҷикистон дар ММД барои солҳои 2016 ва 2023, %

Минтақаҳои Ҷумҳурӣ	соли 2016, ҳисса нисбат ба умум			соли 2023, ҳисса нисбат ба умум		
	МММ	Маҳсулоти саноатӣ	Маҳсулоти кишоварзӣ	МММ	Маҳсулоти саноатӣ	Маҳсулоти кишоварзӣ
ш. Душанбе	21,1	8,4	-	23,31	9,1	0,3
Вилояти Суғд	31,2	50,2	28,9	25,6	55,8	23,34
Вилояти Хатлон	28,5	33,7	51,8	29,10	25,27	61,89
ВМКБ	1,7	0,9	2,7	1,86	0,46	0,46
ШНТМ	17,3	6,8	16,6	20,09	9,27	13,97
Ҳамагӣ дар ҷумҳурӣ	100	100	100	100	100	100

Сарчашма: Маҷмуаи оморӣ солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон 2024, АОПҚТ С.214. Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон 2024, С.122-124, 164-166

Таҳлили ҷадвали 2.10 нишон медиҳад, ки дар давраи солҳои 2016-2023 дар Тоҷикистон:

- ҳиссаи вилояти Хатлон дар истеҳсоли МММ аз 28,5% дар соли 2016 то 29,10% дар соли 2023 афзоиш ёфта (ба 0,6 б.ф.) бошад ҳам, лекин ҳиссаи он дар истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ аз 33,7% то 25,27% (ё ки ба 8,4 б.ф.) коҳиш ёфта, ҳиссаи истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ аз 51,8% то 61,8% (10,0 б.ф.) афзоиш ёфт. Яъне, сифати рушди иқтисодиёти минтақаҳои вилояти Хатлон манфӣ арзёбӣ гардида, боиси нисбатан паст будани сатҳи зиндагии мардум, норасоии ҷойҳои нави кори пурмаҳсул, маҳдуд будани иқтидори андозии он сабаб шудааст.

- дар рушди минтақаҳои ВМКБ ҳолат тамоюли инкишофёбӣ дорад, бо дарназардошти коҳиши ҳиссаи вилояти мазкур дар истеҳсоли МММ аз 1,7% дар соли 2016 то 1,86% дар соли 2023 (ба 0,16 б.ф.), истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ аз 0,9 то 0,46% (ё ки ба 0,5 б.ф.) ва ҳиссаи истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ аз 2,7% то 0,46% (3,1 б.ф.), бошад тамоюли манфӣ ба назар мерасад.

Тараққиёти нобаробар ва тақсимои соҳаи саноат дар минтақаҳои ҷумҳурӣ на танҳо барои оқилона истифода кардани захираҳои мавҷудаи табиӣ

имконият намедихад, балки қувваҳои асосии истеҳсолкунандаи ҷамъият - неруи инсониро, ки беистисно дар ҳамаи ноҳияҳои Тоҷикистон ба миқдори кифоя мавҷуд мебошанд, ба соҳаи саноат ҷалб карда нашудаанд.

Ин шароит ба он оварда расид, ки барои таъмини рушди молиявии минтақаҳои камтар тараққикарда, буҷети ҷумҳуриявӣ ба онҳо кӯмакҳои молиявӣ дар шакли субвенсия таъин намуда, ва бо мурури вақт ҳаҷми ин кӯмакҳо ба таври назаррас зиёд шудааст. (ниг. ба ҷадвали 2.11).

Ҷадвали 2.11. - Динамикаи ҳаҷми субвенсияҳои ҷудогардида ба буҷетҳои маҳаллӣ аз рӯи минтақаҳои Тоҷикистон дар солҳои 2017-2023, млн сомонӣ

Ҷумҳурӣ ва минтақаҳои он	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
ш. Душанбе	-	-	-	-	-	-	
Вилояти Суғд	-	-	-	-	-	-	
Вилояти Хатлон	525,88	461,01	540,33	485,33	613,32	603,315	837,6
ВМКБ	175,08	174,05	191,35	194,58	216,77	213,86	259,248
ШНТМ	184,66	185,73	215,52	220,65	328,86	325,265	382,373
Ҳамагӣ дар ҷумҳурӣ	885,62	820,79	947,21	900,56	1158,95	1142,44	1479,212

Сарчашма: Қонуни ҚТ «Дар бораи буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» барои солҳои 2017-2023. <https://moliya.tj/Documents/Index/356>

Таҳлили ҷадвали 2.11 нишон медиҳад, ки ҳаҷми субвенсияҳои ҷудогардида ба буҷетҳои маҳаллӣ аз рӯи минтақаҳои Тоҷикистон дар солҳои 2017-2023 чунин аст:

- умуман, ҳаҷми субвенсияҳои ҷудогардида барои дастгирии минтақаҳои кишвар аз 885,62 млн сомонӣ то 1479,212 млн сомонӣ зиёд шуд, ё ки ба 167,0%;

- ба вилояти Суғд ва ш. Душанбе ҳамчун минтақаҳои худмаблағгузори рушди худ, кӯмакҳои молиявӣ аз буҷети ҷумҳуриявӣ ҷудо намешаванд;

- маблағҳои субвенсия ба минтақаҳои сустрараққикарда, инчунин, дар соли 2023 ба вилояти Хатлон, ВМКБ ва ШНТМ мутаносибан дар ҳиссаҳои зерин - 56,2%, 17,5% ва 28,8% ҷудо гардид.

Таҳлил нишон медиҳад, ки дар солҳои 2017-2023 ҳиссаи субвенсияҳои ҷудошуда ба минтақаҳои дар боло қайдгардида чунин тамоюл дорад, инчунин, дар вилояти Хатлон – 59,2% ва дар ВМКБ – 48% зиёд гардида, дар минтақаҳои ШНТҚ – 2,7 маротиба зиёд шудааст.

Таҳқиқоти мазкур ба вилояти Хатлон ва ВМКБ, ки дорои захираҳои бузурги заминӣ, маъданӣ ва обӣ-энергетикӣ мебошанд, равона шуда, таҳлил дар ҷаҳорҷӯбаи истифодаи усулҳо ва воситаҳои, ки дар муносибатҳои байнибучетӣ мавриди истифода қарор мегиранд, сурат мегирад. Ҳамзамон, таъсири ин механизмҳо дар рушди устувори иҷтимоии ва иқтисодии минтақаҳо омӯхта мешавад.

Ҷиҳати пешгиринамоии фарқиятҳо ва таъминсозии мувозинат дар тавсеаи манотиқи кишвар, гузаронидани ислоҳот дар ҷодаи идоранамоии давлатӣ, молия ва ҳамчунон, дар густаришу тақвиятдиҳии рабобити байнибучетӣ мувофиқи мақсад буда, ҳолати кунунӣ хеле беҳтар арзёбӣ мегардад. Дар ин раванд, афзудани даромадҳои бучети минтақаҳо дар солҳои 2017-2023 хеле мусбӣ арзёбӣ мегардад (ниг. ба ҷадвали 2.12 ва 2.13).

Ҷадвали 2.12. - Сарчашмаҳо ва фишангҳои маблағгузори бучети маҳаллӣ дар Тоҷикистон, дар соли 2017, бо сомони

Номгӯй	ВМКБ	Вилояти Хатлон	Вилояти Суғд	Шаҳри Душанбе
Даромадҳои умумӣ	175 080 362	1 414 460 365	145 467 000	1 412 265 300
Ҳисса ба бучети ҷумҳуриявӣ			436 401 000	423 679 590
Ҷоиҳои ҳисса ба бучети ҷумҳуриявӣ			30	30
Ҳамагӣ хароҷот	242 173 731	1 421 568 206	1 454 670 000	1 412 265 300
Фонди музди меҳнат	181 845 488	1 176 826 650	1 019 140 155	366 962 561
Даромадҳои дохилӣ	637 409 1	1 415 192 20	452 300 000	206 965 111
андоз аз арзиши иловашуда	500 400 0	276 660 937	228 000 000	571 497 076
Меъёр бо ҷои	100	100	100	50

Идомаи ҷадвали 2.12.

Меёр бо маблағ	5004000	276660937	228000000	285748538
низоми махсуси андозбандӣ	8300100	122464878	210000000	198004179
Меёр бо фоиз	100	100	100	100
Меёр бо маблағ	8300100	122464878	210000000	198004179
Аксизҳо	18000	807199	20000000	6673913
Меёр бо фоиз	100	100	100	100
Меёр бо маблағ	18000	807199	20000000	6673913
андоз аз ғоида	7317325	107455477	318000000	622301415
Меёр бо фоиз	100	100	100	79
Меёр бо маблағ	7317325	107455477	318000000	491618118
андоз аз даромад	38868984	239672289	388000000	748333806
Меёр бо фоиз	100	100	58	30
Меёр бо маблағ	38868984	239672289	226370000	223255441
Даромадҳои ҳудӣ	65 882 500	888 580 000	1454670000	1412265300
Даромад ва кумакиҳои молиявӣ	175 080 362	141 4460 365	-	-
Мусоидати молиявӣ (субвенсия)	175 080362	525880365	-	-
Кумакиҳои молиявӣ беподош (дотатсия)	-	-	-	-
Қаср аз рӯйи хароҷот (0,5%)	0,5	0,5	-	-
субвенсия дар ҳаҷми даромади умумӣ	72,7	37,2	-	-

Сарчашма: ҳисоботи муаллиф бо истифодаи Бучети шаҳрвандӣ дар солҳои 2017 ва 2022, сомонии Вазорати молияи ҚТ

Ҷадвали 2.13. - Сарчашмаҳо ва фишангҳои маблағгузориҳои бучети маҳаллӣ дар Тоҷикистон, дар соли 2023, бо сомони

Номгӯӣ	ВМКБ	Вилояти Хатлон	Вилояти Суғд	Шаҳри Душанбе
Даромадҳои умумӣ	339 360 826	1 651 000 000	3 528 000 000	3 481 000 000
Ҳисса ба бучети ҷумҳуриявӣ	-	-	1 058 400 000	1 044 300 000
Ғоизи ҳисса ба бучети ҷумҳуриявӣ	-	-	30,0	30,0
Ҳамагӣ хароҷот	341 066 157	2 265 643 345	2 469 600 000	2 436 700 000
Фонди музди меҳнат	257 575 713	1 767 304 052	1 324 459 062	776 136 259
Даромадҳои дохилӣ	23 119 000	239 976 000	967 343 000	338 467 000
андоз аз арзиши иловашуда	14 898 000	394 788 000	560 000 000	982 845 000
Меёр бо фоиз	100	-	51	50
Меёр бо маблағ	14 898 000	394 788 000	280 000 000	491 422 500
низоми махсуси андозбандӣ	10 910 000	200 972 000	281 326 000	272 550 000

Идомаи ҷадвали 2.13.

Меъёр бо фоиз	100	100	100	100
Меъёр бо маблағ	10 910 000	200 972 000	281 326 000	272 550 000
Аксизҳо	52 000	752 000	86 797 000	37 736 000
Меъёр бо фоиз	100	100	100	100
Меъёр бо маблағ	52 000	752 000	86 797 000	37 736 000
андоз аз фоида	20 062 000	244 144 000	812 534 000	829 380 000
Меъёр бо фоиз	100	100	50	100
Меъёр бо маблағ	20 062 000	244 144 000	406 267 000	829 380 000
андоз аз даромад	56 459 000	570 368 000	820 000 000	1 020 022 000
Меъёр бо фоиз	100	100	55	46
Меъёр бо маблағ	56 459 000	570 368 000	447 867 000	467 144 500
Даромадҳои худӣ	125 500 000	1 651 000 000	2 469 600 000	2 436 700 000
Даромад ва кумаки молиявӣ	339 360 826	2 254 315 128	2 469 600 000	2 436 700 000
Мусоидати молиявӣ (субвенсия)	213 860 826	603 315 128	-	-
Кумаки молиявӣ беподош (дотатсия)	-	-	-	-
Қаср аз рӯйи хароҷот (0,5%)	2 439 000	16 566 000		
субвенсия дар ҳаҷми даромади умумӣ	63,0	26,8	-	-
субвенсия дар ҳаҷми хароҷоти умумӣ	62,7	26,6	0,0	0,0

Сарчашма: ҳисоботи муаллиф бо истифодаи Бюҷети шаҳрвандӣ дар солҳои 2017 ва 2023, сомонӣ Вазорати молияи ҚТ

Аз натиҷаи таҳлили ҷадвалҳои мазкур аён мегардад, ки дар солҳои 2017-2022 даромадҳои умумии бюҷети маҳаллии минтақаҳои Тоҷикистон тамоюли афзоиш доранд, инчунин:

- аз вилоятҳои рушдёфта даромадҳои умумии бюҷети маҳаллии вилояти Суғд аз 1454,6 млн сомонӣ то 3 528,0 млн сомонӣ, ё ки ба 2,4 маротиба ва шаҳри Душанбе аз 1 412,3 млн сомонӣ то 3 481,0 млн сомонӣ, ё ки 2,5 маротиба афзоиш ёфтаанд;

- аз минтақаҳои сусттараққикарда дар ВМКБ он аз 175,1 млн сомони соли 2017 то 339,4 млн сомонӣ дар соли 2022, ё ки 1,9 маротиба ва дар вилояти Хатлон аз 1 414,4 млн сомони соли 2017 то 1 651,0 млн сомонӣ дар соли 2022, ё ки 116,7% даромадҳои умумии бюҷети маҳаллӣ афзудаанд.

Дар баробари ин, барои афзудани иқтисодии молиявии вилоятҳои султтаракқикарда ва даромадҳои дохилии онҳо аз тарафи Ҳукумати ҷумҳурий дар доираи андозҳои танзимшаванда, инчунин андоз аз арзиши иловашуда, низоми махсуси андозбандӣ, аксизҳо, андоз аз ғоида, андоз аз даромад ба меъёри 100% ба ихтиёри онҳо боқӣ монда шавад, дар ҳолате ки дар минтақаҳои рушдёфта (ш. Душанбе ва вилояти Суғд) меъёрҳои ҳиссачудокунӣ ба буҷети онҳо нисбатан пасттар мебошанд, инчунин, аз ААИ - 50%, андоз аз даромад 50% ва 46% ва ғайра. Ин имконият дод, ки даромадҳои дохилии сарчашмаҳои худӣ афзоиш ёбад. Таҳлил нишон медиҳад, ки даромадҳои худии ВМКБ дар соли 2022 то 125,5 млн сомонӣ нисбати 65,9 млн сомонӣ дар соли 2017, ё ки 1,9 маротиба афзояд. Дар вилояти Хатлон ин нишондиҳандаҳо мутаносибан аз 888,6 млн сомонӣ то 1651,0 млн сомонӣ, ё ки 185,8% афзуд.

Ин имконият дод, ки ҳиссаи манбаъҳои дохилии дар даромади умумии минтақаи вилояти Хатлон аз 62,8% то 73,2%, ё ки ба андозаи 10,4 банди ғоизӣ зиёд шавад. Ҳол он ки дар ВМКБ он аз 37,6% дар соли 2017 то 36,9% дар соли 2020, ё ки ба 0,7 банди ғоизӣ кам гардид. Чунин ҳолат далели он аст, ки ҳолати молиявии худидоракунӣ ва худмаблағгузориҳо барои таъминсозии вазифаҳои ба уҳдаи мақомотҳои маҳаллии ҳокимияти давлатӣ гузошта то ҳоло нокифоя аст ва онҳо ба кумаки молиявӣ аз марказ ниёз доранд.

Дар давраи таҳлилӣ, дар раванди тақвияти муносибатҳои байнибуҷетӣ, дида мешавад, ки он дар раванди ҳиссачудокунӣ аз ҳисоби минтақаҳои рушдёфта (вилояти Суғд ва ш. Душанбе) ба буҷети ҷумҳуриявӣ низ зиёд гардидаанд, инчунин, аз маблағи умумӣ ба андозаи 860 млн сомонӣ дар соли 2017 то 2 215,4 млн сомонӣ дар соли 2022, ё ки ба 2,6 маротиба.

Ин имконият дод, ки барои мусоидат ба рушди минтақаҳои султтаракқикарда дар соли 2022 субвенсия дар ҳаҷми 817,2 млн сомонӣ ҷудо гардад, ки нисбат ба соли 2017, ки ҳаҷми он баробари 700,9 млн сомонӣ буд, 116,6% афзояд. Дар ин раванд, ҳаҷми субвенсия ба ВКМБ аз 175,1 млн сомонӣ дар соли 2017 то 213,8 млн сомонӣ дар соли 2022, ё ки ба 122,1% афзуда бошад,

дар вилояти Хатлон ин нишондиҳандаҳо мутаносибан аз 525,9 млн сомонӣ то 603,3 млн сомонӣ, ё ки ба 114,7% афзуд.

Зиёд шудани иқтисодии молиявии минтақаҳои кишвар, яъне афзудани пойгоҳи даромади буҷетҳои маҳаллӣ аз ҳисоби манобеи андозӣ ва ғайриандозӣ ва ҳамчунон расонидани кумакҳои молиявӣ аз буҷети ҷумҳурияӣ боиси афзоишҳои хароҷоти буҷетӣ чӣхати дастгирии рушди бахшҳои иқтисодӣ-иҷтимоии минтақаҳо гардид, ки самтҳои он аз рӯйи гурӯҳбандии вазифавӣ дар соли 2022 чунин мебошанд (ниг. ба ҷадвали 2.14).

Ҷадвали 2.14. - Самтҳои хароҷоти буҷетҳои маҳаллӣ дар Тоҷикистон, соли 2023, млн сомонӣ (аз рӯйи гурӯҳбандии вазифавӣ)

Номгӯи хароҷот	Нақша	Иҷро	Иҷроиш, %
Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ	392,2	375,8	95,8
Маориф	5203,6	5120,2	98,4
Нигоҳдории тандурустӣ	2290,4	2231,4	97,4
Суғуртаи иҷтимоӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ	74,2	72,6	97,8
Ҳоҷагии манзилию коммуналӣ, муҳити зист ва ҳоҷагии ҷангал	1 409,3	1 385,1	98,3
Фарҳанг ва варзиш	554,1	530,6	95,8
Кишоварзӣ, моҳидорӣ ва шикор	58,9	56,2	95,4
Саноат ва сохтмон	36,5	36,2	99,1
Нақлиёт ва коммуникатсия	210,0	209,1	99,6
Хароҷоте, ки ба категорияҳои дигар дохил карда нашудаанд	206,3	187,5	90,9
Ҷамъи хароҷот	10656,2	10414,3	97,7
Бо роҳи ҳисоббаробаркуниҳо ба буҷети ҷумҳуриявӣ	-	62,3	-
Баргардонидани қарзҳои буҷетӣ (ссуда) ба буҷети ҷумҳуриявӣ	-	3,4	-
Маблағҳо барои Фонди стабилизатсионӣ	-	127,0	-
Маблағҳо барои Фонди захиравӣ	-	16,3	-
Ҳамаи хароҷот	10656,2	10642,0	99,7

Сарчашма: Ҳисобот оид ба иҷрои буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2023. <https://moliya.tj/Documents/Index/80>

Тавре аз маълумоти ҷадвали 2.14 мушоҳида мегардад, ҳиссаи афзалиятнокро (22,1%) дар хароҷоти буҷаҳои маҳаллӣ маблағгузориҳои рушди

соҳаҳои иҷтимоӣ дорад, инчунин, дар соли 2023 ба соҳаи маориф маблағҳои буҷавӣ дар ҳаҷми 5203,6 млн сомонӣ, ё ки 48,8% ва соҳаи тандурустӣ 2290,4 млн сомонӣ, ё ки 21,4% аз хароҷоти умумии буҷети маҳаллӣ равона гардид. Ҳамзамон, маблағгузориҳои соҳаҳои саноат ва сохтмон, нақлиёт ва коммуникатсия 2,3%-ро дар хароҷоти умумии буҷети маҳаллӣ ташкил медиҳад, ки барои ҷалби сарчашмаҳои иловагӣ, инчунин истифодаи маблағҳои бозори молиявӣ ҷиҳати ҷалби қарзҳои бонкӣ ва коғазҳои қиматнок истифода мешавад.

Яъне, тавре аз натоиҷи таҳлил муайян мегардад, масъалаи мукамалгардонии механизми дастгирии молиявии иқтисодӣ-иҷтимоии вилояти Хатлон ва ВМКБ то ҳол ҷой дошта, бояд дар доираи Стратегияи миллии рушди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон то давраи 2030 баррасӣ ва роҳандозӣ гардад.

Инчунин, бояд тақмили муносибатҳои байнибуҷетӣ дар раванди бештар ҳавасмандсозии минтақаҳо барои асоснок намудани ваколатҳои хароҷотӣ ва уҳдадорихои хароҷотии ба онҳо дахлдор, пайдо гардидани сарчашмаҳои иловагии даромад, истифодаи фишангҳои муосири бадастовардани муътадили танзими байнибуҷетӣ ва ғайраро таъмин созад.

Дар мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилояти Хатлон 15 адад шуро ва комиссияҳои ҷамъиятии доимӣ фаъолият мебаранд, ки иштироки шаҳрвандонро дар ҳалли масъалаҳои ҳалталаб, аз ҷумла дар соҳаҳои ҳифзи иҷтимоӣ, маориф, тандурустӣ, варзиш ва ҳамкорӣ бо ташкилотҳои байналмилалӣ ва иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва ғайра таъмин мекунанд.

Барномаи рушди иҷтимоии ва иқтисодии вилояти Хатлон барои солҳои 2016-2020 аз 279 лоиҳа ва маблағи 10,951.8 миллион сомонӣ иборат буд. Аз ин барнома, то ба имрӯз танҳо 81 лоиҳа иҷро шуда, ки 96.6% аз умумӣ ташкил медиҳад, дар ҳоле ки 48 лоиҳаи боқимонда анҷом наёфт.

То 1 январи соли 2021 дар 25 шаҳри ноҳияҳои вилоят Барномаи рушди иҷтимоии-иқтисодӣ амалӣ гардида буд. Ҳамчунин, 21 барнома дар сатҳи маҳал таҳия шуда, бо қарорҳои Маҷлиси вакилони халқи шаҳру ноҳияҳо тасдиқ гардид, вале сифати онҳо паст буд ва на ҳама манбаъҳои молиявӣ дар онҳо дарҷ

карда буданд. Танҳо барномаҳои 4 шаҳру ноҳия, аз ҷумла Кӯлоб, Норак, Хуросон ва Қубодиён бо қарорҳои дахлдори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ шуда, сифати онҳо ба стандартҳои ҷаҳонӣ ҷавобгӯ буда, ҳамаи манбаъҳои молиявиро, аз ҷумла маблағгузориҳои буҷети марказӣ, сарчашмаҳои беруна ва ҷалби сармоягузориҳои шарикони рушд дар бар мегиранд. Мисол, Барномаи рушди иҷтимоии-иқтисодии шаҳри Кӯлоб барои солҳои 2020-2025, ки 221 лоиҳа ба маблағи умумии 6,9 миллиард сомонӣ дар он амалӣ шуда буд, бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25 июни соли 2020, №389 тасдиқ гардид.

Барои амалӣ кардани Барномаҳои рушди иҷтимоии-иқтисодии вилоят ва шаҳру ноҳияҳои вилояти Хатлон, ба нақша гирифташуда, дар бархе шаҳру ноҳияҳо сатҳи иҷрои маблағгузорӣ ва иҷрои лоиҳаҳо ба таври гуногун буд. Масалан, дар ноҳияи Ёвон сатҳи иҷро 305,8% ташкил дода, он ба тарзи маъзӣ нишон медиҳад, ки дар он ҷо на танҳо маблағҳои пешбинӣшуда, балки инчунин маблағҳои бештар аз нақшаи пешбинишуда низ азхуд шуда, барномаҳо бештар аз интизорот амалӣ гаштанд. Дар муқоиса, дар ноҳияҳои дигар, чун Муъминобод (78,8%), Бохтар (78,0%) ва Шаҳритус (76,4%), иҷрои барномаҳо ба 75-80% расид, ки нишон медиҳад, ки барномаҳо дар ин минтақаҳо дар як миқдори солим ва мувофиқ амалӣ шудаанд. Дар баъзе ноҳияҳо, масалан дар Қубодиён (50%), Панҷ (29%) ва Кӯшониён (28,8%) иҷрои барномаҳо камтар буд, ки ҳама аз мушкilotи молиявӣ ва дигар омилҳои маҳаллии маҳдудкунанда аст. Дар умум, амалӣ кардани ин лоиҳаҳо дар шаҳру ноҳияҳо боиси баланд шудани сатҳи зиндагии мардум ва бештар шудани шароити иҷтимоии онҳо гардид.

Бо гузашти вақт, Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон лоиҳаҳои Барномаи тавсеаи иқтисодӣ ва иҷтимоии шаҳру ноҳияҳои вилояти Хатлонро, аз ҷумла Бохтар, Леваконт, Норак, Хуросон, Ёвон, Темурмалик, Вахш, Данғара, Восеъ, Балҷувон, Муъминобод, Фархор, Ш. Шохин, А. Ҷомӣ, Носири Хусрав, Кушониён, Ҷ. Балхӣ, Қубодиён, Ҷайхун, Панҷ, Шаҳритус, Кӯшониён, М.С.А. Ҳамадонӣ ва Дӯстӣ барои солҳои 2021-

2025 дастгирӣ намуда, онҳо дар охири соли 2020 аз ҷониби Маҷлисиҳои вакилони халқии вилоят ва шаҳру ноҳияҳо тасдиқ ва ба амал бароварда шуд.

Мутаассифона, танҳо мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии ноҳияи Балҷувон маблағи 245 ҳазор сомонӣ аз буҷети маҳаллии худро ба мақомоти ҳудидоракунии шаҳрак ва деҳот равона кардаанд. Вале, чунин кӯмакҳои молиявӣ дар соли 2020 аз ҷониби аксарияти ноҳияҳо ва шаҳрҳои вилояти Хатлон пешниҳод нагардидаанд.

Дар мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилояти Хатлон, дар умум 2693 адад компютер мавҷуд аст, ки аз онҳо 1652 адад ғаёл ва коршоям мебошанд, дар ҳоле ки 1041 адад ё 39% компютерҳо корношоям шудаанд. Баъд аз ин, дар вилоят 1312 принтерҳо ғаёлият доранд ва 252 нуқта барои дастрасӣ ба шабакаи Интернет вучуд дорад. Бахусус, як қисми компютерҳо корношояманд, дар шаҳру ноҳияҳои муайян, ба таври мисол, дар Муъминобод 48% (20 компютер), дар Норақ 24% (14 компютер), дар А. Ҷомӣ 21% (10 компютер) ва дар дигар ноҳияҳо, нишон медиҳад, ки ба ғаёлияти муассисаҳои давлатӣ таъсири манфӣ мерасонад, ки ин метавон боиси номувофиқии ғаёлияти идораҳо ва коҳиш ёфтани самаранокии қори онҳо гардад.

Ҳоло дар мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилояти Хатлон 2 сомонаи расмӣ мавҷуд аст, ва дар шаҳру ноҳияҳо, ташкилоту муассисаҳо зиёда аз 45 сомонаи расмӣ ғаёлият доранд.

Барои намуна, дар ноҳияи Ёвон 12 нуқтаи дастрасӣ ба Интернет ва 1 сомонаи расмӣ ғаёл аст. Дар дигар шаҳру ноҳияҳо нишондодҳо чунин мебошанд: Қубодиён (10 нуқта / 1 сомона), Қушониён (9 нуқта / 1 сомона), Леваконт (5 нуқта / 1 сомона), Ш. Шохин (8 нуқта / 1 сомона), Ҳамадонӣ (4 нуқта / 1 сомона), Дӯстӣ (7 нуқта / 1 сомона), Данғара (2 нуқта / 1 сомона), Бохтар (7 нуқта / 1 сомона), Восеъ (19 нуқта / 1 сомона), Ховалинг (2 нуқта / 1 сомона), Қӯлоб (9 нуқта / 1 сомона), Вахш (3 нуқта / 1 сомона), Фархор (2 нуқта / 1 сомона), Н. Хусрав (1 нуқта / 1 сомона), Муъминобод (2 нуқта / 1 сомона), А. Ҷомӣ (1 нуқта / 1 сомона).

Таҳлило нишон медиҳанд, ки барои беҳтар кардани хизматрасонӣ ва афзоиши пайваستшавӣ ба Интернет дар шаҳру ноҳияҳои вилоят, лозим аст, ки шумораи нуқтаҳои дастрасӣ ба Интернет зиёд карда шуда, ба фаъолияти сомонаҳо таваҷҷӯҳ зоҳир гардад. Бо вучуди ин, нуқтаҳои дастрасӣ ба Интернет дар сомонаҳои мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилоят аз аввали соли 2020 тағйироти ҷиддӣ накардаанд.

Дар соли 2020, бо мақсади татбиқи талаботи моддаи 18-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ» ва мувофиқи банди 11-и Низомнома оид ба тартиби баргузориҳои озмунҳо барои ишғоли мансабҳои холии маъмурии хизмати давлатӣ, дар шаҳру ноҳияҳои вилояти Хатлон 49 маротиба озмун баргузор гардид.

Аз ҷумла, озмунҳо дар мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилоят 2 маротиба, дар шаҳри Кӯлоб 4 маротиба, шаҳри Бохтар 1 маротиба, ноҳияи Ш. Шоҳин 13 маротиба, Восеъ ва Фархор 5 маротибавӣ, Ёвон ва Кубодиён 4 маротибавӣ, Темурмалик 4 маротиба, Ҳамадонӣ 3 маротиба, инчунин Вахш ва Муъминобод 2 маротиба баргузор шудаанд. Бо вучуди ин, то 1 январи соли 2021 дар ноҳияи Вахш 28 мансаби маъмурии давлатӣ ҳолӣ боқӣ мондаанд, ки аз ин шумора 13-тоаш ба ҷамоатҳои шаҳрак ва деҳот тааллуқ дорад. Дар ноҳияи Шаҳритус бошад, 22 мансаби маъмурӣ, аз ҷумла 17-то дар ҷамоатҳои шаҳрак ва деҳот, ҳанӯз ҳам пурра ишғол нашудаанд.

Дар маҷмӯъ, дар соли 2021 17 шаҳру ноҳияи вилояти Хатлон натавонистанд нақшаи ҷамъоварии андози иҷтимоии бучетиро пурра иҷро намоянд. Аз ҷумла, сатҳи иҷрои нақша аз тарафи нозиротҳои андоз чунин ба қайд гирифта шудааст: шаҳри Бохтар — 99%, Кушониён — 96%, Вахш — 79%, Хуросон — 76%, Дӯстӣ — 98%, Кубодиён — 98%, А. Ҷомӣ — 97%, Ҷайхун — 90%, Панҷ — 98%, Шаҳритус — 83%, Леваконт — 95%, Кӯлоб — 95%, Муъминобод — 94%, Восеъ — 76%, Фархор — 93%, Ш. Шоҳин — 93% ва Норак — 98%. Дар натиҷаи иҷро нашудани нақша, ба бучет дар маҷмӯъ 19,7 миллион сомонӣ камтар ворид шудааст.

Яке аз омилҳои асосии иҷро нашудани нақшаи ҷамъоварии андоз дар шаҳру ноҳияҳои вилоят аз он иборат аст, ки, аз як ҷониб, раванди маъмурикунонии андозҳо ба таври самаранок ва муассир ба роҳ монда нашудааст, ва аз ҷониби дигар, манбаъҳои воқеӣ ва мавҷудӣ андозбандӣ пурра муайян ва истифода нагардидаанд.

Соли 2020 музди миёнаи меҳнат дар вилояти Хатлон ба 1055 сомонӣ расидааст, ки ин нисбат ба ҳамин нишондиҳандаи соли гузашта 59 сомонӣ ё 6,0 фоиз зиёд мебошад. Музди меҳнат дар соҳаҳои алоҳида чунин будаанд: саноати истихроҷ – 1991,9 сомонӣ, саноати коркард – 1499 сомонӣ, сохтмон – 1549,6 сомонӣ ва соҳаи коммуналӣ – 1048,8 сомонӣ. Дар ҳамаи шаҳру ноҳияҳо афзоиши музди миёнаи меҳнат таъмин гардида, он ба бехтар гардидани сатҳи зиндагии аҳоли таъсири мусбӣ расонидааст. Шаҳру ноҳияҳое, ки нишондиҳандаи музди миёнаи меҳнати баланд доранд, инҳоянд: Норак (1848 сомонӣ), Данғара (1561 сомонӣ), Бохтар (1414 сомонӣ), Ховалинг (1363 сомонӣ), Ёвон (1264 сомонӣ) ва Кӯлоб (1090 сомонӣ).

Дар соли 2021 дар вилояти Хатлон дар маҷмӯъ 9037 андозсупоранда ба қайд гирифта шудаанд, ки аз ҷумла 225 шахси ҳуқуқӣ, 3 филиал ва намояндагии шахсони ҳуқуқии хориҷӣ, 903 соҳибкори инфиродӣ бо шаҳодатнома, 3470 хоҷагии деҳқонии фермерии бе таъсиси шахси ҳуқуқӣ ва 4664 соҳибкори инфиродӣ тибқи патент фаъолият доранд.

Дар соли 2020 дар вилоят шумораи соҳибкорони хурду миёна 105210 нафарро ташкил намудааст, ки нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 3255 нафар, ё ин ки 3,2% зиёд аст.

Бо мақсади манбаъҳои иловагии қисми даромади буҷет дар вилоят гурӯҳҳои корӣ барои дарёфти сарчашмаҳои нави андозбандӣ, аз ҷумла азнавбақайдгирии молу амвол, заминҳои наздиҳавлигӣ, воситаҳои нақлиёт, гузаронидани баҳисобгирии даромади соҳибкорон дар марказҳои савдо ва хизматрасонӣ, нуқтаҳои фурӯши сӯзишворӣ, доруворӣ ташкил карда шудааст.

Дар соли 2020 дар шаҳру ноҳияҳои вилоят бо иштироки андозсупорандагон 205 адад семинар-машварат ва вохӯриҳо баргузор шудаанд.

Бо мақсади истифодаи самараноки маблағҳои буҷетӣ ва пешгирии хароҷоти дуюмдараҷа, аз ҷумла сафарҳои нолозим ва дорои хусусияти сайёҳӣ, тадбирҳои зарурӣ ҷиҳати роҳандозии речаи сарфаҳои андешида шудаанд. Дар ин замина, хароҷоти буҷети маҳаллӣ асосан ба соҳаҳои иҷтимоӣ, аз қабили маориф, тандурустӣ, фарҳанг ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли, инчунин ба моддаҳои ҳимояшаванда равона карда шудаанд.

Дар баробари ин, ҷиҳати рушди соҳибкорӣ ва ҷалби сармоя, бахусус сармояи мустақим ва хориҷӣ, тадбирҳои зерин роҳандозӣ гардидаанд:

- таҳлили динамикаи рушд ё коҳишёбии фаъолияти соҳибкории хурду миёна, бо дарназардошти тақсимбандии соҳавӣ ва иштироки занону ҷавонон дар фаъолияти соҳибкорӣ, инчунин арзёбии ҳиссаи соҳибкорон дар ҳаҷми маҷмуи маҳсулоти шаҳру ноҳияҳо;
- истифодаи самараноки воситаҳои дастгирӣ ва ҳавасмандсозии соҳибкорон бо мақсади ташкили корхонаҳои хурду миёнаи истеҳсоли ва ҷалби сармояи мустақим, аз ҷумла сармояи хориҷӣ;
- ташкили курсҳои омӯзишӣ ҷиҳати баланд бардоштани сатҳи касбӣ ва малакаи соҳибкорон, тақмили сифати таҳияи лоиҳаҳои сармоягузорӣ ва нақшаҳои тижоратӣ, инчунин беҳтарсозии низоми дастгирии соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ;
- беҳтар намудани дастрасии соҳибкорон ба қарзҳои бонкӣ ва таҳлили ҳаҷми маблағҳои ҷудошуда аз ҷониби ташкилотҳои қарздиҳанда;
- ҷалби сармоя ва рушди инфрасохтор барои дастгирии минтақаҳои озоди иқтисодӣ, бо мақсади истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир ва содиротӣ.

Тақмили низоми маблағгузорӣ ва банақшагирии буҷети соҳаи маориф тавассути:

- аз нав дида баромадани формулаҳои ҳисобкунии стандартҳои ҳар сари аҳоли, бо мақсади инъикоси қисмҳои муҳимми хароҷоти капиталӣ ва зиёд намудани тақсимои маблағгузори меъёри ба ҳар сари аҳоли;
- бо дарназардошти афзоиши аҳоли ва таваррум дар сметаи буҷетӣ;

- такмили идоранамоии молиявии фондҳои махсуси муассисаҳои таълимие, ки аз ҳисоби даромадҳои ғайрибучетӣ бунёд меёбанд;

- иштироки бештар дар маблағгузори соҳаҳо аз ҷониби баҳши хусусӣ, ҳамчунин аз ҷониби волидайн, соҳибкорон, дуруст ҷобачогузорӣ ва таъмини амиқи баҳисобгирӣ ва ҳисоботдиҳӣ ҷиҳати истифоданамоии маблағҳои дохилшуда;

- мустаҳкам намудани трансфертҳои кафолатнок ва мақсадноки байнибучетӣ;

- такмили идоракунӣ дар баҳши маориф тавассути кам кардан ва оптимизатсияи шумораи субъектҳои асосии тақсимои бучетӣ бояд роҳандозӣ гардад.

Инчунин, барои боло бурдани сатҳи зиндагӣ, фонди музди меҳнат дар низоми таҳсилоти миёнаи умумӣ дар панҷсолаи таҳлилӣ қариб ду баробар зиёд шуда бошад ҳам, хароҷоти воҳиди меъерӣ барои як хонанда ва як муассисаи таълимӣ ҳамагӣ 130 фоиз зиёд шуд, ки ин ҳиссаи хароҷотеро, ки ба музди меҳнат вобаста нестанд, қоҳиш дод. Инчунин, барои таъмини капиталӣ, хариди асбобҳои лабораторӣ ва дигар таҷҳизоти таълимӣ, ки сифати таълимро коста карда, сатҳи дониши хатмкунандагон ба талаботи муосири бозори меҳнат ҷавобгӯ нестанд. Ин боиси қор наёфтани ва ба муҳочират бештар майл доштани шарҳравдон мегардад, ки маҳз аз минтақаҳои сусттаракқикарда тамоюли афзоиш дорад. Ин боиси паст гардидани нуфуз ва обрӯи Тоҷикистон ва шарҳравдони он мегардад, ки дар ҷаҳони муосир ҳамчун давлат ва халқи дорои маданияти баланд муаррифӣ мегардад.

Хароҷоти соҳаи маориф ва тандурустӣ дар маҳалҳо бештар аз воридоти даромадҳое вобаста мебошад, ки аз бучети маҳаллии мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилоятҳо ҷамъоварӣ ва ирсол мешаванд, ки вазъи молиявии соҳаҳо дар шаҳру ноҳияҳо суст мекунад.

Ҳамчунин, пешгӯии воридоти даромади бучетҳои маҳаллӣ дар сатҳи паст қарор дошта, ба сифати банақшагирӣ ва иҷрои хароҷот таъсири манфӣ мерасонад. Таҳлил нишон медиҳад, ки ҳоло аз 68 шаҳру ноҳия 35-тоаш дар

вазъи сусти молиявӣ қарор гирифта, барои пӯшонидани харочоти худ интиқоли дохилибучетӣ мегиранд. Лекин интиқолҳо ба намуди субвенсия, ба ғайр аз маоши кормандони соҳаҳои иҷтимоӣ ва мақсаднок ба дигар самтҳо низ истифода гардида, рушди ин соҳаҳо ро коҳиш медиҳад.

Дар маблағгузориҳои харочоти иҷтимоӣ дар Тоҷикистон нақши калидиро бучетҳои мақомотҳои ҳокимияти иҷроия дар вилоят доранд, аммо набудани танзими ҳукуќии ин муносибатҳо боиси заиф шудани онҳо мегардад. Қариб 90 ҷисади маблағгузориҳо дар соҳаи таҳсилоти умумӣ ва 70 ҷисади маблағгузориҳо дар бахши тандурустӣ аз ҳисоби бучетҳои ҳукуматҳои вилоятӣ интиқол дода мешавад, теъдоди зиёди трансфертҳои ҷудошудаи байнибучетӣ хусусияти ғайринизомӣ доранд, ки сифат ва ояндабинии ташаккули бучетҳои маҳаллиро паст мекунад. Инчунин, баъзе механизмҳои интиқоли субсидияҳо шаффоф нестанд, ки ин муносибатҳои байнибучетиро душвор мегардонад, самаранокии харочоти давлатиро коҳиш медиҳад. Бояд ин раванд дар доираи татбиқи қоидаҳои ягона аз ҷониби ҳукуматҳо роҳандозӣ гардида, сиёсати муназзами соҳавӣ бо дарназардошти стандартҳои маблағгузориҳои сарикасии сатҳӣ ва новобаста аз макони ҷойгиршавӣ ва сатҳи маъмурии миллӣ мукаммал карда шавад.

Барои ин, қабули қонуни махсус ҷиҳати роҳандозии ин пешниҳодҳо бо мақсади ҷорӣ намудани формула ва механизмҳои шаффоф, ки тақсими субсидияҳо ва трансфертҳои баробарқунонро танзим намояд, зарур аст.

Дар асоси натиҷаҳои таҳқиқот хулосаҳои зеринро баровардан мумкин аст:

- бо мақсади барқарорсозӣ ва тавсеаи инфрасохтори моддӣ-иҷтимоии манотик (ҳочагии манзилӣ-коммуналӣ, маориф, тандурустӣ, энергетика, нақлиёт, варзиш ва ғайра) бояд ҳаҷми маблағгузориҳо зиёд карда шавад;
- самтҳои дурнамои амалкард дар бахши тавсеаи таҳсилоти касбии техникӣ, устувории пойгоҳи моддӣ-техникӣ, омӯзиши касбӣ, таваҷҷуҳнамоӣ ба талаботи воқеии бахшҳо, махсусан, бахши воқеии иқтисод, таъмини соҳаҳо бо мутахассисони касбӣ дар бахшҳои кишоварзӣ, тавлидот, сохтмон, саноат,

сайёҳӣ, ки дар шаклгирии иқтисодии навоҳӣ ва манотиқ мусоидатовар мебошанд, нақши калидиро иҷро менамоянд;

- таъмини пойдории бахши молия ва бонкдорӣ дар вилоят, ки ба тавсеаи соҳибкорӣ таъсири бечуну чаро расонида, ба яке аз самтҳои афзалиятдошта мубаддал гардад;

- рушди тиҷорат ва шуғли худ, инчунин ташкили бизнес-инкубаторҳо ва ғайра.

Лозим ба зикр аст, ки номувозинии тавсеаи манотикро бо дарназардошти сабабҳои объективӣ ва субъективӣ пурра бартарафнамоӣ ғайриимкон мебошад, вале фарқиятҳо беш аз ҳадди сабаби шиддатёбии ҳолати иқтисодию сиёсии манотиқи кишвар мегардад ва бояд бо истифодаи ҳама механизму фишангҳое, ки дар раванди муносибатҳои байнибучетӣ истифода мегарданд, танзим гардад.

Ҳадафи аслии танзими равобити байнибучетӣ, ин расидан ба истиқлолияти пурраи буҷети маҳалҳо арзёбӣ гардида, он танҳо дар асоси таъмин будани сохторҳои мақомоти ҳукумати бо маблағҳои зарурӣ, яъне дар асоси худмаблағгузорӣ амалӣ карда мешавад. Дар чунин шароит манобеи молиявии кофӣ бояд озодона истифода шаванд, ҷавобгарӣ дар самти мутобиқи конун сарфакорона ва самаранок истифодабарии воситаҳои буҷетиро тақозо ва масъулиятнок мекунад.

ХУЛОСАИ БОБИ ДУЮМ

Таҳлили вазъи муосир ва асосҳои институтсионалии идоракунии равобити байнибучетӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон иртиботи муносибатҳои санадҳои меъёрии муайяни ҳуқуқӣ бо равобити ҳуқуқии буҷетӣ, ки дар он мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии дар ноҳия ва маҳалҳо қарордошта ба унвони субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқии буҷетӣ баромад мекунанд, инъикос гардидааст.

Омӯзиши низоми буҷети Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мо имкон дод, ки чунин андешаҳоро пешниҳод намоем:

1. Вобаста ба амалияи ҳуҷҷатҳои меъёрӣ-ҳуқуқии эътиборашон дарозмуддат, низоми буҷет вижагиҳои равшани шаффофро ба субъектҳои равобити байнибучетӣ, мақомотҳои иҷроияи ҳокимияти давлатии марказӣ ва

дар маҳалҳо қарордошта, аҳоли, субъектҳои мухталифи иқтисоди миллӣ пешниҳод намуда, ҷиҳати дурнамо ва ояндабинии фаъолияти онҳо мавриди истифода қарор дода шавад;

2. Вобаста ба амалияи ҳуҷҷатҳои меъёрӣ-ҳуқуқии эътиборашон кӯтоҳмуддат, бояд гуфт, ки танзими ҷорӣ равобити буҷетӣ ва қисми равобити байнибуҷетӣ, дар ҳамбастагӣ бо тағйирёбии ҳолати беруна ва дохилаи иқтисоди миллӣ таҳти таъсири омилҳои мухталиф барои таъмини амнияти макроиқтисодӣ ва молиявии кишвар истифода мегарданд.

Нишондиҳандаҳои мавҷудаи захираҳои иқтисодӣ, ки дар тамоми минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон мушоҳида мегарданд, зарурати таҳия ва татбиқи маҷмӯи чорабиниҳои иловагиро ба миён меоранд, ки ҳадафи он баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли мебошад.

Бо дарназардошти ин, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд дар доираи ваколат ва салоҳиятҳои худ ҳамохангсозӣ, назорат ва роҳбарии фаъолияти мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии ҳамаи вилоятҳо, шаҳрҳо, ноҳияҳо, инчунин мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳотро ба таври муассир ва ҳамгиро бо мақсади таъмини иҷрои самараноки чорабиниҳои рушд таъмин намояд.

БОБИ 3. РОҲҲОИ ТАКМИЛИ ИДОРАКУНИИ МУНОСИБАТҲОИ БАЙНИБУЧЕТӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

3.1. Самтҳои асосии мукамалгардонии механизмҳои идоракунии муносибатҳои байнибучетӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Масъалаи дастгирии молиявии буҷети маҳалҳо ва босамар истифоданамоии он муҳимтарин вазифа дар самти ислоҳоти равобити байнибучетӣ маҳсуб меёбад, ки дар ин низом ҷоринамоии принципҳои расонидани кумаки объективии молиявӣ ва вижагиҳои таҳрикунамандаи дастгирии молиявӣ нақши калидиро иҷро менамоянд.

Ҷиҳати расидан ба ин ҳадаф, роҳандозии кумақҳои молиявӣ ба минтақаҳо бо дарназардошти шохисҳои даромадҳои иқтисодӣ андозӣ ва нишон додани хароҷоти маъмурӣ муҳим арзёбӣ мегардад, зеро истифода аз шохисҳои аслий, коҳишёбии таҳрики манфиро аз ғайриқонунии мақомотҳои ҳокимиятҳои дар маҳалҳо қарордошта дар асоси коҳиши асоснокнабудаи иқтисодӣ андозӣ ва болоравии хароҷоти буҷетҳоро ба бор меоварад.

Дар шароити имрӯза, низоми равобити байнибучетӣ ба ислоҳоти амиқ фарогир ниёз дорад. Зеро асоси он — таъмини мувозинати молиявии байни сатҳҳои гуногуни буҷет — заминаи ҳуқуқии устувору равшани танзими равандҳои мушаххаси соҳа ва густариши муносибатҳои байнибучетиро тақозо мекунад. Бо вучуди ин, дар қонунҳои амалкунанда, танҳо мафҳумҳои умумӣ ва принципҳои ташаккули низоми равобити байнибучетӣ зикр ёфта, тартибу механизми амалӣ намудани кумақҳои молиявӣ ва шаклҳои трансфертҳои байнибучетӣ ба таври муфассал муайян нашудаанд. Ҳамзамон, ҳаҷм ва тартиби расонидани мусоидатҳои молиявӣ, кумақпулиҳо ва дигар намуди дастгирии молиявӣ, асосан аз ҷониби Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи буҷети давлатӣ» барои соли молиявии навбатӣ муқаррар карда мешаванд.

Ғайр аз ин, ҳар сол Ҳукумати Тоҷикистон муайян мекунад, ки чӣ гуна андозҳои ҷамъшуда (масалан, андози ғоида, арзиши иловашуда ва ғ.) байни буҷети ҷумҳуриявӣ ва буҷетҳои маҳаллии шахру ноҳияҳо тақсим шаванд. Ин ба

он маъност, ки маҳалҳо наметавонанд мустақилона тасмим гиранд, ки чӣ қадар маблағ аз андозҳои ҷамъкардашон ба ҳуди онҳо мемонад.

Аз ин сабаб, мақомоти маҳаллӣ (яъне ҳокимиятҳои шаҳру ноҳияҳо) барои зиёд кардани ҷамъовариҳои андоз ва васеъ кардани манбаъҳои андозбандӣ чандон манфиатдор нестанд. Зеро ҳатто агар онҳо маблағи бештар ҷамъ кунанд, маълум нест, ки чӣ қадар аз он ба ҳуди онҳо мемонад. Механизми тақсимоти нофаҳмо аст, яъне қоидаву формулаи дақиқ ва шаффоф вучуд надорад.

Ба ифодаи дигар, қонуни мазкур (Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи мақомоти ҳудидоракунии шаҳрак ва деҳот") талаб мекунад, ки ҷамоатҳо (шаҳрҳо ва деҳот) аз соли 2011 дар асоси буҷети мустақил ҷаъолият кунанд. Вале, бо гузашти вақт, ин ташаббус то ҳол ба таври муассир амалӣ нашудааст. Алҳол, дар ҷамоатҳо танҳо кӯшишҳо барои ворид кардани ин талабот ба назар мерасанд, аммо натиҷаи муайян ва пешравиҳои назаррас дар шеваи татбиқ ва иҷрои буҷети мустақил намоён нест. Ин ба он маъност, ки ҳар як ҷамоат, ки бояд буҷети мустақил дошта бошад, ҳатто пас аз амиқ шудани қонун, наметавонад худ бо маблағҳои ҷамъшудааш ҷаъолият кунад ва вобаста бо буҷети ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ қарор дорад. Зеро ҷамоатҳо буҷети худӣ надоранд, бинобар ин, онҳо захирахоро аз шаҳру ноҳияҳои дар иртиботбуда, ба монанди муассисаҳои буҷети маҳаллӣ, мактабҳо, беморхонаҳо ва ғайра ба даст меоранд.

Сиёсати давлат доир ба масоили таъсиси низоми буҷет бояд бар асоси таъмини ягонагӣ, истифоданамоии усулҳои босамар ҷаъолиятнамоии он сафарбар шуда, набояд ба ивази пешниҳоди кумакпулиҳо гирифтани салоҳият аз мақомоти ҳокимиятҳои дар маҳалҳо қарордоштаи ҳудидорашаванда роҳандозӣ гардад.

Мақомотҳои идоракунандаи ҳукумати дар маҳалҳо қарордошта набояд аз ҳукумати марказӣ вобастагии зиёд дошта бошанд. Мақомотҳои дар маҳалҳо қарордошта бояд мустақилият дошта бошанд, аммо зимни ҳатман риоя намудани қоидаҳои умумии ҷаъолияти худ пурмасъул бошанд. Дар ин асно, бояд фазаи институтсионалӣ ташкил карда шавад, маҷмуи меъёру қоидаҳо

амали қонунӣ гиранд, мустақилияти буҷетӣ-андозии ҳукуматҳои минтақавӣ ва дар маҳалҳо қарордошта зимни мунтазам афзоишдиҳии масъулият таъмин гардад.

Мутавозинии буҷетҳо бояд дар асоси мувозинати ҳуқуқҳои буҷетӣ ба амал бароварда шаванд, аини замон, зимни ба самтҳо ҷудонамоии механизмҳои мувозиннамоии буҷет вобаста ба азхуднамоии маблағҳои буҷет он маҳдуд карда мешавад, на ҷиҳати мувозингардонии иқтисодии фискалии ҳар як манотик дар алоҳидагӣ. Ин тахмин ва назароти манфиро дар бораи мувозинии буҷети маҳалҳо дар кишвар ба бор хоҳад овард.

Дар марҳилаи дарозмуҳлат ва дар сатҳи миллӣ мукамалнамоии усули тақсимнамоии кумаки молиявӣ ҷиҳати мувозиннамоии дараҷаи таъмини буҷети маҳал мубрам арзёбӣ гардида, пойгоҳи онро бояд ҷораҳои зерин ташаккул диҳад:

- аз тарафи қонунгузорӣ муқаррар кардани меъёри хизматрасониҳои буҷетӣ ва меъёри ҳадди ақал барои хароҷоти молиявӣ ҷиҳати пешниҳоди онҳо баҳри тақсимнамоии кумакпулиҳо барои мувозиннамоии таъминоти буҷет ва пешниҳоди хизматрасониҳо дар доираи ҳадди ақалли меъёрҳои муқарраршуда;
- ҳавасмандгардонии буҷетҳои маҳал барои расидан ба натиҷаҳои мусбии иқтисодӣ-иҷтимоӣ;
- дар санадҳои қонунгузорӣ-ҳуқуқӣ принципҳои баробарии равобити байнибуҷетиро ба таври дақиқ муайян кардан.

Захираҳои фондҳои баробарсозии равобити байнибуҷетӣ ва тартиби он, инчунин механизми маблағгузорӣ, ки аз ҷониби қонун муайян шудаанд, дар низоми буҷетӣ танзим карда мешаванд. Ба ин маъно, фонди баробарсозии равобити байнибуҷетӣ дар буҷети ҷумҳуриявӣ танҳо дар ҳолатҳои истисноӣ тағйирот меёбад.

Ба таври дақиқ, инчунин бояд дар қонунҳо муайян карда шавад, ки ба кадом мақомотҳои маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва ташкилотҳои алоҳидаи буҷетӣ воситаҳои молиявӣ ҷудо карда мешаванд. Ин ҳамчунин зарур аст, ки ба

таври мушаххас баҳо дода шавад, ки кадом мақомотҳои маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ҳуқуқи иштирок дар баробарсозии равобити байнибучетиро доранд.

Тақсимкунии салоҳияту ваколатҳои ҳукуматҳои дар маҳал қарордошта ба ду категория ҷудо карда мешаванд: аввалан, имконияти молиявӣ ва дуоимӣ, талабот вобаста ба хароҷот. Ин категорияҳо бояд бо назардошти меъёрҳои мутобик гардонида шаванд, яъне ба сари ҳар як нафар аҳолии кишвар тақсим карда шаванд, дар навбати худ, қароратҳои онҳо инъикосгари объективии ин мафҳумҳо мебошад.

Бо дарназардошти вазъи воқеӣ ва муосир, ҳадафи афзалиятноки низоми бучети ҷумҳуриявӣ бояд мувозингардонии қобилияти молиявии минтақаҳо бошад. Ин, дар асл, маъзои онро дорад, ки таъмини худтаъминӣ ва рушди пойдор дар асоси иқтисодии молиявии минтақаҳо бояд таъкид шавад. Илова бар ин, бояд ибтидо дошт, ки на танҳо мақомотҳои дар марказ воқеъбуда метавонанд ҷиҳати ҳалли мушкилоти ин ва ё он минтақа чораҳои зарурро роҳандозӣ намоянд, балки мақомотҳои дар маҳалҳо қарордошта низ бояд дар ин ҷода масъулияти ҷиддӣ дошта бошанд, яъне кӯшиш ба ҳарч диҳанд, то иқтисодии молиявии худро то ҳадди имкон густаришу тавсеа диҳанд. Дар ин асно, бояд ба масоили аз ҳисоби худ маблағгузориномаҳои минтақаҳо аҳамияти бештаре дода шавад, яъне ин масъала бояд ҷузъи афзалиятноктарини стратегияи тавсеаи минтақа маҳсуб ёбад ва дар ин асос равобити байнибучетӣ ба яке аз механизмҳои расидан ба ин ҳадаф ба ҳисоб равад.

Вазъи бучетҳои маҳаллӣ ҳолати хуб ё ногувор будани ҷамъиятро дар маҷмӯъ инъикос менамояд, бинобар ин, мавҷуд будани масъалаҳои бучетҳои маҳаллӣ ба тамоми субъектҳои хоҷагидорӣ маҳаллӣ таъсири манфӣ мерасонад. Азбаски ҳолати номусоиди бучети маҳаллии ВМКБ аён аст, бо мақсади ҳалли муаммоҳои ин соҳа ва ба роҳ мондани дурнамои рушди минбаъдаи он зарур аст, ки сабабҳои пайдоиши ин масъалаҳоро дарёфт ва таҳлил намоем.

Имрӯз метавон масъалаҳои зерини бучети маҳаллии вилоятро номбар кард:

- 1) камчин будани даромадҳои бучетӣ;
- 2) суғур будани заминаи даромадҳои худӣ;
- 3) ҷамъовариҳои пасти андозҳои маҳаллӣ;
- 4) номувозинатии хароҷоти бучети маҳаллӣ бо даромади худии он;
- 5) мавҷуд будани омилҳои коррупсионӣ дар соҳаи андоз ва андозбандӣ;
- 6) вобастагии сатҳи баланди молиявӣ аз бучети ҷумҳуриявӣ;
- 7) аз тарафи субъектҳои хоҷагидорӣ ба таври воқеӣ пеш набурдани ҳисобу китоби фаъолияти хоҷагидорӣ;
- 8) пурра аз қайди давлатӣ нагузаштани субъектҳои хоҷагидорӣ ва мавҷудияти фаъолияти иқтисодии пинҳонӣ.

Яке аз масъалаҳои асосии дар боло зикршуда, камчин будани даромадҳо барои пӯшонидани уҳдадорӣҳои хароҷотии бучети маҳаллии минтақаи мазкур мебошад. Барои ба мувозинат даровардани қисми даромад ва хароҷоти бучети вилоят аз тарафи бучети ҷумҳуриявӣ ҳар гуна кумакҳои молиявӣ ба он ҷудо карда мешавад. Кумакҳои молиявии расонидашуда метавонад вобастагии онро дар назди бучети ҷумҳуриявӣ дучанд созад.

Масоили иброддоштаре метавон бо мақсади густариши иқтисодии молиявии вилоят ё минтақа ба кор бурд. Бояд қайд намуд, ки баҳри ноил шудан ба ин ҳадаф се самти аслии онро татбиқ намудан мувофиқи мақсад мебошад.

Мусаллам аст, ки дар шароити имрӯза дар ҳаҷми пурра ҷамъоварӣ кардани андозҳои маҳаллӣ яке аз роҳҳои аслии афзоишдиҳии даромади вилоят маҳсуб меёбад. Бинобар ин, назорат ҷиҳати иҷро нагардидани ҳисобу китоби объектҳои ғайриманқул бояд пурзӯр карда шавад. Ба ин объектҳо шомиланд: қитъаҳои замини марбут ба мақомоти маҳаллӣ, ки барои истифодаи онҳо иҷозат гирифта нашудааст; сохтмони биноҳои иншооти беиҷозат сохташуда ва ба истифода додашуда; молу мулк ва дигар дороиҳо, аз ҷумла замин, ки бе доштани ҳуҷҷатҳои аслий ва масоҳати воқеӣ мувофиқ нест; объектҳо ва дигар иншооте, ки дар натиҷаи таъмир, таҷдид, бозсозӣ ва тарҳрезинамӯӣ намуди аввалиашонро дигар кардаанд. Ҳолатҳои намунашударо агар ба сарчашмаҳои

андозӣ дохил намоем, пас метавонем даромадҳои андозии минтақа ва вилоятро афзоиш диҳем.

Бархе аз иқтисоддонон бо ҳадафи густариши даромадҳои буҷети маҳал бар он назаранд, ки Ҷойҳои андозҳои марбут ба маҳал бояд боло бароварда шаванд. Мумкин аст ин усул дар минтақаҳои аз ҷиҳати захираҳои молиявӣ ғани мавриди истифода қарор дода шавад, вале манотике, ки аз чунин захираҳо бархӯрдор нестанд, ин усулро истифода бурда наметавонанд. Чунки боло бурдани меъёрҳои андозӣ дар манотиқи тавсеанадошта метавонад ба ҳолати иқтисодӣ-иҷтимоии он таъсири манфӣ расонад ва дар рушди фазои сармоягузорӣ монеа гардад.

Дуюм, тавассути даромадҳои ғайриандозӣ. Даромадҳои ғайриандозӣ манбаи иловагии ташаккул ва густариши буҷети вилоят махсуб ёфта, дар таъмини истиқлолияти иқтисодӣ метавонанд мусоидатомез бошанд.

Яке аз роҳҳои афзоиши даромад ин фурӯши моликияти мақомотҳои дар маҳалҳо қарордошта махсуб меёбад, бинобар ин, бояд объектҳои ғайриманқулро ҷустуҷӯ ва дарёфт намуд, аз ҷумла заминҳои истифоданашаванда дар қаламрави вилоят.

Аз ин хотир, мақомотҳои дар маҳал қарордоштаре зарур аст, ки бо дарёфти заминҳои истифоданашаванда ва объектҳои ғайриманқул машғул гарданд, онҳоро ба шахсони ҳуқуқию воқеӣ дар асоси шартнома ба истифода диҳанд ва ё фурӯшанд.

Роҳи дигари зиёднамоии даромадҳои ғайриандозии буҷети вилоят ин муайяннамоии фондҳои асосии истифоданагардидаи муассиса ва ташкилотҳои буҷетӣ махсуб меёбад. Барои густариши ин амал, фурӯш ва ё баичорадиҳии фондҳои асосӣ зарур арзёбӣ мегардад. Шартнома ҷиҳати баичорадиҳии молу мулки марбут ба мақомоти маҳаллӣ бояд таҳти назорати доимии ҳукуматҳои минтақавию маҳаллӣ қарор гирад, чунин амал метавонад ба густариши иҷораи фаръӣ бо нархи гарон ва бидуни ҳадаф истифода гардад.

Ҷиҳати афзоиши даромадҳои ғайриандозӣ ба воситаи молу мулк ва амволи марбут ба маҳал, ба мақомотҳои дар маҳалҳо қарордошта пешниҳод

карда мешавад, ки рӯйхат ва ё феҳристи молу мулки марбут ба мақомоти маҳал ва роҳҳои оқилона истифодаи онҳоро тартиб диҳанд, иловатан чиҳати болобардории асарбахшии молу мулк ва амволи марбут ба мақомоти маҳаллӣ чораи зарурии таъсиррасонро роҳандозӣ намоянд.

Мисоли равшан, меъёри пардохтҳои иҷравӣ чиҳати истифоданамоии амвол ва молу мулки марбут ба маҳал бо дарназардошти мавқеи ҷойгиршавии ин амвол, дастрас будани нақлиёти боркашон ва мусофирбар ва дигар ҳислатҳое, ки ҷолибияти амволи ғайриманқулно муҳаббат мегардонанд, бояд ба таври ҳатмӣ муқаррар карда шаванд.

Манбаи ғайриандозии навбатӣ, ки дар афзоиши даромадҳои марбут ба буҷети маҳал боис мегардад, аз ҳисоби пешниҳоди ҳуҷҷатҳои маълумотию иртиботӣ ба шаҳрвандон таъмин карда мешавад. Дар ҳолати кунунӣ мақомотҳои иҷроияи ҳокимияти давлатии дар маҳалҳо қарордошта дар доираи ваколату салоҳиятҳо ва дар асоси талабу дархостҳои шаҳрвандон ҳама гуна ҳуҷҷатҳои хусусияти маълумотидоштаро ба таври ройгон пешкаши шаҳрвандон мегардонанд. Бинобар ин, мақомотҳои дар маҳалҳо қарордоштаро зарур аст, ки дар ҳамбастагӣ бо ваколатҳои худ дар асоси хизматрсониҳои давлатии пулакӣ ба шаҳрвандон доираи васеи хизматҳоро пешниҳод намоянд. Масалан, номгуи зерини ҳуҷҷатҳои маълумотиро, ки аз тарафи мақомотҳои ҳокимияти маҳаллию минтақавӣ ба шаҳрвандон пешкаш мегарданд, мавриди пешниҳод қарор додаем:

- 1) Маълумотнома дар бораи ҷойи истиқомат.
- 2) Маълумотнома дар бораи аъзои оила.
- 3) Ҳислатнома (маълумот дар бораи хусусиятҳои шахсият).
- 4) Мактуби дархостӣ (матни расмӣ дархост).
- 5) Иқтибос (нусха) аз протокол (ҳуҷҷат, ки муқарароти қарорро нишон медиҳад).
- 6) Маълумотнома барои гирифтани рӯйхат ва мақомоти шаҳодатномавӣ (РМА).
- 7) Маълумотнома барои гирифтани кумаки моддӣ барои кӯдакон.

- 8) Маълумотнома дар бораи вафот.
- 9) Нишондод ва санадҳое, ки барои гирифтани шиносномаи техникӣ аз Бюрои минтакавии барӯйхатгирии замин талаб карда мешавад.

Ин гуна хизматрасониҳо ройгон мебошанд, вале онҳо як қатор хароҷотро дар худ ҷой додаанд, аз ин хотир, баҳри таъмини хароҷот ва гирифтани даромади ғайриандозӣ ҳамаи ин хизматрасониҳо бояд пулакӣ шаванд. Дар ин асос, пешниҳод мегардад, ки як қатор хизматрасониҳо бояд пулакӣ гарданд, зеро бо истифода аз ин усул метавон буҷети маҳалро бо даромадҳои иловагӣ таъмин намуд.

Сеюм, афзоиш дар барномаҳои сармоягузорӣ дар минтақа. Тавре ки таҷриба ва назария нишон медиҳанд, сармоягузорӣ дар лоиҳаҳои истеҳсоли ва инфрасохтори иҷтимоӣ метавонад таъсири мусбат ба афзоиши даромадҳои андозиву ғайриандозии буҷети давлатӣ дошта бошад. Ин раванд бо зиёд шудани ғайриандозии иқтисодӣ ва рушди бахшҳои гуногуни иқтисодиёт кӯмак мекунад. Ҳамчунин, сармоягузорӣ дар ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла кӯмак ба шуғли аҳоли ва кам кардани сатҳи бекорӣ, нақши муҳим мебозад.

Бояд таъкид кард, ки барои беҳтар кардани муҳити сармоягузорӣ ва ҷалби сармоя ба иқтисодиёт, давлат метавонад як қатор тадбирҳои муҳимро амалӣ созад:

1. Механизмҳои мусоидат: ба қор бурдани усулҳое, ки ба сармоягузориҳои потенциали имкони бештар медиҳанд, ки қарзҳои буҷетӣ ва имтиёзҳои андозиро дастрас кунанд, ин ба онҳо кӯмак мекунад, ки дар лоиҳаҳои сармоягузорӣ ширкат кунанд.
2. Иштирок дар лоиҳаҳо: мақомоти маҳаллӣ метавонанд ба татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ кӯмак кунанд, аз ҷумла бо истифода аз маблағҳои буҷетӣ ва пешниҳоди қарзҳо аз буҷети маҳаллӣ. Ин кӯмак ба рушди лоиҳаҳо ва ҷалби сармоягузорӣ барои минтақаҳо мусоидат мекунад.
3. Кам кардани фоизҳои қарзӣ: ташкили шароити қарзӣ, ки фоизҳои камтар доранд, метавонад сармоягузориҳои эҳтимолиро ба инвестицияи дарозмуддат

чалб кунад. Ин ба ширкатҳо имкон медиҳад, ки ба беҳтар намудани инфрасохтор ва истеҳсолот сармоягузорӣ кунанд.

4. Осон кардани бақайдгирии субъектҳои хоҷагидорӣ: дар муносибатҳои иқтисодӣ, осон кардани равандҳои расмӣ бақайдгирӣ ва тасдиқ кардани ширкатҳо ва соҳибкорон метавонад боиси афзоиши субъектҳои иқтисодӣ ва коҳиш ёфтани бюрократия гардад.

5. Ташаккул додани инфрасохтор: дар қаламрави маҳаллӣ ва минтақаҳо, сохтани инфрасохтор (масалан, роҳҳо, шабакаҳои иртиботӣ ва ғайра) барои рушди сармоягузорӣ муҳим аст, зеро он шароити беҳтарро барои амалишавии лоиҳаҳои истеҳсоли ва ғайри истеҳсоли муҳайё мекунад.

Барои ташаккули даромади буҷетҳои маҳаллӣ дар шароити амиқи иқтисоди бозорӣ зарур дониста мешавад, ки барномаҳои сармоягузорӣ ба соҳаҳои афзалиятнок ва самараовар равона карда шавад. Аз таҳлилҳо маълум шудааст, ки дар айни замон дар ВМКБ 47 корхонаи саноатӣ фаъолият мекунанд, ва дар соли 2017 таносуби ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ дар вилоят дар маҷмуи истеҳсоли саноатӣ дар ҷумҳурӣ 0,8 фоизро ташкил додааст. Ин нишондиҳандаҳо дар шароити имрӯза нокифоя мебошанд ва барои вусъат додани он тавсия дода мешавад, ки дар вилоят сармоягузорию омехта, яъне ҳам аз тарафи давлат ва ҳам аз тарафи соҳибкорони минтақа ба роҳ монда шавад. Хусусан, дар минтақа бояд соҳаҳои коркарди сангҳои қиматбаҳо, сайёҳӣ, хунаҳои мардумӣ, чорводорӣ ва дигар соҳаҳо ривож додан зарур аст.

Бахши сайёҳӣ ҳамчун падидаи нав яке аз соҳаҳои сердаромадтарини иқтисодиёт дар замони имрӯза арзёбӣ мегардад. Солҳои охир даромаднокии ин бахш аз даромаднокии саноати нафту газ, автомобилсозӣ ва кимиё баландтар баҳогузорӣ гардида, ҳиссаи намоёнро дар қисми иҷроиши даромади буҷети давлатҳо асос гузоштааст.

Рушди бахши сайёҳӣ барои ташкили ҷойҳои кории нави мустақим ва ғайримустақим мусоидат менамояд, ки дар натиҷа, ба ташаккулёбии даромади буҷетӣ ва кам шудани ҳаҷми мусоидати молиявӣ (субвенсия) ба минтақаи мазкур оварда мерасонад. Дар ин раванд, самарҳои ғайримустақими бахши

сайёҳӣ аз манфиатҳои мустақими он зиёдтар мебошад, ки ин тамоюл дар чадвали 3.1 ба таври аён нишон дода шудааст.

Чадвали 3.1. - Шугли аҳолии ВМКБ дар баҳши сайёҳӣ

Намудҳои ҷойҳои қорӣ ҳамчун натиҷаи манфиати мустақими баҳши сайёҳӣ	Намудҳои ҷойҳои қорӣ ҳамчун натиҷаи манфиати ғайримустақими баҳши сайёҳӣ
Меҳмонхонаҳо	Ҳоҷагиҳои деҳқонӣ
Ширкатҳои сайёҳӣ	Қорхонаҳои саноатӣ
Роҳбаладҳо	Соҳтмон
Ронандаҳо	Таъминкунадагони қувваи барқ
Қормандони тарабхонаҳо	Фурӯшандаҳои яклухт
Мағозаҳои чаканафурӯшӣ ва ғайра	Мақтабу коллеҷҳо ва ғайра

Сарчашма: қоркарди муаллиф дар асоси маводи гуногуни дастури методӣ ва таълимӣ.

Тавре аз чадвали 3.1 мушоҳида мегардад, тавсеаи соҳаи сайёҳӣ, дар умум, дар пешравии иҷтимоӣ-иқтисодӣ таассуроти густурда дорад. Манфиатҳои ғайримустақими баҳши сайёҳӣ аз манфиатҳои мустақими он тақрибан се маротиба бештаранд. Зеро дар натиҷаи таҳлилҳо маълум карда шуд, ки ба ҳисоби миёна, ҳар як доллари сарфшуда дар баҳши сайёҳӣ ба соҳаҳои дигар се доллари иловагӣ манфиат меорад. Инчунин, аз ҳар як доллари дар баҳши сайёҳӣ харҷшуда 91 сенти он дар иқтисоди ватанӣ боқӣ мемонад. Чунин равиш барои манотиқи зикргардида, на танҳо барои манбаи даромад, балки ба унвони имконот ҷиҳати тақмилу дигаргунсозии ҳаёти иҷтимоии мардуми минтақа, аз ҷумла дар таъсиси ҷойҳои нави қорӣ, нақш доштан дар баландбардории нуфузу эътимоди байналмилалӣ, болоравии ҳисси миллӣ, худшиносӣ, ифтихор доштан ба миллати худ, таҳкими тавсеаи пойдори иқтисодӣ ва густариши равобити байналмилалӣ, аз ҷумла дар баҳши сармоягузорӣ фароҳам меорад.

Самтҳои афзалиятноки баҳши сайёҳӣ барои минтақаи зикршуда саёҳати кӯҳӣ, саёҳати саргузаштӣ ва сайёҳии мушкил ба шумор меравад. Бояд зикр кард, ки баландтарин қуллаҳои кӯҳӣ, махсусан қуллаи Исмоили Сомонӣ бо баландии 7495м аз сатҳи баҳр ва манзараҳои кӯҳӣ, ки онро метавон дар чор фасли сол истифода намуд ва ҳамчунон мавзёҳои ҷолибу нотакрори табиӣ дар Осиёи Миёна танҳо ҳоси кишвари мо мебошанд. Яъне, аз нуқтаи назари иқтисодӣ, бо пешниҳод кардани чунин маҳсулоти сайёҳӣ бозори сайёҳии Тоҷикистон метавонад ба сайёҳон маҳсулоти сайёҳиеро пешниҳод намояд, ки

дар рақиб вучуд надорад. Танҳо зарур аст, ки ин маҳсулот бо сифати баланд ва нархи дастрас ба сайёҳон пешниҳод карда шуда, дар натиҷа, ба иқтисодиёти миллии кишвар ва минтақаи мазкур даромадҳои назаррасро оварад.

Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, алаҳусус, минтақаи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон иқтидори бузурги рушд додани бахши сайёҳиро соҳиб аст, ки он ҳоло дар сатҳи нокифоя истифода мешавад. Дар сурати татбиқи комил ва босамар истифоданамоии ин соҳа дар ҳама манотиқи кишвар сахми бевоситаи ин соҳа дар Маҷмуи маҳсулоти дохилии мамлакат то соли 2020-ум ба

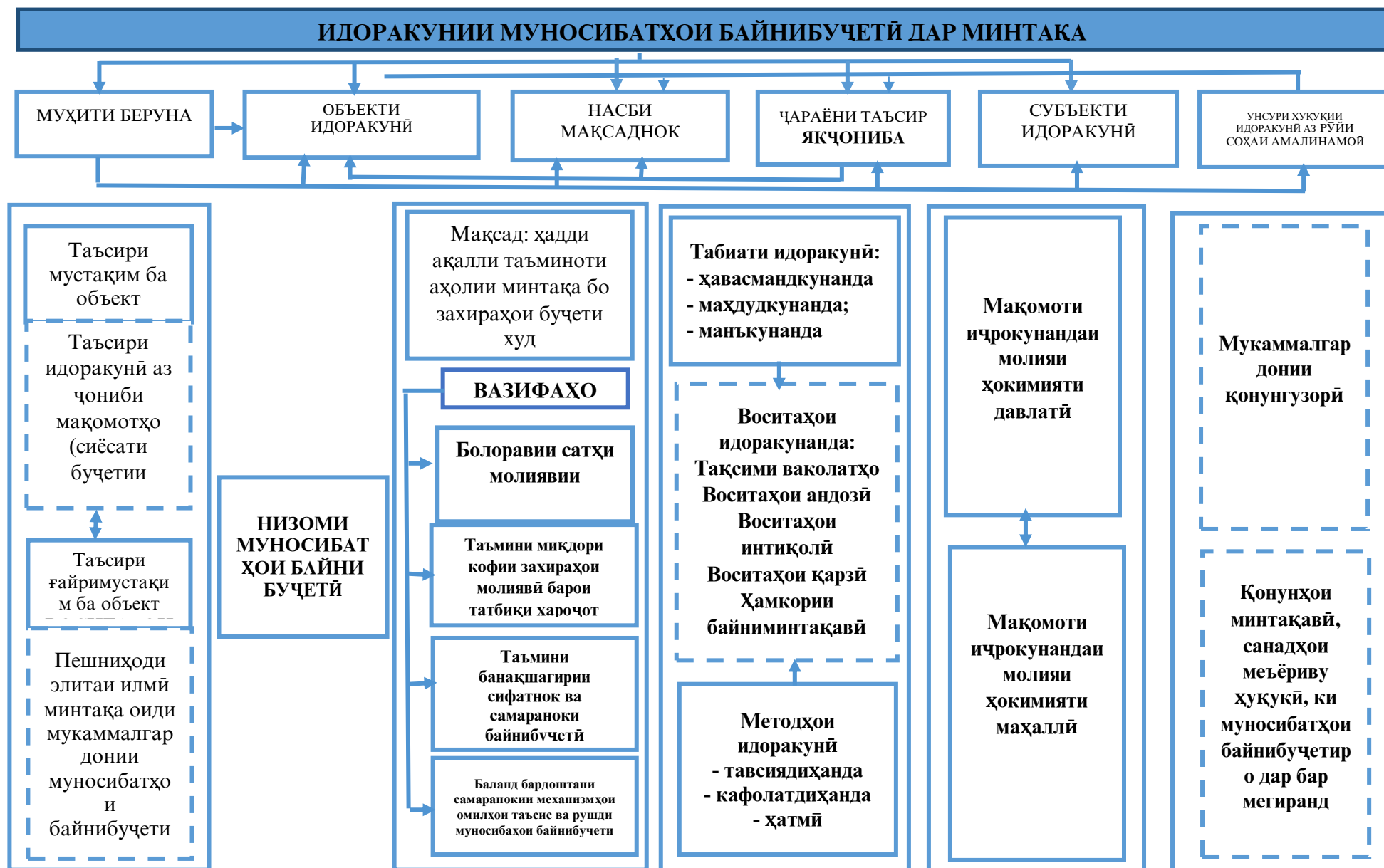
5% ва ҳиссаи ғайримустақими онро то 15% расонидан мумкин аст.

Қайд кардан бамаврид аст, ки имрӯз аз тарафи Ҳукумати мамлакат барои боз ҳам бештар ҷалб намудани сайёҳони хориҷӣ ба кишвар ва муҳайё намудани шароити мусоид барои бахши сайёҳӣ қарорҳои муфид ва санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ қабул шудаанд, ки таъсири онҳо ба ин бахш назаррас буда, дар натиҷаи он буҷети минтақаҳои гуногуни мамлакат ва сатҳи зиндагии мардум мусбӣ арзёбӣ мегардад. Хусусан, эълон гардидани соли 2018 аз ҷониби Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун "Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ", Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи туризм" (аз 28.12.2013), Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи сармоягузорӣ" (аз 10.02.2016), Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон "Оиди барномаи давлатии рушди сайёҳӣ дар Тоҷикистон" (аз 28.05.2009), Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон "Оиди концепсияи рушди соҳаи туризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2009-2019" (аз 02.04.2009) ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба шароити рушди соҳаи сайёҳӣ мусоидат мекунанд.

Омили муҳимми мукамалгардонии равобити байнибуҷетӣ дар минтақа механизми оқилонаи идоракунии онҳо ба ҳисоб меравад. Масоили мазкур, махсусан, ҳангоми мукамалгардонии тамоюли рушди ташкил ва низомҳои иқтисодӣ мубрам мебошад. Таҷрибаи мамлакатҳои тараққикардаи ҷаҳонӣ

нишон медиҳад, ки механизми амалкунандаи самараноки идоракунии низомҳои равобити байнибучетӣ ба таъсиси низоми оқилонаи муносибатҳои байнибучетӣ, рушди иқтисодиёт ва сатҳи некуахлоқии аҳоли мусоидат мекунад.

Дар натиҷаи таҳқиқоти мо як қатор муаммоҳо дар низоми идоракунии муносибатҳои байнибучетии вилояти Хатлон ва ВМКБ ошкор гардиданд, ки оид ба зарурати мукамалгардонии механизми идоракунии муносибатҳои байнибучетӣ, ки дар минтақа амал мекунанд, шаҳодат медиҳанд. Таҳқиқоти муфассали низоми равобити байнибучетӣ ба мо имкон фароҳам овард, то объект ва субъект, муҳити беруна ва воситаҳои идоракунии низоми муносибатҳои байнибучетиро дар расми 3.1 баррасӣ намоем.

Расми 3.1. СХЕМАИ ИДОРАКУНИИ МУНОСИБАТҲОИ БАЙНИБУЧЕТӢ ДАР МИНТАҚА
 Сарчашма: таҳияи муаллиф

Масъалаҳои беҳтар кардани механизмҳои равобити байнибучетӣ ва тавсеаи иқтисодӣ ва иҷтимоии минтақаҳо бояд дар сатҳи ҷумҳуриявӣ ҳаллу ҷасл кард. Вале, истифодаи усулҳои умумӣ, ки барои таъмин кардани бучет ва мувозинат дар сатҳи иқтисодӣ ва иҷтимоии ҳамаи минтақаҳо пешбинӣ шудаанд, набояд дар ҳамаи ҳолатҳо амалӣ гардад.

Барои дарк ва таҳияи назароти илмӣ-амалӣ, таҳлили қиёсии минтақавӣ дар кишвар муҳим аст. Вилоятҳои Суғд ва Хатлон дар асоси масоҳат, шумораи аҳоли ва шароити табиӣ-иқлимӣ дар як сатҳи мувозин қарор доранд. Лекин, вақте ки сухан дар бораи иқтисодии тавлидӣ меравад, ки барои андозбандӣ аҳамияти калон дорад, вилояти Хатлон ва ВМКБ нисбат ба Суғд ва шаҳри Душанбе қафо мондаанд.

Шарту шароити мусоидатомези нақлиётӣ-иртиботӣ ва таъминнокӣ, махсусан, он инфрасохтаре, ки аз даврони пасошуравӣ боқӣ мондааст, дар бунёди корхонаҳои саноати сабуку хӯрокворӣ дар вилояти Суғд мусоидат намуд. Аз ҷумла, дар ҳоли ҳозир беш аз 47 ва 32% ҳаҷми умумии маҳсулоти дар ҷумҳурӣ тавлидшаванда ҳоси ин вилоят мебошад.

Айни ҳол дар ҳудуди вилояти Суғд 21 корхонаи муштарак аз ҳисоби сармоягузориҳои хориҷӣ ва бо ҳамкорӣ бо баъзе мамлакатҳои хориҷӣ бунёд ва тараққӣ ёфта истодаанд, аз ҷумла: «Зарафшон», «Оби зулол», «Абрешим», «Ҷавонӣ», «ККК Адрасмон» ва ғайра. Айни замон, дар минтақаи азимтарини ҷумҳурӣ - вилояти Хатлон, ҳамагӣ 2 ва дар ВМКБ 1 корхонаи муштарак амал менамояд.

Дар чунин вазъияти иқтисодии кунунӣ, муҳим аст, ки мувозиннамоии рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии минтақа таҳти назорати қатъии Ҳукумат қарор гирад. Ин амал бояд ба унвони як самти афзалиятнок дар барномаҳои стратегии миёнамуҳлат барои хароҷоти давлатӣ дар назар гирифта шавад. Бо таваҷҷуҳ ба вазъи имрӯзаи кишвар ва оғози раванди рушди устувори иқтисодӣ, ҳамаи манобеи зарурии таҳкими механизмҳои танзими молиявии рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии минтақаи ҷанубу шарқии мамлакат бояд мавриди истифода қарор гиранд.

Дар ин замина, бояд таъкид кард, ки вилояти Хатлон як минтакаи дорои имконоти бузург барои рушди иқтидорҳои тавлиди ва ташкили объектҳои иқтимоӣ мебошад. Вилоят барои таъсиси инфрасохтори тавлидии нав ва объектҳои иқтимоӣ потенциали зиёд дорад. Бояд зикр кард, ки вилояти Хатлон захираҳои энергетикӣ фаровон дорад, ки дар он дарёҳои Вахш, Кофарниҳон ва Қизилсу мавҷуданд, ки тахминан 90% захираҳои оби ҷумҳуриро ташкил медиҳанд. Ин дарёҳо манбаъҳои аслии барои сохтани неруғоҳҳои обӣ ва истеҳсоли нерӯи барқ дар кишвар махсуб мешаванд.

Вилояти Хатлон дар марҳилаи ҳозираи рушди иқтисодии Тоҷикистон барои сармоягузорӣ хеле ҷолиб аст, хусусан дар соҳаи гидроэнергетика. Бо назардошти захираҳои оби байниминтақавӣ, ки барои истеҳсоли нерӯи барқ истифода мешаванд, Хатлон имконот ва потенциали зиёде барои ҷалби сармоягузориҳои дохилӣ ва хориҷӣ дорад. Ҳоло дар ин вилоят 12 лоиҳаи сармоягузорӣ дар бахши гидроэнергетика амалӣ шуда истодааст.

Ҳамзамон, муҳим аст, ки таъкид кунем, ки иқтидори гидроэнергетикӣ Тоҷикистон ва Қирғизистон хеле назаррас аст. Танҳо дар минтакаи Осиёи Миёна, кишварҳои Тоҷикистон ва Қирғизистон бо захираҳои гидроэнергетикӣ сарчашмаҳои аслии истеҳсоли нерӯи барқ махсуб мешаванд. Агар ба ҳиссаи умумии захираҳои гидроэнергетикӣ назар андозем, то 70% марбут ба Тоҷикистон аст, ки шумораи зиёди неруғоҳҳои гидроэнергетикӣ дар ин кишвар ба ҷаъолият пардохтааст, ҳоле ки Қирғизистон бошад, 21% саҳм дорад.

Вилояти Хатлон на танҳо дар бахши гидроэнергетика, балки дар дигар соҳаҳои истихроҷи маъданҳо ва ашёи хом низ бо захираҳои аниқ ва фаровон таъмин аст, ки ин барои рушди саноат ва ҳалли дигар масъалаҳои иқтисодӣ имкониятҳои нав мебахшад.

Ба андешаи мо, тақмилдиҳии механизми идоранамоии рабобити байнибучетии тавсеаи иқтисодӣ-иқтимоии минтақа дар чунин шакл метавонад амалӣ гардад:

➤ созмон ва тавсеаи соҳибкории хурду миёна ва дигар субъектҳои тижоратӣ;

- ҷалбнамоии сармояи хориҷӣ аз ҳисоби бунёди корхонаҳои муштарак;
- коркарду татбиқи барномаҳои миёнамуҳлат дар самти сармоягузори минтақа, бар асоси амалинамоии назорати ҷиддӣ;
- давом додан ва рушди таҷрибаи дастгирии давлатии сарикасӣ ҷиҳати мувозиннамоии сатҳи тавсеаи иқтисодӣ-иҷтимоии минтақа ва мунтазам коҳишдиҳии касри буҷет.

Мувофиқ ба назароти иброзшуда, ҳадаф аз тақмили даромади буҷети маҳал ва махсусан, буҷаи ВМКБ ин афзоиши даромадҳои андозӣ ва ғайриандозӣ ва ҳамчунон ҷалби сармоя махсуб меёбад. Ҷиҳати ҷалби сармоя ба минтақа дастгирӣ ва ҳавасманднамоии фаъолияти сармоягузорӣ-инноватсионӣ дар сиёсати давлат бояд мавқеи пешсаф дошта бошад, махсусан, таъсиси шароит ва муҳити беҳтар оиди сармоягузориҳои хусусӣ, татбику роҳандозии чораҳо барои коҳиши фоизҳои қарзӣ ва расидан ба усулҳои босамари истифодабарии маблағҳои буҷети давлатӣ равона намоем.

3.2. Таҳияи концепсияи ягонаи ҳадафҳо, принципҳо ва амалҳо барои рушди муносибатҳои байнибуҷетӣ

Яке аз хусусиятҳои калидии низоми буҷетии бисёрзинагӣ азнавтақсимнамоии захираҳои молиявӣ миёни буҷетҳо дар шакли кумаки молиявӣ мебошад. Дар радифи даромадҳои андозӣ ва ғайриандозӣ, расонидани кумакҳои молиявӣ тавассути маблағҳои қарзӣ яке аз манбаи аслии даромади буҷет махсуб меёбад.

Дар тамоми марҳилаи шаклгирӣ ва рушди он, равобити байнибуҷетӣ дар кишвар, чи дар доираи танзими меъёрӣ-ҳуқуқӣ ва чи дар васоите, ки ҷиҳати бадастоварии мутавозинии манфиатҳои зинаҳои мухталифи ҳукумат мавриди истифода қарор дода мешаванд, бояд тағйироти сифатиро дар худ ҷорӣ намоянд.

Масъалаҳои марбут ба амалкарди низоми муносири буҷетӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон равобити байнибуҷетӣ, самтҳои нави тавсеаи кишвар, ҳадафҳои

татбиқи ислоҳоти буҷетӣ тақозогари концепсияи нави ташаккули гузариш ба навъи тавсеаи инноватсионӣ мебошад. Новобаста аз пешравиҳо дар бахшҳои муайян, ислоҳоти низоми буҷет ва равобити байнибуҷетӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то ба ҳол низоми ҷудонашавандаи равобити байнибуҷетӣ ва раванди буҷет арзи вуҷуд надорад.

Таҳлили интиқодии ҳуҷҷатҳои мавҷудаи концептуалӣ дар бораи стратегияи буҷетии Ҷумҳурии Тоҷикистон, равобити байнибуҷетӣ ва ташкили раванди буҷетӣ нишон медиҳад, ки дар ин ҳуҷҷатҳо ҳадафҳои мушаххаси амалии байнибуҷетӣ нестанд. Масъалаи асосии ин ҳуҷҷатҳо дар он аст, ки онҳо метавонанд ба таври назариявӣ рамзи мувозинат ва ҳамоҳангӣ байни буҷети ҷумҳурӣ ва буҷетҳои маҳаллӣ дошта бошанд, аммо амалигардонии ин ҳадафҳо дар амал ва сиёсати рӯзмарра мушкилот ва норасоӣҳо доранд. Таҳлили танқидии ҳуҷҷатҳои концептуалии мавҷуда дар бораи стратегияи буҷетии Ҷумҳурии Тоҷикистон, равобити байнибуҷетӣ ва ташаккули раванди буҷетӣ дар сохторҳои марказӣ ва маҳаллӣ аз набудани абзорҳои аслии баҳадафдароварандаи равобити байнибуҷетӣ гувоҳӣ медиҳад.

Мувофиқ ба назароти муаллиф, дар кишвар баҳри ташаккули равобити асарбахшонаи байнибуҷетӣ дар асоси концепсияи ҷудоинопазирӣ, таъсиси маҷмуи ҳадафҳои ягона, принципҳо ва амалҳои ба самти густариши равобити байнибуҷетӣ дар доираи ҷумҳурӣ ва маҳалҳо зарур шуморида мешавад. Дар навъи тамаркузшуда, моҳияти он бо чунин тарз шарҳ дода мешавад (расми 3.2):

1. Стратегияи буҷетии Тоҷикистон бояд ду самтро таъкид кунад: 1) дар сатҳи ҷумҳурӣ, барои рушд ва беҳтар кардани шароити иқтимоӣ, стратегияи дарозмуддати 20-сола ба тавсеаи иқтисодӣ нигаронида шавад; 2) таҳияи банақшагирии молиявии дарозмуддат, ки дар он равобити байнибуҷетӣ барои таъмини тавозун дар хароҷот ва даромадҳо нақши муҳим дорад. Ҳадаф - истифодаи самараноки манбаъҳои молиявӣ ва ба даст овардани натиҷаҳои аниматикӣ ва муассир мебошад.

2. Мукамалномаи принципҳои низоми равобити байнибуҷетӣ ҷиҳати баландбардории асарбахши фаъолиятномаи субъектҳои ҳуқуқии давлатӣ дар

бахшу сатҳҳои зерин ба мақсад мувофиқ аст: 1) амиқӣ дар эътимоднокии пешгӯиҳо ва шартҳои иқтисодии ташаққулдиҳандаи асоси равобити байнибюҷетӣ; 2) шаклигии бюҷетҳо бо дарназардошти дурнамои дарозмуҳлат аз асилтарин меъёрҳои низомии бюҷети Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси ҳисобҳои воқеӣ махсус меёбад; 3) пойдорӣ ва пешгӯии сиёсати буҷавию андозӣ дар сатҳи ҷумҳурӣ ва минтақа; 4) номувофиқии алоқамандии ҳаҷми хароҷоти бюҷет бо манобеи муайяни даромад; 5) баҳисобгии куллан ва пешгӯии манобеи дигари молиявӣ, ки ҷиҳати расидан ба ҳадафи сиёсати минтақавии Ҳукумати кишвар мавриди истифода қарор дода мешавад.

3. Мукамалсозии принципҳои низомии равобити байнибюҷетӣ ҷиҳати болобардории асарбахши амалқардҳои ашхоси ҳукукии давлатӣ бояд бо таъя ба самтҳои зер амалӣ қарда шавад:

1) амиқӣ ва боэътимодии пешгӯиҳои иқтисодӣ ва шартҳои аввалини равобити байнибюҷетӣ;

2) шаклигии бюҷетҳо бо дарназардошти дурнамои дарозмуҳлати параметрҳои низомии бюҷети милли бар асоси ҳисобҳои воқеӣ;

3) пойдорӣ ва пешгӯии сиёсати буҷетию андозӣ дар сатҳи ҷумҳурӣ ва минтақа;

4) номувофиқии хароҷоти бюҷет бо манобеи муайяни даромад;

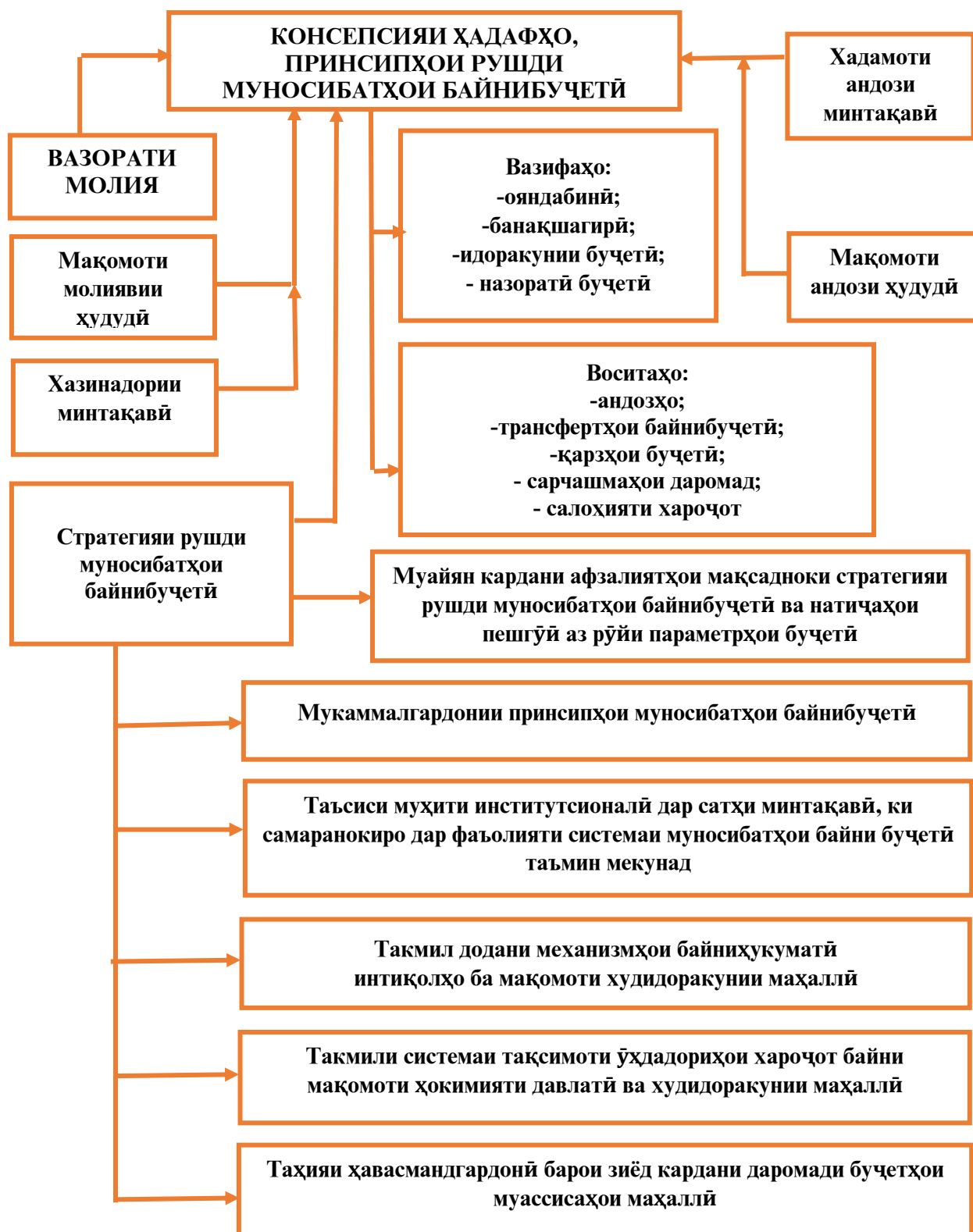
5) баҳисобгии манобеи дигари молиявӣ, ки ҷиҳати расидан ба ҳадафи сиёсати минтақавии Ҳукумати кишвар мавриди истифода қарор дода мешавад (алалҳусус, ҷудонамоии бюҷет, имтиёзҳои андозӣ, амвол ва қафолатҳо);

6) ҳиссаҷудонамоии бюҷетӣ ва банақшагии он дар асоси иҷрои саривақтии уҳдадорҳои хароҷоти мавҷуда;

7) таъсис ва дастгии захираҳои зарурии молиявӣ.

4. Татбиқи ислоҳоти институтсионалӣ дар равобити байнибюҷетӣ ҷиҳати боло бурдани сатҳи сифати идоранамоии фароянди бюҷетӣ ва байнибюҷетӣ роҳандозӣ мегардад; таҳиянамоии меъёрҳо, махсусан, меъёрҳои ҳадди ақали молиявӣ ҷиҳати расонидани хизматрасониҳои дар сатҳи мақомоти марказӣ ва

маҳаллӣ; назорат чиҳати бадастоварии натиҷаҳои самаранок ва идоранамоии сифатноки воситаҳои буҷетӣ;

Расми 3.2. Асосҳои ташкилию иқтисодӣ ва стратегияи афзалиятҳои системаи муносибатҳои байнибуҷетӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф

5. Мукаммалнамоии механизмҳои трансфертҳои байнибучетӣ дар минтақаҳо ва мақомотҳои сатҳи маҳал бояд бар асоси самтҳои зер амалӣ карда шавад:

➤ воридсозии ислоҳот ба методикаи ҳисобнамоии намои иқтисодӣ андоз бо дарназардошти тағйирот дар пояи низоми андози минтақаҳои кишвар дар шароити ба вуқӯ пайвастании бухрони иқтисодӣ;

➤ мукаммалнамоии тартиботи муқаррарнамоии ҳаҷми мусоидатҳои молиявӣ чиҳати мувозиннамоии таъминнокии бучети минтақаҳои кишвар ва пешбини мусоидатҳои молиявӣ бучети шаҳру навоҳӣ, баҳри таъминнокии бучети муқарраргардида.

Дар ин асос, ба афзоиши қобили таваҷҷуҳи трансфертҳои ҳадафноки бучетӣ, коркард ва таҳияи методология чиҳати баҳогузори ҳаматарафаи асарбахши трансфертҳои байнибучетӣ, ки аз тарафи бучети сатҳи болоӣ ба мақомотҳои минтақавию маҳаллии ҷумҳурӣ дар шакли мусоидатҳои молиявӣ пешниҳод карда мешаванд, зарур арзёбӣ мегардад. Зеро он талаботро дар самти ҷудонамоии мусоидатҳои пулӣ муайян намуда, мақбул набудани пешниҳоди миқдори барзиёди мусоидатҳои молиявиро ба бахш ифшо намуда, ҳадафҳо ва муҳлати ниҳиро муқаррар намуда, баъд аз пешниҳоди мусоидатҳои молиявӣ бояд аз байн бурда шавад.

Дар ҳоли ҳозир, давом додани кор дар самти мутаххидсозии мусоидатҳои молиявӣ фардӣ ба мусоидатҳои молиявӣ муттаҳидгардида қобили қабул мебошад. Илова бар ин, шарт ва ҳадафҳои пешниҳоднамоии мусоидатҳои молиявӣ муттаҳидгардида бояд бар асоси мусоидатҳои молиявӣ зимнан ба мусоидатҳои умумии дохилгардида шомил ва нигоҳ дошта шаванд.

Ба андешаи мо, пешниҳоднамоии мусоидатҳои молиявӣ ҳадафнок метавонанд ҳуқуқҳои бештаре чиҳати истифоданамоии манобеи молиявӣ ба даст оваранд, аммо барои расидан ба мақсадҳо дар ҷодаи хизматрасониҳои давлатӣ аз тарафи гирандагони мусоидатҳои молиявӣ пешбинӣ гардад. Мақсад аз ин аст, ки маблағҳои мусоидат ба иқтисодиёт бояд бо дастури мушаххас ҷудо ва истифода шаванд, ки барои расидан ба мақсадҳо ва иҷрои вазифаҳои

муайяншуда дуруст равона шаванд. Барои ҳавасманд кардани фаъолият дар минтақаҳо, мақомоти маҳаллӣ бояд барои истифодаи трансфертҳои байнибучетӣ шартҳои муносиб ва қобили қабулро муқаррар кунанд. Ба ин маъно, шартҳо ва амалиёти институтсионалӣ (масалан, қонунҳо ва низомҳои мавҷуда) бояд ба таваҷҷӯҳ ва ҷалби сармоягузори хориҷӣ ва дохилӣ мусоидат кунанд, ки ба рушд ва бехбудии минтақаҳо ва маҳалҳо кӯмак мерасонанд;

6. Мукамалгардонии низоми ҷудо кардани уҳдадорӣҳои хароҷотӣ байни мақомотҳои зинаҳои гуногуни ҳукумати дар минтақаҳо ва маҳалҳо, ки ба самтҳои мухталиф равона аст, як ҳадафи муҳим аст. Махсусан:

- густариши ваколат ва салоҳиятҳо дар манотиқи гуногуни кишвар, ки барои расондани кумакҳои ҳадафманди иҷтимоӣ ба аҳолии кӯмак мекунанд, мусоидат кунад. Аз ин рӯ, тақсими масъулият дар байни мақомотҳо барои таъмин намудани ёрии иҷтимоии самаранок ва мувофиқ ба ниёзҳои аҳолии муҳим аст;

- батадриҷ коҳишдиҳии теъдод ва ҳаҷми кумакҳои молиявӣ ба бучети манотиқ аз ҳисоби интиқолномаи ваколатҳо аз марказ ва пешниҳодномаи воситаҳои молиявии муносиб;

- боло бурдани асарбахшии истифоданамоии маблағҳо ҷиҳати таъсиррасонӣ ба сиёсати бучетии манотик, бо дарназардошти мусоидатҳои молиявӣ, махсусан, ба тасвибрасонии идоранамоии беруна.

Ба унвони яке аз абзорҳои болобардорандаи асарбахши хароҷоти бучет ба сифати ҷузъи ҷудоинопазири амалкардҳои мақомотҳои ҳукуматҳои минтақавию маҳаллӣ, тақмили принципи барномавии ҳадафноки таъсиси фаъолиятнамоии онҳо дар марҳилаи оянда боиси рушди ин соҳа хоҳад гашт.

Дар маҷмӯъ, мукамалгардонии ваколатҳои тафриқабандии хароҷот дар доираи таносуби мавҷудаи ба бучетҳои низоми бучетии Ҷумҳурии Тоҷикистон вогузор кардани уҳдадорӣҳои хароҷотӣ мувофиқи мақсад аст;

7. Ҳавасманднамоӣ ҷиҳати афзоишдиҳии даромади бучетҳои манотиқи кишвар бояд афзун гардонида шавад.

Масоили болобардории мустақилият дар баҳши андоз барои минтақаҳои мамлакат ва буҷетҳои маҳал ва ҳамчунон таъсиси фазои мусоид барои ташаккули равобити зичи андозсупорандаҳо ба буҷети зинаҳои дахлдор, сифат ва наъми хизматрасониҳои давлатӣ бояд ба тарзу усули дуруст пешниҳод карда шаванд, аз тарафи дигар, таҳкими масъулият аз ҷониби мақомотҳои зинаҳои гуногун метавонад дар расидан ба натоиҷи сиёсӣ кумак расонад.

Ҳамзамон, дар сатҳи ҷумҳурӣ бояд пояҳои аслии таъминкунандаи суботи буҷаи манотиқи кишвар созмон дода шавад, қабл аз ҳама, тавассути мувозиннамоии пояи даромади буҷети субъектҳои мухталифи мамлакат ва буҷети сатҳи маҳал, иловатан бунёди таҳрики устувор барои мақомотҳои зинаҳои мухталифи давлатдорӣ. Ба назар мерасад, ки асоси чунин тадбирҳо ва пешниҳоди мо чунинанд:

1. Коҳишдиҳии имтиёзҳои андозӣ: Бар асоси қонунгузории дахлдор, коҳиш додани имтиёзҳо барои андозҳои умумиҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ, ки дар қонунҳои кишвар муайян шудаанд.
2. Мустаҳкам кардани талабот дар самти қарздиҳӣ: Бо истифода аз даромадҳои андозӣ, буҷаҳои манотик ва маҳалҳо бояд барои дастрасӣ ба қарзҳои давлатӣ даркардшаванда ҳамоҳанг карда шаванд. Инчунин, тадбирҳои барои коҳиш додани таъсири манфии истифодаи нархгузории трансфертӣ ва пешгирӣ аз интиқоли воситаҳои андозӣ байни манотик бояд амалӣ карда шаванд.
3. Баланд кардани истифодаи андозҳо: Вазифаҳои андозиро, бахусус дар замин ва амвол, пурзӯр кардан, инчунин суръат бахшидани омодагӣ барои татбиқи андоз аз амволи ғайриманқул.
4. Таъмини дастрасии иттилоот: Ба муассисаҳои молиявии кишвар дар манотик ва маҳалҳо бояд иттилооти зарурӣ барои иҷрои уҳдадориҳои андозӣ ва пардохтҳои марбут ба буҷет таъмин карда шавад.
5. Таҳлили даромадҳои буҷети маҳал: Коркарди ҳулосаҳо ва тавсияҳо барои пешгӯӣ кардани даромадҳои буҷети манотик ва маҳалҳо дар кишвар.

6. Тақвияти ҳамкорӣ байни мақомотҳо: Равобити муассир ва ҳамкорӣ байни мақомотҳои ҳукуматҳои маҳаллӣ ва минтақавӣ барои идоракунии пардохтҳои андозӣ ва дигар пардохтҳо дар буҷети манотик ва маҳалҳо бояд таҳким ёбад.

Монеаҳои институтсионалӣ, ки метавонанд дар тавсеаи низоми равобити байнибуҷетӣ таъсир расонанд, чунинанд:

1. Заифии банақшагирии стратегӣ ва буҷетӣ: Набудани банақшагирии дуруст ва самараноки стратегӣ, ки метавонад ба беҳтарсозии равобити байнибуҷетӣ таъсири манфӣ расонад.

2. Ҷазои буҷетии беасос: Афзоиши хароҷоти беасоси буҷетӣ, ки натиҷаи норасоии банақшагирии дуруст ва назорат нест.

3. Алоқамандии заиф байни сохтор ва хароҷот: Муаммо дар алоқаи заиф байни сохтор ва пӯёи хароҷот бо ҳадаф ва сиёсати давлат, ки боиси беасос шудани истифодаи воситаҳо мегардад.

4. «Мандатҳои ҷумҳуриявӣ беъътимод»: Боқимонии мандатҳои беъътимод ва истифодаи каналҳои ғайрирасмӣ трансфертҳои байнибуҷетӣ, ки на ба таври расмӣ ва тартиботӣ, балки бо роҳи ғайрирасмӣ амалӣ мешаванд.

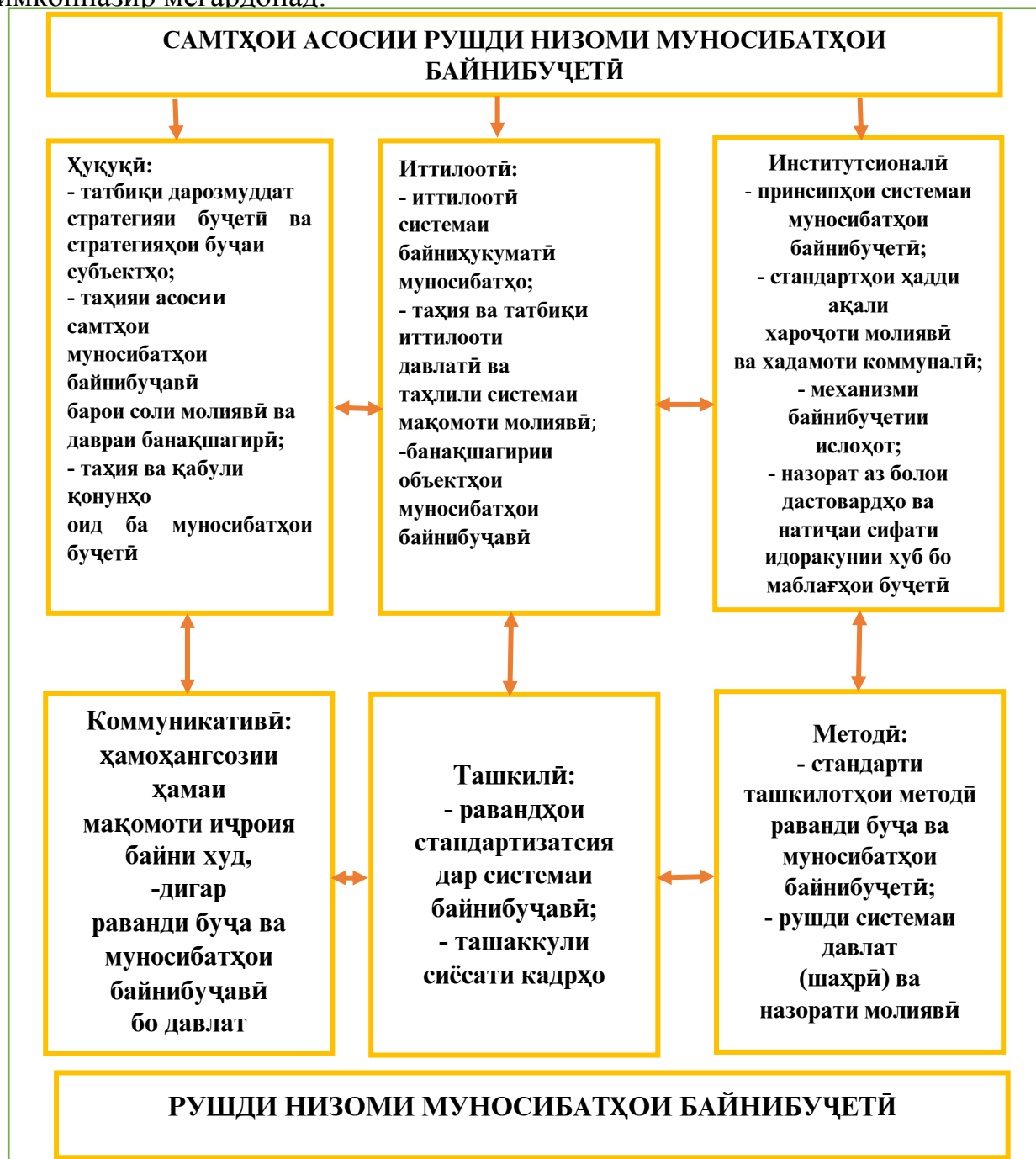
5. Ноустувории даромадҳои буҷети манотик ва маҳалҳо: Пояи аслии даромадҳои буҷети манотик ва маҳалҳо то ҳол ноустувор аст, ки ин ба тавачҷуҳ накардани ҳукуматҳои маҳаллӣ ва шаҳракҳо дар беҳтар кардани манобеи даромад боис мегардад.

Бартараф кардани ин монеаҳо ба воситаи тадбирҳои мукамал, ки дар бар мегиранд: омодамоии чораҳои таъсиррасон, беҳтарсозии шароити меъёрӣ, равишӣ ва ташкилӣ, метавонад роҳ ба сӯи беҳтаршавии равобити байнибуҷетӣ ва рушди иқтисодии кишварро боз кунад.

Таъсиси як низоми босамари равобити байнибуҷетӣ дар кишвар ва дар ин замина, тавсеаи ҳаматарафаи самтҳои асосии он дар расми 3.3 мавриди пешниҳод қарор дода шудааст.

Самти ҳуқуқӣ. Шарти аслии таҳия ва татбиқи концепсияи шаклгирии низоми асарбахшонаи равобити байнибуҷетӣ бояд бар асоси стратегияи дарозмӯҳлати буҷети манотик сарчашма гирад.

Самти иттилоотӣ. Мусаллам аст, ки дастгириҳо дар самти иттилоот баҳри густариши низоми равобити байнибучетӣ ва ҳамкориҳо байни ҳама гуна субъектҳои равобити байнибучетӣ амалӣ гардад, зеро он фурсати ҳамгироии иттилоотии тамоми субъекти манобеи иттилоотӣ ва дастрасиҳои мақомотҳо ва маъмуриятҳоро бо иттилооти зарурӣ ва ҳамзамон, баҳри назорати воқеии иҷроиш ва баҳогузориҳои асарбахшии зимнан ба тасвиб расонидашуда имконпазир мегардонад.

Расми 3.3. Самтҳои калидии рушди низоми муносибатҳои байнибучетӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон
Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Айни замон, низоми муосири идоранамоии молияи давлатӣ, ки дар асоси инфрасохтори иттилоотӣ-технологии Хазинадории марказӣ ташкил ёфтааст, ҳамаи амалиёти пулӣ дар соҳаи идоранамоии давлатиро, ба ҷуз амалиёти фонди ғайрибучетӣ, таъмин менамояд. Бо вучуди ин, тавсеаи муосири равобит дар бахши молияи давлатӣ талаботи навро ба вучуд меорад. Таркиб ва сифати иттилоот дар фаъолияти молиявии субъектҳои ҳукукии давлатӣ, ҳамчунин маълумоти марбут ба онҳо, на танҳо ба фаъолиятҳои молиявии мавҷуда, балки ба талаботи ҷадид низ боис мегардад. Барои қонеъ кардани ин талабот ва беҳтар намудани сатҳи сифати идоранамоии молияи давлатӣ, зарурати таъсиси як низоми иттилоотии ягона, ки ҳамаи эҳтиёҷотро фаро гирад, ба миён меояд.

Самти институтсионалӣ, ки давомдиҳандаи консепсияи татбиқсозии ислоҳоти маъмурӣ мебошад, ба банақшагирии миёнамуддат ва принципҳои асосии тарҳрезии фаъолияти мақомотҳои ҳукуматӣ дар рафти таҳия ва амалӣ намудани барномаҳои давлатӣ, аниқтар ба таъсиси раванди назорати дохилии фаъолияти мақомоти марбута диққати махсус медиҳад.

Барои беҳтар намудани сифати низоми равобити байнибучетӣ, зарур аст, ки стандартҳо ва меъёрҳои ҳадди ниҳой барои расонидани хизматрасониҳои давлатӣ ва маҳаллӣ таҳия ва ба амал бароварда шаванд. Ин стандарту меъёрҳо бояд муайянгари ҳадди ақали кафолатҳо дар самти хизматрасониҳои давлатӣ бошанд, аммо сифати ин гуна хизматрасониҳо зимни арзёбии тавозуни бучетҳои марбута муайян карда мешавад.

Самти коммуникативӣ. Бо мақсади такмил додани тартиби ба омма расонидани қорҳо оид ба ташаккули бучетҳои минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ноҳияҳо, тавсеаи интиҳоби вариантҳои ба диққати аҳоли расонидани маълумот дар бораи нишондиҳандаҳои бучети маҳаллиро барои соли навбатии молиявӣ тақозо менамояд.

Самти ташкилӣ. Ислоҳоти дар самти ташкилӣ вобаста ба такмилдиҳии низоми идоранамой ва амудии ҳокимият стратегияи беҳтар намудани сохтори мақомотҳои ҳокимиятро дар зинаҳои гуногун муайян мекунад. Барои бартараф кардани мушкилоти ташкилӣ, зарур аст, ки равандҳо дар низоми равобити

байнибуҷетӣ стандартизатсия карда шаванд ва уҳдадориҳо ва ҳуқуқҳои мақомотҳои молиявӣ дар рафти татбиқи танзими байнибуҷетӣ амиқ танзим шаванд.

Самти методӣ ба таъмини тавсеаи низоми рабобити байнибуҷетӣ ва таҳияи тавсияҳои равишшиносии стандартизатсияшуда барои ташкили раванди буҷетӣ ва рабобити байнибуҷетӣ муроҷиат мекунад. Дар ин ҷо, муҳим аст, ки танзими ҳуқуқӣ дар бахши назорати молиявии давлатӣ (маҳаллӣ) ба самти назорат аз болои иштирокчиёни раванди буҷет равона гардад, ки ин амал бояд аз тарафи мақомот ва мутобиқ ба қонунгузории буҷет амалӣ карда шавад.

Ислоҳоти назорати давлатии молиявӣ (маҳаллӣ) тақозо менамояд, ки салоҳиятҳои мақомотҳои назорати молиявӣ ба ду самт ҷудо карда шаванд: уфуқӣ (яъне дар байни мақомоти назорати давлатии молиявӣ ва шахсони ҳуқуқӣ) ва амудӣ (яъне байни мақомотҳои назорати молиявии давлатии маҳаллӣ). Ин ба маънои муайян кардани ваколатҳо ва салоҳиятҳои мақомоти назорати молиявӣ, ҳосатан дар бахши назорат, мебошад. Бо ин роҳ, бояд аниқ бошад, ки мақомотҳои назорати молиявӣ дар минтақаҳо ва шаҳрҳо чӣ гуна вазифаҳояшонро иҷро мекунанд ва чӣ гуна трансфертҳои байнибуҷетӣ дар мувофиқа бо аҳдоф ва шартҳои муайяншуда ҳосил мешаванд.

Бинобар ин, шаклгирии пояи даромади минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки таҳкурсии он муайяннамоии иқтисодии буҷетии манотик аст, имкон намедихад, ки бо усулҳои тахминӣ ва сохтмонҳои дуруст, мувофиқи сценарияҳои пешгӯишуда, ба таври самаранок рушд ёбад. Барои аниқ ва дуруст пешгӯӣ кардани ин раванд, бояд ба шароит ва вазъи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва талаботи тавсеаи пояи тавлидии манотик эътибор дода шавад.

3.3.Дурнамои рушди муносибатҳои байнибуҷетӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар шароити имрӯза истифодаи технологияҳои пешқадам ва ҳавасмандгардонӣ аз ҷониби бучаи минтақавӣ шартӣ асосии ноил шудан ба ҳадафҳои рушди иқтисодиёи иҷтимоии минтақаҳои ҷумҳурийи шуда метавонад.

Дар баробари ин, воқеияти муносири муносибатҳои байнибюжетӣ моро водор месозад, ки ба усулҳо ва воситаҳои идораи байнибюжетӣ, ки дар давлат истифода мешаванд, диққати махсус диҳем. Идоракунии байнибюжавӣ аз чараёни молиявӣ дар доираи татбиқи механизми танзим ё идоракунии байнибюжетӣ амалӣ карда мешавад, ки ҳамчун технологияи бюджетӣ муайян гардида, истифодаи воситаҳо ва усулҳои мувофиқи ҳалли масъалаҳои марбут, аз ҷумла банақшагирӣ ва дурнамои омилҳои таъсиррасон ба ташаккул ва тақсимои чараёнҳои молиявӣ дар байни сатҳҳои системаи бюджетро имкон медиҳад.

Аксарияти олимон ва муҳаққиқон дар самти муайян кардани механизми танзим ё идоракунии байнибюжетӣ кор карда, мундариҷаи механизми танзим ё идоракунии байнибюжетиро дар доираи тавсифи воситаҳо маҳдуд намудаанд. Бисёре аз муҳаққиқон механизми тақсимои ваколатҳои андоз, механизми интиқоли буҷа ва механизми тақсимои ваколатҳои хароҷотро алоҳида баррасӣ намудаанд. Вобаста ба ин, интиҳоби методологияи оптималии танзими байнибюжетӣ бояд тавассути механизме ифода ёбад, ки он ҷузъҳои ташкилӣ, методӣ, молиявӣ ва техниқиро бо унсурҳои мақсад, вазифа, усулҳо ва воситаҳои идоракунии байнибюжетиро дар бар гирад (ниг. ба расми 3.4).

Асоси механизми танзими байнибюжетӣ ин муттаҳидсозии тартиби муайяни ҳаракати чараёнҳои молиявӣ дар сатҳҳои системаи бюджет ва ташкили муносибатҳои иқтисодии дар ин робита баамаломада мебошад. Тавассути механизми мазкур, мақомот ва маъмурияти тамоми сатҳҳо ваколатҳои худро иҷро намуда, на танҳо масъалаҳои танзим ё идоракунии андоз ва расонидани кумаки молиявиро ба бюджетҳои сатҳи поёнӣ, балки масъалаҳои фаъолият ва мустақилияти сатҳҳои ҳукуматро низ метавонад амалӣ гардонанд.

Субъектҳои танзим ё идоракунии байнибюжетӣ дар минтақаҳо мақомоти ҳокимияти муассисаҳо ва мақомоти шахрдорӣ мебошанд, ки вазифаҳои худро бо мақсади таъмини буҷети шахрҳо ба воситаи ваколатҳои худ ҷиҳати баланд бардоштани сифати идоракунии молияи минтақавӣ ва шахрӣ дар қаламрави тобеи онҳо иҷро мекунанд.

Расми 3.4. Механизми идоракунии байнибуҷетӣ дар сатҳи минтақавӣ
 Сарчашма: таҳияи муаллиф

Объектҳо даромаду хароҷоти буҷет ва чараёнҳои молиявие мебошанд, ки аз танзими онҳо дар шакли тарҳҳои андоз, кумаки молиявӣ, қарзҳои буҷетӣ ва ғайра байни буҷаи минтақавӣ ва буҷетҳои ҳокимияти маҳаллӣ бармеоянд.

Ҳадафҳои танзим ва идоракунии байнибуҷетӣ аз ҷиҳати миқёс ва давомнокии ба даст овардани онҳо тактикӣ ва стратегӣ ҳисобида мешаванд. Ҳадафҳои тактикӣ ба ноил шудан ба тавозуни низоми буҷети минтақавӣ, баробарсозии таъминоти буҷетии шаҳрдорихо, асоснок кардани ҳадафҳо дар ташаккули даромад ва амалисозии хароҷоти буҷа равона карда шудаанд. Ҳадафҳои стратегии танзими байнибуҷетӣ баланд бардоштани сифати зиндагии аҳолии шаҳрҳо дар асоси хидматҳои буҷетӣ, ноил шудан ба динамикаи устувори рушди иқтисодии шаҳрҳо ва фароҳам овардани шароити баробар барои рушди онҳоро дар бар мегиранд.

Ноил шудан ба ҳадафҳои танзим ё идоракунии байнибуҷетӣ тавассути татбиқи функсияҳои амалӣ карда мешаванд, ки онро ҳамчун намуди хоси фаъолияти идоракунӣ фаҳмидан лозим аст, ки тавассути он банақшагирӣ ва дурнамо, ҳамоҳангсозӣ ва назорат амалӣ карда мешаванд. Ҳамин тариқ, функсияи ҳамоҳангсозӣ аз татбиқи мустақими раванди танзими байнибуҷетӣ дар сатҳҳои гуногуни низоми буҷети минтақавӣ иборат буда, фаъолияти танзимшавандаи мақомоти субъектҳо ва мақомоти маҳаллиро дар ташкили раванди буҷетӣ ва муносибатҳои байнибуҷетӣ пешбинӣ менамояд. Функсияи назорат ва мониторинг дар пайгирии дуруст, саривақтӣ ва риояи таносуби муқарраршуда ҳангоми интиқоли маблағҳои байнибуҷетӣ, муқаррар намудани назорати истифодаи мақсадноки маблағҳои буҷа зоҳир мешавад. Ҳамзамон, функсияи банақшагирӣ ва дурнамо тавассути муайян кардани самтҳои мушаххаси тақсимои маблағҳо дар байни буҷетҳои маҳаллӣ дар асоси стандартҳои дахлдори буҷетӣ ва молиявӣ, муқаррар намудани ҳаҷми кафолатноки даромад барои ҳокимияти маҳаллии дорои сатҳи пасти иҷтимоӣ амалӣ карда мешавад.

Амалишавии функсияҳо ба истифодаи усулҳои ба технология асосёфта таъя мекунад, ки имкон медиҳад, танзими чараёни молиявиро бо истифодаи

асбобҳои мувофиқ таъмин кунанд. Усулҳои танзими байнибучетӣ ба ҳамвор кардани ассиметрия дар рушди сатҳи ҳокимияти маҳаллӣ равона карда шудаанд ва бо усулҳои молиявӣ, иқтисодӣ ва ташкилӣ пешниҳод карда мешаванд. Усулҳои молиявӣ иқтисодӣ таҳияи усулҳои тақсим ва интиқоли маблағҳои кумаки молиявӣ, муқаррар намудани меъёрҳои тарҳкунӣ аз пардохтҳои андоз, ҳисобкунии коэффитсиентҳоро, ки фарқияти арзиши хизматрасонии бучетиро дар назар доранд, шартҳои онҳоро дар бар мегиранд. Усулҳои ташкилӣ тавассути маҷмуи чораҳои маъмурие амалӣ карда мешаванд, ки ҳамкориҳои байнибучетиро дар сатҳи минтақавии системаи бучетӣ таъмин мекунанд, ки он дорои таҳияи санадҳои меъёрӣ, корҳои фаҳмондадихӣ, таъини масъулият, инчунин, тартиби пешгирӣ ва ҳалли низоъҳо, маҳдуд кардани ваколатҳо, ташкили раванди бучет ва ғайра мебошад.

Воситаҳо ҳамчун як намуди захираҳои пулӣ ва маъмурӣ мебошанд, ки тавассути онҳо ҳаракати чараёни молиявӣ амалӣ карда мешавад, аз он ҷумла субсидияҳо, субвенсияҳо, андозҳо, инчунин фармоишҳо, дастурҳо, таҳримҳо, ки тавассути онҳо муносибатҳои байниҳукуматӣ ба танзим дароварда мешаванд.

Нақши механизми танзим ё идоракунии байнибучетӣ дар татбиқи мақсад ва вазифаҳои танзими байнибучетӣ, аз ҷумла дар сатҳи минтақавӣ, натиҷаи амали он ба вазъи иҷтимоию иқтисодии ҷомеа таъсири мустақим дорад. Вобаста ба функсияи банақшагирӣ ва дурнамои механизми овардашуда, дар таҳқиқот барои арзёбии муносибатҳои байнибучетии вилояти Хатлон ва ВМКБ усулҳои иқтисодию математикиро зарур шуморидем.

Барои таҳлил ва дурнамои нишондиҳандаҳои таркибии муносибатҳои байнибучетии ВМКБ истифодаи усулҳои риёзӣ-иқтисодӣ бамаврид мебошад. Бинобар ин, дар раванди таҳқиқот барои анҷом додани раванди моделсозии нишондиҳандаҳои байнибучетӣ аз имкониятҳои технологияи иттилоотии муосир истифода намудем. Воситаҳои технологияи иттилоотии муосир имконияти фароҳи ба таври автоматӣ ва аниқтар ҳисоб намудани равандҳои моделсозиро доро мебошанд. Аз ҷумла, барои моделсозии маълумотҳои омӯрӣ

ва татбиқи онҳо дар раванди моделсозии риёзӣю иқтисодии мураккаб барномаи пуриқтидори “Eviews” истифода мешавад. Аммо дар кори таҳқиқотӣ, маҳз барои сода ва ба таври муфассал қайд намудани ҳолат ва равандҳои моделсозии риёзӣ-иқтисодӣ, мо аз татбиқи амалии барномаи MS-Excel истифода хоҳем намуд. Чун дар таркиби он таҷассуми истифодаи моделсозии регрессионӣ-коррелятсионӣ ба ҳайси методика ва усули классикии муайян намудани вобастагиҳои оморӣ татбиқ гардидааст. Аз ин лиҳоз, мутобиқ ба мақсад ва вазифаҳои дар кори таҳқиқотӣ воғузошта аз ҷониби мо моделсозии иқтисодию риёзӣ маълумоти омории нишондиҳандаҳои байнибучетии ВМКБ истифода бурда шуд (ниг. ба ҷадвали 3.2).

Ҷадвали 3.2. - Нишондиҳандаҳои ибтидоии байнибучетии ВМКБ, (ҳазор сомонӣ)

Давраҳо	Даромад и бучети минтақа	Харочот и бучети минтақа	Даромад и ҳудуди минтақа	Ҳиссачудокун ӣ аз андозҳои давлатӣ	Трансфертҳо и бучетӣ
2015	213320	216659	5692	35992	17389
2016	224846	240396	6254	40950	19199
2017	246233	242174	6374	59508	17508
2018	261160	250775	8920	66544	17406
2019	279865	281258	12651	75849	19135
2020	292999	296268	13321	87179	19458
2021	343638	330429	16674	95326	21678
2022	346137	335725	17606	106879	23224

Сарчашма: Омори солонаи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон. Маҷмуаи оморӣ. - 2023. - С.113.

Дар асоси маълумоти омории ҷадвали 3.2, бо мақсади муайян кардани вобастагии байни нишондиҳандаҳои байнибучетии ВМКБ дар муҳити барномаи MS-Excel таҳлили коррелятсионӣ анҷом дода шуд, ки натиҷаи он дар ҷадвали зерин оварда шудааст (ниг. ба ҷадвали 3.3).

Чадвали 3.3. - Натиҷаи таҳлили коррелятсионии нишондиҳандаҳои байнибучетии ВМКБ

	Даромади бучети минтақа	Харочоти бучети минтақа	Даромад и худии минтақа	Ҳиссачудо кунӣ аз андозҳои давлатӣ	Трансфе ртҳои бучетӣ
Даромади бучети минтақа	1				
Харочоти бучети минтақа	0,987	1			
Даромади худии минтақа	0,979	0,986	1		
Ҳиссачудокунӣ аз андозҳои давлатӣ	0,976	0,706	0,661	1	
Трансфертҳои бучетӣ	0,869	0,908	0,878	0,668	1

Сарчашма: ҳисоби муаллиф.

Чӣ тавре аз натиҷаи таҳлили коррелятсионии чадвали 3.3 мушоҳида мешавад, байни нишондиҳандаҳои омили хароҷоти бучети минтақа бо даромади ҳудудии минтақа, ҳиссачудокунӣ аз андозҳои давлатӣ ва трансфертҳои бучетӣ вобастагии коллинеарӣ (калон аз 0,7) вуҷуд дорад. Инчунин, байни омилҳои даромади ҳудудии минтақа бо ҳиссачудокунӣ аз андозҳои давлатӣ ва трансфертҳои бучетӣ вобастагии коллинеарӣ вуҷуд дорад. Ҳамзамон, байни омилҳои ҳиссачудокунӣ аз андозҳои давлатӣ ва трансфертҳои бучетӣ вобастагии коллинеарӣ вуҷуд надошта (хурд аз 0,7), бо аломати натиҷавӣ (даромади бучети минтақа) вобастагии баланд (0,976 ва 0,869), ки омилҳои мазкурро ҳангоми таҳияи модели регрессионӣ истифода бурдан мувофиқи мақсад мебошад. Ҳаминро ба инобат гирифта, хориҷ намудани ин нишондиҳандаро мавқуф мегузорем.

Акнун раванди мазкурро дар татбиқи моделсозии риёзӣ-иқтисодии нишондиҳандаҳои байнибучетии вилояти Хатлони Ҷумҳурии Тоҷикистон барои муайян намудани вобастагии байни онҳо дида мебароем (ниг. ба чадвали 3.4).

Чадвали 3.4. - Нишондиҳандаҳои ибтидоии байнибучетии вилояти Хатлон, (ҳазор сомонӣ)

Давраҳо	Даромади бучети минтақа	Харочоти бучети минтақа	Даромади худии минтақа	Ҳиссачудокунӣ аз андозҳои давлатӣ	Трансфертҳои бучетӣ
2015	1239348,8	1200753,8	116924	529864	543487
2016	1325422,6	1300763,9	129484	605237	603083
2017	1467921,4	1446703,3	141519	747061	525880
2018	1546773,0	1515698,1	157841	847159	461007
2019	1720443,1	1687303,5	182910	983090	540337
2020	1848956,5	1867539,3	208948	1121052	485335
2021	2176559,6	2156478,3	231200	1242800	613329
2022	2489005,9	2454646,7	244567	1354679	643191

Сарчашма: Омори солонаи вилояти Хатлон дар солҳои 2014-2019. Маҷмуаи оморӣ. - Бохтар, 2020. - С.156; Омори солонаи вилояти Хатлон дар солҳои 2014-2019. Маҷмуаи оморӣ. - Бохтар, 2023. - С. 208.

Дар асоси маълумоти оморӣ чадвали 3.4 таҳлили коррелятсионии нишондиҳандаҳои байнибучетии вилояти Хатлон гузаронида шуд, ки натиҷаи он дар чадвали зерин оварда мешавад (ниг. ба чадвали 3.5).

Чадвали 3.5. - Натиҷаи таҳлили коррелятсионии нишондиҳандаҳои байнибучетии вилояти Хатлон

	Даромади бучети минтақа	Харочоти бучети минтақа	Даромади худии минтақа	Ҳиссачудокунӣ аз андозҳои давлатӣ	Трансфертҳои бучетӣ
Даромади бучети минтақа	1				
Харочоти бучети минтақа	0,999	1			
Даромади худии минтақа	0,976	0,982	1		
Ҳиссачудокунӣ аз андозҳои давлатӣ	0,973	0,979	0,996	1	
Трансфертҳои бучетӣ	0,500	0,483	0,377	0,329	1

Сарчашма: ҳисоби муаллиф.

Аз маълумоти чадвали 3.5 мушоҳида мегардад, ки дар байни омилҳои таҳлилӣ, ба истиснои омилҳои "ҳиссачудокунӣ аз андозҳои давлатӣ" ва "трансфертҳои бучетӣ", вобастагии баланд ҷой дорад. Ин нишон медиҳад, ки дигар омилҳо, ки дар таҳлили бучетӣ ва равобитаи байнибучетӣ таъсиргузоранд, ба таври маъзати бештар ва боқӣ ба назар мерасанд. Ҳамзамон, вобастагии

байни омили “ҳиссачудокунӣ аз андозҳои давлатӣ” бо аломати натиҷавӣ баланд (0,986) буда, аммо байни омили “трансфертҳои буҷетӣ” бо аломати натиҷавӣ вобастагии паст (0,150) вуҷуд дорад. Чӣ тавре ки аз натиҷаи таҳлили коррелятсионӣ бармеояд, дар фарқият аз нишондиҳандаҳои ВМКБ, барои анҷом додани таҳлили регрессионӣ арзёбии даромади буҷети вилояти Хатлон, ба сифати омили таъсиррасон, танҳо омили “ҳиссачудокунӣ аз андозҳои давлатӣ” ба инобат гирифта мешавад. Ин маънои онро дорад, ки дар ташаккули буҷети вилояти Хатлон омили “ҳиссачудокунӣ аз андозҳои давлатӣ” таъсири назаррас дорад.

Акнун, дар қадами навбатӣ, аз нишондиҳандаҳои ибтидоии моделсозии ВМКБ истифода намуда, моделсозии регрессиониро таҳия менамоем. Бояд қайд намуд, ки барои арзёбии даромади буҷети ВМКБ ва вилояти Хатлон ба ҳайси аломати натиҷавӣ, яъне (Y) нишондиҳандаи “Даромади буҷети минтақа” истифода мегардад.

Ҳамин тариқ, бо истифода аз усулҳои эконометрикӣ ва бо дарназардошти мултиколлинearнокии омилҳои таҳлилий моделҳои регрессионии арзёбии даромади буҷети ВМКБ ва вилояти Хатлонро таҳия менамоем. Дар ҷадвали зерин натиҷаи таҳлили регрессионии арзёбии даромади буҷети ВМКБ оварда шудааст (ниг. ба ҷадвали 3.6).

Ҷадвали 3.6. - Натиҷаи таҳлили регрессионии арзёбии даромади буҷети ВМКБ

ХУЛОСАИ НАТИҶАҲО				
<i>Омори регрессионӣ</i>				
Регрессияи маҷмӯӣ	0,9870			
R-квадрат	0,9742			
Меъёри R-квадрат	0,9639			
Мушоҳида	8			
Таҳлили дисперсионӣ				
	<i>Df</i>	<i>F</i>	<i>Аҳаммиятнокӣ F</i>	
Регрессия	2	94,5416	0,00010	
Бақия	5			
Ҷамъабаст	7			

Идомаи ҷадвали 3.6.

Коэффитсиентҳо		t-Омор
Ҳ-нуқтаи буриш	54400,0040	3, 2829
Ҳиссачудокунӣ аз андозҳои давлатӣ	1,5448	6, 5212
Трансфертҳои буҷетӣ	5,7755	2, 6531

Сарчашма: ҳисоби муаллиф.

Аз натиҷаи таҳлили регрессионии ҷадвали 3.6 мушоҳида мешавад, ки нишондиҳандаҳои моделсозии регрессионӣ хеле хуб буда, ба сифати хуби модел ва эътимоднокии нишондиҳандаҳои омилӣ шаҳодат медиҳанд. Аз ин шумора ҳам коэффитсиенти регрессияи маҷмӯӣ (R), ҳам коэффитсиенти детерминатсия (R^2) ва ҳам коэффитсиенти ислоҳшудаи детерминатсия (R -квадрат) ба 0,999 баробар мебошанд, ки ба сифати хуб, эътимоднокӣ ва оморӣ аҳаммиятнок будани нишондиҳандаҳои дар модел татбиқшуда далолат медиҳанд. Ҳамин тариқ, модели регрессияи ҳисобии арзёбии даромади буҷети ВМКБ чунин аст:

$$Y = 54400,0040 + 1,5448 \cdot X_3 + 5,7755 \cdot X_4 \quad (3.1)$$

дар ин ҷо, Y - даромади буҷети минтақа; X_3 - ҳиссачудокунӣ аз андозҳои давлатӣ ва X_4 - трансфертҳои буҷетӣ мебошанд.

Аз рӯйи коэффитсиентҳои модели регрессионии (3.1) ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки даромади буҷети ВМКБ аз омилҳои ҳиссачудокунӣ аз андозҳои давлатӣ ва трансфертҳои байнибуҷетӣ вобастагӣ дорад. Бинобар ин, ҳангоми ба як воҳид зиёд гардидани ҳиссачудокунӣ аз андозҳои давлатӣ, ба ҳисоби миёна, даромади буҷети ВМКБ ба 1,5448 воҳид ва дар ҳолати ба як воҳид зиёд шудани трансфертҳои байнибуҷетӣ даромади буҷети минтақаи мазкур ба андозаи 5,7755 воҳид меафзояд.

Акнун, дар асоси маълумоти оморӣ ҷадвали 3.4 таҳлили регрессионии арзёбии даромади буҷети вилояти Хатлонро анҷом медиҳем. Натиҷаи таҳлили регрессионӣ дар ҷадвали 3.7 инъикос мегардад.

Чадвали 3.7. - Натиҷаи таҳлили регрессионии арзёбии даромади буҷети вилояти Хатлон

ХУЛОСАИ НАТИҶАҲО				
<i>Омори регрессионӣ</i>				
Регрессияи маҷмӯӣ	0,9994			
R-квадрат	0,9989			
Меъёри R-квадрат	0,8321			
Мушоҳида	8			
Таҳлили дисперсионӣ				
	<i>Df</i>	<i>F</i>	<i>Аҳаммиятнокии F</i>	
Регрессия	2	2860,9145	0,000002	
Бақия	6			
Ҷамъабаст	7			
<i>Коэффитсиентҳо</i>				<i>t-Омор</i>
Ҷ-нуқтаи буриш	0			0
Ҳиссачудокунӣ аз андозҳои давлатӣ	13048			14,86894
Трансфертҳои буҷетӣ	0,9377			6,042

Сарчашма: ҳисоби муаллиф.

Тавре аз маълумоти ҷадвали 3.7 бармеояд, тамоми меъёрҳои тавсифи омории таҳлили регрессионӣ тибқи талабот мебошанд. Модели регрессияи ҳисобии арзёбии даромади буҷети вилояти Хатлон чунин мебошад:

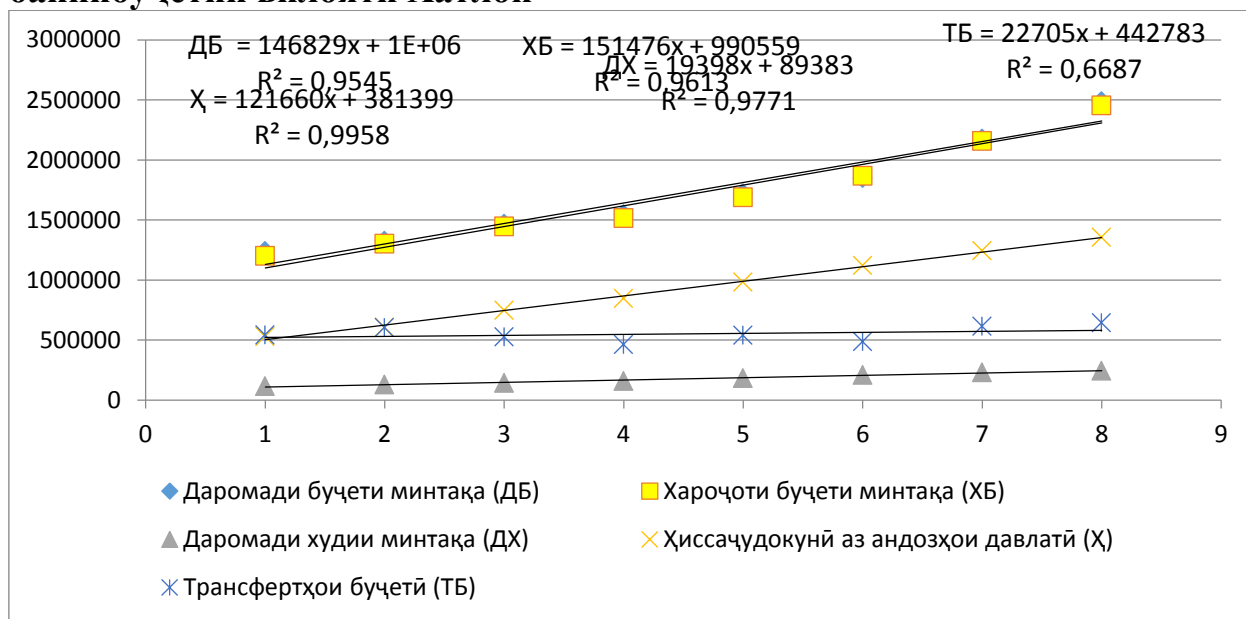
$$Y = 1,3048 \cdot X_3 + 0,9377 \cdot X_4 \quad (3.2)$$

Боиси зикр аст, ки дар фарқияти модели ҳисобии регрессионии арзёбии даромади буҷети вилояти Хатлон аз ВМКБ дар он аст, ки дар модели мазкур ҳиссаи омили трансфертҳои буҷетӣ қимати камро касб намудааст. Яъне, натиҷаи таҳлили регрессионӣ нишон медиҳад, ки дар таркиби даромади буҷети вилояти Хатлон ҳиссаи омили ҳиссачудокунӣ аз андозҳои давлатӣ назаррас мебошад. Яъне, ҳангоми ба як воҳид зиёд шудани омили ҳиссачудокунӣ аз андозҳои давлатӣ ва трансфертҳои буҷетӣ, мутаносибан даромади буҷети вилояти Хатлон, ба ҳисоби миёна, ба андозаи 1,3048 ва 0,9377 воҳид афзоиш меёбад.

Барои таҳияи моделҳои дурнамои нишондиҳандаҳои байнибуҷетии ВМКБ ва вилояти Хатлон маълумоти омории ҷадвалҳои 3.2, 3.4 ва имкониятҳои ҷадвалии барномаи MS Excel-ро истифода менамоем. Бинобар ин, дар навбати

аввал, маълумоти оморӣ чадвали 3.2-ро истифода намуда, бо истифода аз имкониятҳои барномаи MS Excel ва ба инобат гирифтани талаботи эконометрикӣ моделҳои дурнамозии нишондиҳандаҳои байнибучетии вилояти Хатлонро таҳия намудем, ки натиҷаи он дар расми зерин оварда мешавад (ниг. ба диаграмма 3.1):

Диаграммаи 3.1. Моделҳои дурнамозии нишондиҳандаҳои байнибучетии вилояти Хатлон

Сарчашма: таҳияи муаллиф.

Моделҳои таҳияшудаи дар диаграммаи 3.1. овардашударо истифода намуда, дурнамои нишондиҳандаҳои байнибучетии вилояти Хатлон барои солҳои 2023-2030 ҳисоб карда шуд (ниг. ба чадвали 3.8):

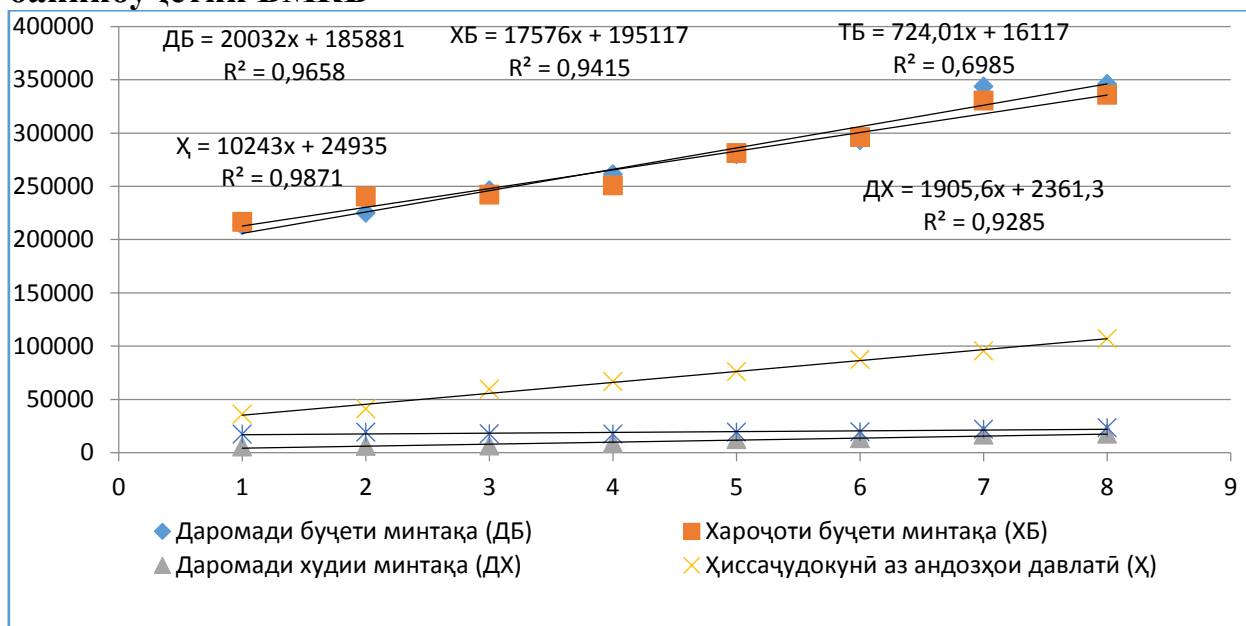
Чадвали 3.8. - Маълумоти ибтидоӣ ва дурнамои нишондиҳандаҳои байнибучетии вилояти Хатлон барои солҳои 2023-2030, ҳаз. сомонӣ

Солҳо	Даромади бучети минтақа	Харочоти бучети минтақа	Даромади ҳудуди минтақа	Ҳиссаҷудокунӣ аз андозҳои давлатӣ	Трансфертҳои бучетӣ
2024	2468290	2505319	283363	1597999	818892
2025	2615119	2656795	302761	1719659	933221
2026	2761948	2808271	322159	1841319	1065203
2027	2908777	2959747	341557	1962979	1214837
2028	3055606	3111223	360955	2084639	1382123
2029	3202435	3262699	380353	2206299	1567062
2030	3349264	3414175	399751	2327959	1769653

Сарчашма: таҳия ва ҳисоби муаллиф.

Барои таҳияи моделҳои дурнамои нишондиҳандаҳои байнибучетии ВМКБ маълумоти омории ҷадвали 3.1 ва имкониятҳои барномаи MS Excel-ро истифода намуда, моделҳои дурнамосозии нишондиҳандаҳои байнибучетии ВМКБ таҳия карда шуд, ки намуни ҳисобии онҳо дар расми зерин оварда шудааст (ниг. ба диаграммаи 3.2):

диаграммаи 3.2. Моделҳои дурнамосозии нишондиҳандаҳои байнибучетии ВМКБ

Сарчашма: таҳияи муаллиф.

Чӣ тавре аз моделҳои дар диаграммаи 3.2 овардашуда маълум аст, бо дарназардошти коэффитсиенти детерминатсия, моделҳои таҳиягардида барои истифодабарӣ мувофиқи мақсад мебошанд. Бинобар ин, моделҳои мазкурро истифода намуда, дурнамои нишондиҳандаҳои байнибучетии ВМКБ-ро барои солҳои 2023-2030 ҳисоб менамоем (ниг. ба ҷадвали 3.8):

Ҳамин тавр, ташаккули заминаи даромади минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки асоси он муайянсозии объективии иқтисодии бучетии минтақа мебошад, наметавонад тибқи сценарияҳои тахминӣ бо муваффақият пешгӯӣ ва таракқӣ кунад. Ин раванд бояд бо шароити иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва талаботи рушди истеҳсолии минтақа мувофиқ бошад. Тавре аз натиҷаи қиматҳои дурнамо бармеояд, агар афзоиши даромаду хароҷоти бучет, даромади ҳудудӣ, ҳиссаҷудокунӣ аз андозҳои давлатӣ ва трансфертҳои бучетӣ дар минтақаи Хатлон дар давоми солҳои 2015-2022 мутаносибан 1,75, 1,83, 2,09, 2,56 ва 1,18

маротиба бошад, пас қиматҳои дурнамои бузургҳои мазкур дар давоми солҳои 2023-2030 мутаносибан 1,44, 1,45, 1,51, 1,58 ва 1,25 маротиба афзоиш меёбад. Яъне, аз нигоҳи масъалаи муносибатҳои байнибюжетӣ ҳулоса намоем, дар оянда ҳиссачудокунӣ аз андозҳои давлатӣ рӯ ба коҳиш ёбӣ ниҳода, трансфертҳои бюджетӣ бошад, афзоиш меёбад.

Ҷадвали 3.8. - Маълумоти ибтидоӣ ва дурнамои нишондиҳандаҳои байнибюжетии ВМКБ барои солҳои 2023-2030, ҳаз. сомонӣ

Солҳо	Даромади бюжети минтақа	Харочоти бюжети минтақа	Даромади худии минтақа	Ҳиссачудокунӣ аз андозҳои давлатӣ	Трансфертҳои бюжетӣ
2024	366169	353301	19512	117122	25451
2025	386201	370877	21417	127365	28054
2026	406233	388453	23323	137608	31032
2027	426265	406029	25229	147851	34387
2028	446297	423605	27134	158094	38117
2029	466329	441181	29040	168337	42223
2030	486361	458757	30945	178580	46704

Сарчашма: ҳисоби муаллиф.

Дар ВМКБ бошад, афзоиши нишондиҳандаҳои ташкилкунандаи муносибатҳои байнибюжетӣ дар солҳои 2015-2022 мутаносибан 1,62, 1,55, 3,09, 2,97 ва 1,34-ро ташкил дода, дар оянда аз рӯйи қиматҳои дурнамо маълум мегардад, ки нишондиҳандаҳои мазкур мувофиқан ба андозаи 1,38, 1,35, 1,68, 1,61 ва 1,22 тағйир ёфтаанд. Яъне, дар вилояти мазкур ҳиссачудокунӣ аз андозҳои давлатӣ ва трансфертҳои бюджетӣ коҳиш меёбанд.

Ҳамин тавр, аз натиҷаи дурнамо муайян гардид, ки дар ҳолати мавҷудбудаи нишондиҳандаҳои омилӣ таъсири онҳо дар ташаккули бюджетӣ маҳаллӣ ҷой дошта бошад ҳам, аммо самараи иқтисодии онҳо кам буда, дар ояндаи наздик тағйирёбии куллиро ба самти афзуншавии бюджетӣ маҳаллӣ таъмин карда наметавонанд. Илова бар ин, муайян гардид, ки нишондиҳандаи трансфертҳои бюджетӣ айни замон дар ташаккули бюджетӣ маҳаллӣ таъсири муайян расонида наметавонад ва саҳми он камтаъсир мебошад.

Тавассути сценариясозӣ дар модели иқтисодӣ-риёзӣ ҳисоб карда шуд, ки ҳангоми бошиддат ба нишондиҳандаҳо афзоиш додан ва дараҷаи ҷойгоҳи онҳо кавитар шудан, андозаи афзоишёфтаи устувори давра ба давраи онҳо таъмин мегардад ва он гоҳ ташаккулёбии буҷети маҳаллӣ тавассути онҳо устуворона рушд хоҳад кард. Ғайр аз ин, ҳангоми бамаротиб зиёд гаштани нишондиҳандаҳои омилҳо ва дар қатори онҳо мутаносибан афзоиш ёфтани нишондиҳандаҳои трансфертҳои буҷетӣ омили вобаста, яъне буҷети маҳаллӣ мавқеи худро дар оянда устувор карда метавонад ва тамоюли афзуншавиаш дар оянда устувор хоҳад шуд.

ХУЛОСАИ БОБИ СЕҶОМ

Дар раванди таҳқиқи зербоби мазкур бо мақсади такмил додани даромади буҷетҳои маҳаллӣ, аз ҷумла буҷети ВМКБ ва методологияи оптималии танзими байнибуҷетӣ, механизми идоракунии байнибуҷетӣ дар сатҳи минтақа коркард ва пешниҳод карда шуд, ки он ҷузъҳои ташкилӣ, методӣ, молиявӣ ва техникиро бо унсурҳои мақсад, вазифа, усулҳо ва воситаҳои идоракунии байнибуҷетӣ дар бар гирифтааст. Дар доираи функсияи банақшагирӣ ва дурнамои механизми мазкур барои анҷом додани таҳлил, арзёбӣ ва дурнамои нишондиҳандаҳои ташаккулдиҳандаи муносибатҳои байнибуҷетӣ усулҳо ва моделҳои эконометрикӣ истифода бурда шуд. Аз натиҷаи моделҳои регрессионии таҳиягардида маълум гардид, ки дар ҳолати ба як воҳид афзоиш ёфтани ҳиссачудокунӣ аз андозҳои давлатӣ ва трансфертҳои байнибуҷетӣ, ба ҳисоби миёна, даромади буҷети ВМКБ мутаносибан ба андозаи 1,5448 ва 5,7755 воҳид афзоиш меёбад. Инчунин, дар вилояти Хатлон бо зиёд шудани омили ҳиссачудокунӣ аз андозҳои давлатӣ ва трансфертҳои буҷетӣ ба як воҳид, мутаносибан, ба ҳисоби миёна, даромади буҷети вилоят ба андозаи 1,3048 ва 0,9377 воҳид зиёд мегардад. Ҳамзамон, дурнамои нишондиҳандаҳои мазкур барои солҳои 2023-2030 ҳисоб карда шуда, тағйирёбии онҳо мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шудаанд.

Зарур аст, ки иқтидори молиявии минтақа тавассути афзоиши даромадҳои андозиву ғайриандозӣ ва инчунин, ҷалби барномаҳои сармоягузорӣ тавсеа дода шавад. Барои ҷалби сармоягузорӣ дар минтақа, муҳим аст, ки сиёсати давлат ба самти дастгирӣ ва ҳавасмандгардонии фаъолияти сармоягузорӣ-инноватсионӣ, муҳайё кардани муҳити мусоид барои сармоягузорию хусусӣ, ва андешидани тадбирҳо барои кам кардани фоизҳои қарзӣ ва беҳтар намудани истифодаи самараноки маблағҳои бучети давлатӣ равона карда шавад.

Ислоҳоти назорати давлатии молиявӣ (маҳаллӣ) тақозо менамояд, ки салоҳиятҳои мақомотҳои назорати молиявӣ ба ду самт чудо карда шаванд: уфуқӣ (яъне дар байни мақомоти назорати давлатии молиявӣ ва шахсони ҳуқуқӣ) ва амудӣ (яъне байни мақомотҳои назорати молиявии давлатии маҳаллӣ). Ин ба маънои муайян кардани ваколатҳо ва салоҳиятҳои мақомоти назорати молиявӣ, ҳосатан дар бахши назорат, мебошад. Бо ин роҳ, бояд аниқ бошад, ки мақомотҳои назорати молиявӣ дар минтақаҳо ва шаҳрҳо чӣ гуна вазифаҳояшонро иҷро мекунанд ва чӣ гуна трансфертҳои байнибучетӣ дар мувофиқа бо аҳдоф ва шартҳои муайяншуда ҳосил мешаванд.

ХУЛОСА ВА ПЕШНИҲОДҲО

Натиҷаҳои асосии илмӣ диссертатсия

1. Концепсияи ягона ё таърифи умумиэтирофгардидаи идоракунии муносибатҳои байнибюджетӣ вучуд надорад. Тамоми олимони ватанӣ ва хориҷӣ дар заминаи концепсияҳои гуногуни назариявӣ ақидаҳои худро баён намудаанд. Аз ин лиҳоз, идоракунии муносибатҳои байнибюджетӣ, ин пеш аз ҳама, маҷмуи муносибатҳои байни сохторҳои ҳокимияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ ва сохторҳои идоракунии фондҳои мақсадноки давлатӣ мебошад, ки барои таъмини чараёни бюджетӣ равона карда шудааст, фаҳмида мешавад [3-М].

2. Идоракунии муносибатҳои байнибюджетӣ унсuri муҳимми идоракунии давлатии молиявӣ буда, усулҳои татбиқи сиёсати самараноки буҷети давлатӣ дар доираи он таҳия карда мешаванд ва он асоси методологии таҳқиқоти илмӣ амалиро дар самти идораи молияи давлатӣ дар бар мегирад. Самаранок истифода бурдани маблағҳои буҷетӣ мавзӯи васеъ буда, вобаста ба ҳадаф ва мақсадҳои гузашташуда метавонад доимо тағир ёбад [4-М].

3. Дар асоси омӯзиши адабиёти назариявӣ хулоса кардан мумкин аст, ки дар давлатҳои пешрафтаи ҷаҳон гуногунсамтии низомӣ идоракунии муносибатҳои байнибюджетӣ ба назар расида, истифодаи механизми оптимизатсияи ин таҷриба таъмини самаранокии ташаккул ва идоракунии он ба ҳисоб меравад [2-М].

4. Бо ҳалли мушкилоти даромадҳои худии буҷети минтақа масъалаи ҳиссачудокунӣ аз андозҳои давлатӣ аллакай чунин нақши калонро ба мисли пештара нахоҳад бозид. Бо мақсади таъмини устувории сарчашмаи мазкур даромадҳои буҷети минтақа, меъёрҳои муваққатӣ ҳамасолаи ҳиссачудокунӣ аз андозҳои давлатӣ ба буҷети минтақаҳо, ҳангоми тасдиқи буҷети давлатӣ дар се сол як маротиба баррасӣ намудан лозим аст. Ин тағйиротро бояд дар Қонуни ҚТ “Дар бораи буҷети давлатӣ ба соли навбатии молиявӣ” ворид намудан лозим аст [4-М].

5. Дар асоси таҳқиқоти илмӣ чунин хулоса кардан мумкин аст, ки такмилдиҳии низоми идоракунии муносибатҳои байнибучетӣ, ба мисли дилхоҳ низоми идорашаванда, бояд аз инъикоси алгоритмии раванди идоракунӣ оғоз гардад. Ҳамзамон, зарур аст, ки равияҳои назарияи институтсионалӣ чиҳати такмили идоракунии муносибатҳои байнибучетӣ ва беҳтар намудани афзалиятҳо ва самтҳои асосии рушди муносибатҳои байнибучетӣ ҳангоми гузариш ба рушди инноватсионӣ васеъ татбиқ карда шаванд [5-М].

6. Дар кишвар ва махсусан, Ҳукумати марказӣ бояд низоми барномаҳои давлатиро бар асоси мақсад ва шохисҳои Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ва дигар асноди стратегия аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқшуда роҳандозӣ намоянд. Таркиби зербарномаҳо ва натиҷаҳои ба нақша гирифтаи татбиқи зербарномаҳо аз ҷониби барномаи давлатӣ муайян карда шуда, маблағҳои бучет барои ноил шудан ба онҳо бо қонуни давлатӣ дар бораи бучети давлатӣ барои соли навбатии молиявӣ тасдиқ карда шаванд.

Дар маҷмӯъ, мукамалгардонии ваколатҳои тафриқабандии хароҷот дар доираи таносуби мавҷудаи ба бучетҳои низоми бучетии Ҷумҳурии Тоҷикистон воғузур кардани уҳдадорихои хароҷотӣ мувофиқи мақсад аст;

Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳо

1. Таҳлили даромадҳои худии бучети ВМКБ нишон дод, ки дар таркиби он ҳиссаи андоз аз замин қариб ночиз мебошад. Аз ин рӯ, барои боз ҳам зиёдтар иҷро намудани қисми даромади бучети ин минтақа ва дарёфти сарчашмаҳои нави андозбандӣ ба кормандони мақомоти андоз зарур аст, ки пайваста корҳои фаҳмондадиҳӣ байни аҳоли ва андозсупорандагон гузаронанд. Бо ин восита кормандони кироҷро пурра ба қайд гирифта, соҳибқорони инфиродӣ бо патент ва шаҳодатнома таъмин карда шаванд. Дар якҷоягӣ бо дигар мақомотҳо инвентаризатсияи молу мулки ғайриманқул ва воситаи нақлиёти шахсони воқеӣ дар сатҳи зарурӣ ба роҳ монда шавад [6-М].

2. Бучетҳои маҳаллие, ки ба сифати “донор” ё “худтаъминкунанда” амал наменамоянд, зарур аст, ки ҳиссачудокуниҳо аз андози умумичумхуриявӣ бо

тарики устувор (на кам аз 5 сол) бояд муайян карда шавад. Ин давари хиссачудокуниҳои устувор имкон медиҳад шаффофияти хароҷоти буҷетии маҳаллӣ таъмин карда шуда, ҷалби маблағҳои иловагии минтақавӣ ба роҳ монда шавад [7-М].

3. Маъмурикунонии андоз тавре ба роҳ монда шавад, ки андозсупоранда барои сари вақт супоридани маблағи андоз ҳавасманд гардад, чунки муҳайё кардани шароити хуб барои фаъолияти соҳибкории хурду миёна ба афзудани шумораи андозсупорандагон дар минтақаҳо мегардад. Дар ин замина, интизоми пешниҳоди эълומияҳо аз тарафи андозсупорандагон таъмин карда шавад [3-М].

4. Барои кам намудан ва аз байн бурдани бақияпулиҳои андозӣ, таъсиси як кумитаи (шуъба) ҳамоҳангсозӣ бо иштироки кормандони мақомотҳои молия ва андоз фароҳам оварда шавад. Инчунин, баланд бардоштани маданияти андозсупорӣ, корҳои фаҳмондадихӣ байни аҳоли ва андозсупорандагон тавассути гузаронидани семинарҳо, мизҳои мудаввар, суҳбатҳо ва тренингҳо таъмин карда шавад [4-М].

5. Бо мақсади пурра ва сари вақт ворид шудани маблағҳои андозӣ ба буҷа зарур шуморида мешавад, ки фаъолияти мақомотҳои раёсати молия, нозироти андоз ва дигар сохторҳои иқтисодие, ки ба ҷамъоварӣ ва назорати андоз сару кор доранд, пурзӯр карда шуда, масъулияти андозсупорандагон баланд бардошта шавад [2-М].

6. Дар шароити имрӯза истифодаи технологияҳои пешқадам ва ҳавасмандгардонӣ аз ҷониби буҷаи минтақавӣ шартӣ асосии ноил шудан ба ҳадафҳои рушди иқтисодию иҷтимоии минтақаҳои ҷумҳурӣ шуда метавонад. Дар баробари ин, воқеияти муосири муносибатҳои байнибуҷетӣ моро водор месозад, ки ба усулҳо ва воситаҳои идораи байнибуҷетӣ, ки дар давлат истифода мешаванд, диққати махсус диҳем.

РҶҶХАТИ АДАБИЁТ

Санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ

1. Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016- 2020. [Матн]. – Душанбе, 2016. – 255 с.
2. Барномаи рушди иҷтимоию иқтисодии вилояти Хатлон барои солҳои 2005-2015. [Матн] ва 2016-2020 бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 октябри соли 2005, №420. – Душанбе, 2005. – 153 с.
3. Закон РТ «О государственном бюджете Республики Таджикистан» за соответствующие годы.
4. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон. Кодекси амалкунанда. Санаи қабул: 17.09.2012, №901.
5. Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон. Кодекси амалкунанда. Санаи қабул: 03.12.2004, №62 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2018. – 1545 с.
6. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]. – Душанбе, 2016.
7. Қонуни конституцсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ” [Матн]. - 2004, №5, мод. 339 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2017. – №1411.
8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи буҷети давлатӣ” барои солҳои 2018-2021.
9. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи дурнамоҳои давлатӣ, концепсияҳо, стратегияҳо ва барномаҳои рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон” [Матн]: Қонуни амалкунанда. Санаи қабул: 3.08.2018. – №1544.
10. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бозори коғазҳои қиматнок» [Матн]: Қонуни амалкунанда. Санаи қабул: аз 28 июни соли 2011. – №745.
11. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи идоракунии молиявӣ ва назорати дохилӣ дар баҳши давлатӣ» [Матн]: аз 21 июли соли 2010. – №626.

12. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» [Матн] // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2011. – №6.

13. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи назорати давлатии молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» [Матн]: Қонуни амалкунанда. Санаи қабул: 2 декабри соли 2002, – №66. М. 7.

14. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи нафақаҳои суғуртавӣ ва давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» [Матн]: Қонуни амалкунанда. Санаи қабул: аз 18.03.2015, №1200. – Душанбе, 2015. – 38 с.

15. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузорӣ» [Матн]: мод. 152 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2016. – № 3.

16. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи суғуртаи давлатии иҷтимоӣ» [Матн]: Қонуни амалкунанда. Санаи қабул: 13.12.1997; бо тағйироту иловаҳо то августи соли 2013. М. 350.

17. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хазинадорӣ» [Матн]: Қонуни амалкунанда. Санаи қабул: аз 18 июни соли 2008, №396. М. 454 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2008. – №6.

18. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи “Молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” [Матн] // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2011, №6, мод. 436; с. 2013, №3, мод. 189, №11, мод. 784; Қонуни ҚТ аз 14.05.2016 с., №1316; Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи “Молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2011, №6, мод. 436; с. 2013, №3, мод. 189, №11, мод. 784; Қонуни ҚТ аз 14.05.2016 с., №1316.

19. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи “Мақомотҳои маҳаллии ҳокимияти давлатӣ” [Матн] // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2004, №5, мод. 339; с. 2006, №11, мод. 472; с. 2009, №12, мод. 814; с. 2010, №12, қ. 1, мод. 800; с. 2013, №3, мод. 179, №7, мод. 500; Қонуни ҚТ аз 30.05.2017 с., №1411.

20. Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бюҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» [Матн]: (солҳои 2008 – 2017).

21. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 [Матн]. – Душанбе, 2016. – 80 с.

22. Фармоиши Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи низомномаи Сарраёсати бюҷети давлатии Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз санаи 21.12.2015. – №293.

23. Фармони Президенти ҶТ «Дар бораи чораҳои аввалиндараҷа оид ба дигаргунсозии амиқи иқтисодӣ ва гузаштан ба иқтисоди бозорӣ». 3.12.2004. – №8.

Захираҳои электронӣ

24. Банк России. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://www.cbr.ru/statistics>. - Дата обращения: 11.10.2022.

25. Беляев, А.В. Модели организации и регулирования межбюджетных отношений в зарубежных странах. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/modeli-organizatsii-i-regulirovaniya-mezhbyudzhethnyh-otnosheniy-v-zarubezhnyh-stranah>. – Дата обращения: 04.05.2021.

26. Бюҷети шаҳрвандӣ дар солҳои 2017 ва 2022, сомонии Вазорати молияи ҶТ. - [Манбаи электронӣ]. – Ҳолати дастрасӣ: <https://moliya.tj/>. – Санаи муроҷиат: 04.05.2021.

27. Всемирный Банк. «Республика Таджикистан. Записки по вопросам государственных расходов: Записка №6. Управление капитальными расходами и государственными инвестициями», Отчет №89184-TJ. 2014. -56 с. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://www.worldbank.org/ext/en/home>. - Дата обращения: 13.07.2020.

28. Кумитаи рушди маҳалли назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://ldc.tj/?page_id=581. - Дата обращения: 12.06.2022.

29. Министерство финансов Республики Таджикистан. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://moliya.tj/>. - Дата обращения: 11.10.2022.
30. Объём муниципального долга // Официальный сайт Министерства финансов Российской Федерации. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.minfin.ru>. - Дата обращения: 11.09.2023.
31. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 2015–2018) / Шарқи озод. – Душанбе, 2016. – 39 с., Шарқи озод. – Душанбе, 2017. – 47с., Шарқи озод. – Душанбе, 2018. [Манбаи электронӣ]. – Ҳолати дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/19088#shshohin>. – Санаи муроҷиат: 17.08.2023.
32. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21.12.2021. - [Захираҳои электронӣ]. – Ҳолати дастрасӣ: URL: <http://president.tj/node/>. - Санаи муроҷиат: 17.08.2023.
33. Разграничение полномочий между органами власти и совершенствование межбюджетных отношений. Материалы заседания Государственного совета Российской Федерации от 26 декабря 2011 года. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа : <http://state.kremlin.ru/face/14139>. - Санаи муроҷиат: 17.08.2023.
34. Хоменко, В.В. Основы организации межбюджетных отношений между центром и регионам. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.kazanfed.ru/publications/kazanfederalist/n3/stat9/>. – Дата обращения: 07.01.2024.
35. Ҳисобот оиди иҷроиши буҷети давлатӣ барои солҳои 2016, 2018, 2020, 2022. - [Манбаи электронӣ]. – Ҳолати дастрасӣ: <https://moliya.tj/>. – Санаи муроҷиат: 04.05.2021.
36. Черняев, А.А. Практика организации межбюджетных трансфертов за рубежом, возможность применения в России. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/praktika-organizatsii-mezhbyudzhethnyh-transf-ertov-za-rubezhom-vozmozhnost-primeneniya-v-rossii>. - Дата обращения: 04.05.2021.

Монография, васоит ва китобҳои дарсӣ

37. Абдулхаева Ш.Р. Формирование и развитие системы программного бюджетирования на региональном уровне [Текст] / Ш.Р. Абдулхаева. – Душанбе, 2020. – С. 58
38. Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2022. – 473 с.
39. Статистический ежегодник [Текст] Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. – Душанбе, 2023. – 478 с.
40. Акперов, И.Г. Казначейская система исполнения бюджетов в РФ [Текст]: учебное пособие / И.Г. Акперов, И.А. Коноплева, С.П. Головач. – М.: Компания КноРус, 2015. – 634 с.
41. Алексеев, В.В. Зарубежный опыт антидепрессивной региональной политики [Текст] / В.В. Алексеев, К.И. Зубков и др. - Екатеринбург: Институт истории и археологии УрО РАН, 1992. - 96 с.
42. Алимардонов, Ў. Молия [Матн]: васоити таълимӣ / Ў. Алимардонов. – Душанбе, 2014. – 291 с.
43. Анищенко, А.В. Кредиты и займы: учет и налоги [Текст] / А.В. Анищенко. – М.: Налог-Инфо, 2006. – 248 с.
44. Афанасьев, М.П. Бюджет и бюджетная система [Текст] В 2-х т. Том 2. Учебное пособие / М.П. Афанасьев, А.А. Беленчук, И.В. Кривоногов. – М.: Издательство Юрайт, 2017. – 363 с.
45. Афанасьев, М.П. Бюджет и бюджетная система [Текст]: учебник / под. ред. М.П. Афанасьева. – М.: Издательство Юрайт, 2016. – 363 с.
46. Бабич, А.М. Государственные и муниципальные финансы [Текст] / А.М. Бабич, Л.И. Павлова. – М.: Финансы, ЮНИТИ, 2002. – 687 с.
47. Бабич, А.М. Государственные и муниципальные финансы [Текст] / А.М. Бабич, Л.Н. Павлова. – М.: Юнити-Дана, 2017. – 703 с.
48. Балтина, А.М. Межбюджетные отношения в регионе: модели организации и регулирования [Текст]: монография / А.М. Балтина, В.А. Волохина. – Оренбург: ОГУ, 2004. – 197 с.

49. Балтина, А.М. Налоговая нагрузка на экономику и планирование налоговых доходов регионального бюджета [Текст]: монография / А.М. Балтина. – Оренбург: ОГУ, 2007. – 220 с.
50. Балтина, А.М. Финансовые системы зарубежных стран [Текст]: учеб. пособие / А.М. Балтина, В.А. Волохина, Н.В. Попова. – М.: Финансы и статистика, 2007. – 112 с.
51. Баранова, Е.П. Инфляция и международные экономические отношения капиталистических стран [Текст] / Е.П. Баранова. – М.: Финансы и статистика, 1989. – 112 с.
52. Бежаев О.Г. Межбюджетные отношения: теория и практика реформирования [Текст] / О.Г. Бежаев. – М.: Финансы и кредит, 2009. – 254 с.
53. Бежаев, О.Г. Межбюджетные отношения: теория и практика реформирования [Текст] / О.Г. Бежаев; под ред. М.А. Яхьяева. – М.: Экзамен, 2001. – 128 с.
54. Беляева, С.Г. Теория и практика антикризисного управления [Текст] / Под ред. С.Г. Беляева, В.И. Кошкина. – М.: Закон и право, ЮНИТИ, 1996. – 469 с.
55. Бесчеревных, В.В. Развитие советского бюджетного права [Текст] / В.В. Бесчеревных. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1960. – 80 с;
56. Борисоглебская, Л.Н. Государственные и муниципальные финансы: финансирование социальных услуг: учебник [Текст] / Л.Н. Борисоглебская, С.А. Кирсанов. – СПб. ООО «Андреевский издательский дом», 2008. – 360 с.
57. Брагинская, Л.С. Государственный долг: анализ системы управления и оценка ее эффективности: учебник [Текст] / Л.С. Брагинская. - М.: Книжный дом "Университет" (КДУ), 2017. – 424 с.
58. Буриева, М.Ч. Бучет ва низоми бучети Чумхурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ [Матн] / М.Ч. Буриева. – Душанбе: “Эр-граф”, 2014. – 400 с.
59. Бурыкин, Е. Государственное регулирование инновационных процессов в РФ [Текст] /Е. Бурыкин. – М.: LAP Lambert Academic Publishing, 2016. – 172 с.

60. Бюджетная политика и межбюджетные отношения в субъектах Российской Федерации [Текст] / А.С. Колесов, В.А. Гуртов, А.С. Ревайкин, С.В. Сигова; под ред. А.С. Колесова. – М.: Финансы, 2007. – 600 с.
61. Бюджетная система России [Текст] / Под ред. Г.Б. Поляка. – М.: ЮНИТИ, 2000. – 550 с.
62. Вавилов, Ю.Я. Государственный долг [Текст]: учебное пособие для вузов / Ю.Я. Вавилов. – М.: Перспектива, 2012. – 217 с.
63. Вайн, С. Инвестиции и трейдинг. Формирование индивидуального подхода к принятию инвестиционных решений [Текст] / С. Вайн. – М.: ООО «Альпина Паблишер», 2015. – 253 с.
64. Вахрин, П.И. Бюджетная система Российской Федерации [Текст]: учебник / П.И. Вахрин. – М., 2002. – 344 с.
65. Воронцовский, А.В. Инвестиции и финансирование: Методы оценки и обоснования [Текст] / А.В. Воронцовский. – СПб, 2003. – 526 с.
66. Годин, А.М. Бюджет и бюджетная система Российской Федерации [Текст]: учеб. пособие / А.М. Годин, И.В. Подпорин. – М.: Дашков и К, 2009. – 287 с.
67. Годин, А.М. Бюджет и бюджетная система Российской Федерации: Учеб. пособие [Текст] / А.М. Годин, И.В. Подпорина. – М.: «Дашков и К», 2002. – 340 с.
68. Горбунова, О.Н. Бюджетное право России [Текст]: учебное пособие / О.Н. Горбунова, А.Д. Селюков, Ю.В. Другова. – М.: ТК «Велби», 2002. – 191 с.
69. Государственные и муниципальные финансы [Текст]: учебник / под ред. В.А. Слепова, С.И. Лушина. – М.: Экономистъ, 2006. – 323 с.
70. Грязнова, А.Г. Финансы [Текст]: учебник / А.Г. Грязнова, Е.В. Маркина. – М.: Финансы и статистика, 2012. – 496 с.
71. Дамодаран, А. Инвестиционная оценка: инструменты и методы оценки любых активов [Текст]: пер. с англ. / А. Дамодаран. – 6-е изд. – Москва: Альпина Паблишерз, 2010. – 1324 с.

72. Данилов, В.А. История международных отношений и внешней политики России (1648-2000) [Текст]: учебник для вузов / В.А. Данилов. Под ред. А.С. Протопопова. – М.: Аспект Пресс, 2001. – 344 с.
73. Дорждеев, А.В. Институциональные инструменты повышения эффективности бюджетных отношений при управлении региональным долгом [Текст] / А.В. Дорждеев. – М.: Анкил, 2011. – 272 с.
74. Ендовицкий, Д.А. Анализ кредиторской задолженности и связанных с ней рисков: организация управления и методика [Текст] / Д.А. Ендовицкий, О.М. Купрюшина, М.О. Фоменко. – Германия: LAP LAMBERT Academic Publishing GmbH & Co. KG, 2011. – 194 с.
75. Журавская, Е.А. Бюджетный федерализм в России: проблемы, теория, опыт [Текст] / Е.А. Журавская. – М.: Инфра-М, 2005. – 368 с.
76. Засядь-Волк, В.В. Земля и инвестиции. Формирование политики землепользования [Текст] / В.В. Засядь-Волк. – М.: Издательский дом Санкт-Петербургского государственного университета, 2013. – 136 с.
77. Иванова, О.Б. Государственные и муниципальные финансы [Текст] / О.Б. Иванова, С.Н. Рукина, И.П. Денисова. – М.: Феникс, 2017. – 320 с.
78. Изабакаров, И.Г. Бюджетная система Российской Федерации: Учебное пособие [Текст] / И.Г. Изабакаров. – М.: Издательство «Вузовский учебник», 2017. – 296 с.
79. Исайнов, Ҳ.Р. Иқтисоди миллӣ [Матн]: китоби дарсӣ / Ҳ.Р. Исайнов. – Душанбе: «Ирфон», 2018. – 648 с.
80. Кадыров, Д.Б. Региональная экономика и управление [Текст]: . учебник / Д.Б. Кадыров, Т.Г. Шодиева. – Душанбе: «Деваштич», 2002. – 260 с.
81. Каримова, М.Т. Региональная политика: проблемы и перспективы в Таджикистане [Текст] / М.Т. Каримова. – Душанбе: “Ирфон”, 2014. – 204 с.
82. Каримова, М.Т. Роҳнамои буҷети Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]: васоити таълимӣ / Т.М. Каримова, Ф.М. Муминова, Ш.К. Соҳибов. – Душанбе, 2012. – 188 с.

83. Кашина, Н.В. Инвестиционная политика [Текст]: учебно-методическое пособие / Н.В. Кашина. – М.: АмГУ, 2010. – 100 с.
84. Кейнс, Д. Общая теория занятости, процента денег [Текст] / Д. Кейнс. – М.: «Прогресс», 1993. – 347 с.
85. Киселева, Н.В. Инвестиционная деятельность [Текст] / Н.В. Киселева, Т.В. Боровикова, Г.В. Захарова, и др. – М.: КноРус, 2006. – 432 с.
86. Климанов, В.В. Зарубежный опыт новаций в межбюджетных отношениях [Текст] / В.В. Климанов. – М.: АНО ИРОФ, 2009. – 152 с.
87. Клисторин, В.И. Методология анализа налогово-бюджетной и региональной политики на субфедеральном уровне [Текст] / под ред. С.А. Суспицына. – Новосибирск: ИЭОПП СО РАН, 2004. – 240 с.
88. Корчагин, Ю.А. Инвестиции и инвестиционный анализ [Текст] / Ю.А. Корчагин, И.П. Маличенко. – М.: Феникс, 2010. – 608 с.
89. Косов, М.Е. Бюджетные и налоговые отношения в городе Москва: Теоретические и методологические аспекты [Текст] / М.Е. Косов, Е.А. Зеленская. – Москва: Юнити, 2015. – 175 с.
90. Леденева, М.В. Мировая экономика и международные экономические отношения стран региона: творческие задания [Текст] / М.В. Леденева, О.В. Богатырева. – М.: Волгоградское научное издательство, 2017. – 969 с.
91. Лексин, В.Н. Государство и регионы: Теория и практика государственного регулирования территориального развития [Текст] / В.Н. Лексин, А.Н. Швецов. – 5-е изд. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 368 с.
92. Лексин, В.Н. Государство и регионы. Теория и практика государственного регулирования территориального развития [Текст] / В.Н. Лексин, А.Н. Швецов. – М.: «Эдиториал», 2012. – С.70.
93. Мазур, И.Е. Роль межбюджетного регулирования в условиях реформирования местного самоуправления [Текст] / И.Е. Мазур. – М.: Наша Академия, 2012. – С. 85.

94. Максимова, Н.С. Реформирование межбюджетных отношений: опыт Германии и России [Текст] / Н.С. Максимова, Н.Г. Сычев, В.Г. Ермилова. – М.: «Финансы и статистика». – М., 2013. – С.24-25.
95. Малиновская, О.В. Государственные и муниципальные финансы [Текст]: учебное пособие / О.В. Малиновская, А.В. Бровкина, И.П. Скобелева. – М.: КноРус, 2016. – 468 с.
96. Маховикова, Г.А. Инвестиционный процесс на предприятии [Текст]: учеб. пособие для вузов / Г.А. Маховикова, В.Е. Кантор. – СПб.: Питер, 2001. – 171 с.
97. Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2018. – 324 с.
98. Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон: назария ва методологияи баҳодихӣ. Монография [Матн] / Таҳти таҳрири умумии Саидмуродов Л.Ҳ. – Душанбе: Ирфон, 2012. - С. 125.
99. Мохнаткина, Л.Б. Государственный и муниципальный долг [Текст]: учебное пособие / Л.Б. Мохнаткина. – М.: НИЦ ИНФРА-М, 2022. – 151 с.
100. Мухаббатов, Х.М. Природно-ресурсный потенциал горных регионов Таджикистана [Текст]: монография / Х.М. Мухаббатов. – М.: Граница, 1999. – 335 с.
101. Мысляева, И.Н. Государственные и муниципальные финансы [Текст]: учебник / И.Н. Мысляева. – М.: ИНФРА-М, 2017. – 444 с.
102. Назаров, Т.Н. Таджикистан: экономика, политика, международное сотрудничество [Текст] / Т.Н. Назаров. – Душанбе: УИ МИД РТ, 2001. – 248 с.
103. Назаров, Т.Н. Таджикистан: экономический рост, интеграция и региональное сотрудничество [Текст] / Т.Н. Назаров. – Душанбе: УИ МИД РТ, 2004. – 284 с.
104. Назаров, Т.Н. Финансово-кредитные методы повышения эффективности капитальных вложений [Текст]: учебник / Т.Н. Назаров, М. Икрамов. – Душанбе: «Ирфон», 1982. – 224 с.

105. Низомова, Т.Д. Ташкили истеҳсолот дар корхона [Матн]: китоби дарсӣ / Т.Д. Низомова. – Д.: ЧДММ «Бебок», 2012. – 236 с.
106. Низомова, Т.Д. Эффективность развития предпринимательства в АПК региона [Текст]: монография / Т.Д. Низомова, А.Ф. Каджкулоев. – Душанбе, 2018. – 174 с.
107. Ниналалова, Ф.И. Бюджетная система Российской Федерации: учебное пособие [Текст] / Ф.И. Ниналалова. — 2-е изд., перераб. и доп. — Москва: Вузовский учебник: ИНФРА-М, 2017. — 296 с.
108. Новая экономическая политика - политика экономического роста [Текст] / под ред. В.В. Ивантера. – М., 2013. – 60 с. - С. 17;
109. Омори солонаи Вилояти Мухтори Кӯхистони Бадахшон [Матн] Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - 2023. - С.113.
110. Омори солонаи вилояти Хатлон дар солҳои 2014-2019 [Матн] Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Бохтар, 2020. - С.156-208.
111. Подъяблонская, Л.М. Государственные и муниципальные финансы [Текст] / Л.М. Подъяблонская. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2009. – 559 с.
112. Пономаренко, Е.В. Финансы общественного сектора России [Текст]: монография / Е.В. Пономаренко. – М.: «Экономика», 2011. – С.61-62.
113. Ржевская, Т.Г. Финансовая система и пропорциональность российского бюджета (теория и практика формирования бюджетных пропорций) [Текст]: монография / Т.Г. Ржевская. – М.: ЮНИТИ-ДАНА; Закон и право, 2008. – 159 с. – С. 121.
114. Селюков, А.Д. Финансовое обеспечение местного самоуправления [Текст] / А.Д. Селюков. – М.: Национальный институт бизнеса, 2003. – 315 с.
115. Сирожиддинова З.Х. Муносибатҳои байнибучетӣ [Матн]: Васоити таълимӣ / З.Х. Сирожиддинова. – Тошкент, 2010. – 140 с.
116. Статистический ежегодник Республики Таджикистан за 2019, 2020 гг. [Текст] Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан.

117. Статистический ежегодник Республики Таджикистан [Текст]. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. – Душанбе, 2023. – С. 419.
118. Химичева, Н.И. Финансовое право [Текст] / Н.И. Химичева. – М.: Юристъ, 2008. – 192 с.
119. Ҳасанов, А.Р. Бучети давлатӣ [Матн]: китоби дарсӣ / А.Р. Ҳасанов, Р.Ҳ. Содиков. - Душанбе: «ЭР-граф», 2018. – С. 3-4.
120. Шевелева, Н.А. Бюджетная система России: опыт и перспективы правового регулирования в период социально-экономических реформ [Текст] / Н.А. Шевелева. – СПб: Издательский дом СПбГУ, 2004. – 280 с. – С. 51.
121. Шуба, В.Б. Формирование и развитие межбюджетных отношений [Текст] / В.Б. Шуба. – М.: Юристъ, 2004. – 248 с.
122. Эриашвили, Н.Д. Инвестиционная политика в страховых организациях [Текст] / Н.Д. Эриашвили. - М.: Юнити-Дана, 2013. – 512 с.
123. Blindenbacher, R. Dialogues on Legislative, Executive, and Judicial Governance in Federal Countries / R. Blindenbacher, A. Ostien. - Forum of Federations. – Canada, 2006;
124. Brennan, G. The Power to Tax: Analytical Foundations of a Fiscal Constitution [Text] / G. Brennan, J. Buchanan. - Cambridge: Cambridge University Press, 1980.
125. Lavrov, A. The System of Interbudgetary Relations in Russia in Transition [Text] / A. Lavrov. - Washington: World Bank, 1997.
126. Litwack, J. «Fiscal Federalist Relations in Russia: A Case for Subnational Autonomy» [Text] / J. Litwack, and D. Sutherland. - OECD Center for Cooperation with Non-members (Paris: Organization for Economic Cooperation and Development). – 2001.
127. Musgrave, R.A. «Who Should Tax, Where, and What?» in Charles E. McLure, Jr. (ed.) Tax Assignment in Federal Countries [Text] / R.A. Musgrave. - Canberra: The Australian National University, 1983.

128. Oates, W. Fiscal Federalism [Text] / W. Oates. - New York: Harcourt, Brace, Jovanovich, 1972.

129. Stigler, G. «The Tenable Range of Functions of Local Government» in US Congress Joint Economic Committee. (ed.) Federal Expenditure Policy for Economic Growth and Stability [Text] / G. Stigler // Government Printing Office: Washington, DC. – 1957.

130. Teresa Ter-Minassian, ed., Fiscal Federalism in Theory and Practice [Text] / Ter-Minassian Teresa. - (Washington: International Monetary Fund), 2005.

131. Tiebout, C.M. «A Pure Theory of Public Expenditures» [Text] / C.M. Tiebout // Journal of Political Economy 64. - P. 416–424. – 1956.

Мақолаҳои илмӣ ва маърузаҳо

132. Абалкин, Л.И. Роль государства в становлении и регулировании рыночной экономики [Текст] / Л.И. Абалкин // Вопросы экономики. – М., 2011. – №6. – С. 5-12.

133. Абалкин, Л.И. Федерализм и межбюджетные отношения [Текст] / Л.И. Абалкин // Экономика и жизнь. – М., 1999. – №46. – С. 4-17.

134. Азизов, Ш.С. Хусусиятҳои муносибатҳои байнибучетии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити иқтисоди бозорӣ [Матн] / Ш.С. Азизов, Г.Н. Оймаҳмадов, Ғ.Р. Расулов, Б.Х. Боқилов // Кишоварз. – 2019. – №4. – С. 145-150.

135. Алимардонов, У. Масъалаҳои молиявии стратегияи миллии рушди Тоҷикистон дар давраи то соли 2030: назария ва амалия [Матн] / У. Алимардонов // Маводи конференсияи апрелӣ дар мавзӯи: Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030: назария ва амалия. – Душанбе, 2017. – С. 8 – 11.

136. Алимардонов, У. Финансовый механизм государственного регулирования в условиях устойчивого развития экономики [Текст] / У. Алимардонов // Вестник Таджикского национального университета. Серия соц.-экон. и общест. наук. – Душанбе, 2017. – №2/6. – С. 43 - 46.

137. Алпатов, Ю.М. Особенности межбюджетных отношений в Москве и Санкт-Петербурге [Текст] / Ю.М. Алпатов // Законодательство и экономика. – 2007. – № 11. – С. 14–22.
138. Балаев, М.А. Основные этапы развития бюджетной системы и межбюджетных отношений в Республике Таджикистан [Текст] / М.А. Балаев // Известия Санкт-Петербургского университета экономики и финансов. - 2009. - № 1(57). – С. 118-120.
139. Бахитова, Р. Модель одноканальной бюджетной системы в Китайской Народной Республике [Текст] / Р.Х. Бахитова // Научная журнал. – 2013. – №4 (62). - С. 8-12.
140. Беляев, А.В. Модели организации и регулирования межбюджетных отношений в зарубежных странах [Текст] / А.В. Беляев, Н.М. Турбина // Социально-экономические явления и процессы. - 2009. - №2 (014). – С.24-29.
141. Беляев, Ю.А. Бюджетный федерализм: зарубежный опыт [Текст] / Ю.А. Беляев // Финансы. – М., 1994. – №10. – С.50-53.
142. Бердиев, Р.Б. Сущность и социально-экономическое значение инвестирования экономики [Текст] / Р.Б. Бердиев, М. Шохруз, М.С. Майдаева // Вестник Таджикского национального университета: Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе, 2016. – №2/10 (219). – С. 140 – 144.
143. Бородин, А.Ф. Актуальные проблемы и перспективы развития региональных (муниципальных) банков [Текст] / А.Ф. Бородин // Деньги и кредит. – М., 2001. – №1. – С.27-32.
144. Вершило, Т.А. Межбюджетные отношения в Российской Федерации с участием муниципальных образований: понятие и содержание [Текст] / Т.А. Вершило // Финансовое право. – 2006. – № 4. – С. 15–18.
145. Голосов, О.В. Моделирование региональной системы: актуализация подходов [Текст] / О.В. Голосов // Финансы: теория и практика. - 2012. - №2. - С. 114-120.

146. Горшенина, Е.В. Регион как объект экономического исследования [Текст] / Е.В. Горшенина // Экономические исследования. – М.: «Центр экономических исследований», 2010. - №1. - С. 74-81.

147. Гринкевич, Л.С. Межбюджетные отношения в Российской Федерации на современном этапе [Текст] / Л.С. Гринкевич, В.В. Казаков // Известия Томского политехнического университета. Т. 312. - 2008. - № 6.– С. 10-15;

148. Гришин, В.И. Региональная экономическая политика и межбюджетные отношения [Текст] / В.И. Гришин // Финансы. - 2005. - № 4. – С. 50-55.

149. Давлатмуродов, Ш.М. Таджикистан и мировая практика межбюджетных отношений [Текст] / Ш.М. Давлатмуродов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2017. – №2/8. – С. 21-26.

150. Дейкик, А. Межбюджетные отношения за рубежом [Текст] / А. Дейкик // Российская федерация сегодня. - 2002. - №3. - С. 24-29.

151. Дейкин, А. А. Как у них? Межбюджетные отношения за рубежом [Текст] / А. Дейкин // Российская Федерация сегодня. – М., 2012. - №3. – С. 24-29.

152. Джораев, В.О. Межбюджетные отношения в объединенных субъектах федерации при трансформации государственно–территориального устройства [Текст] / В.О. Джораев // Регион. Экономика: теория и практика. – 2007. - №8. – С. 141-146.

153. Джураев, Ш.Д. Межбюджетные отношения в Республике Таджикистан, их развитие и совершенствование / Ш.Д. Джураев, С.М. Рахматов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2015. – №2/3 (165). – С. 170-175.

154. Доничев, О.А. Грачев С.А. Развитие региональной инфраструктуры экономики знаний как важнейшего элемента инновационной трансформации [Текст] / О.А. Доничев, С.А. Грачев // Инновации. – М., 2011. - №6. – С. 93-99.

155. Доничев, О.А. Развитие региональной инфраструктуры экономики знаний как важнейшего элемента инновационной трансформации [Текст] / О.А. Доничев, С.А. Грачев // Инновации. - 2011. - №6. - С. 93-99.
156. Ерохина, Е.В. Инновационная активность региона: проблемы, оценка и возможности стимулирования [Текст] / Е.В. Ерохина // Общество: политика, экономика, право. – М.: «ХОРС», 2015. - №2. – С.22-28.
157. Зайцева, Ю. Межрегиональная дифференциация в странах БРИК: возможности оценки [Текст] / Ю. Зайцева // Мировая экономика и международные отношения. – М., 2010. - №5. – С. 44-51.
158. Иброхимов, И.Р. Денежно-кредитный механизм макроэкономического регулирования открытой экономики Таджикистана [Текст] / И.Р. Иброхимов // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. – Душанбе «Сино», 2010. – №8 (64). – С. 97-102.
159. Иванов, В.В. Типология межбюджетных отношений и моделей бюджетного федерализма [Текст] / В.В. Иванов // Вестник МГТУ. - Том 13. - 2010. - №1. – С. 5-14.
160. Иванов, С. Распределение фискальных и административных манбав между центральной и местными властями КНР в период реформ. [Текст] / С. Иванов // Известия Иркутского государственного университета. Серия “Политология. Религиоведение”. – 2012. – № 2(9), Ч. 1. – С. 41-48.
161. Игудин А.Г. Актуальные проблемы межбюджетных отношений [Текст] / А.Г. Игудин // Сборник научных трудов. - 2005. - № 2. – С. 20–35.
162. Игудин, А.Г. К межбюджетным отношениям в субъектах Федерации [Текст] / А.Г. Игудин // Финансы. – 2004. – №7. – С. 35–39.
163. Игудин, А.Г. О принципах реформирования межбюджетных отношений в Российской Федерации [Текст] / А.Г. Игудин // Финансы. – 1998. – №8. – С. 7–9.
164. Изотов, Д. Оценка опыта КНР по выравниванию региональной дифференциации мерами трансфертной политики [Текст] / Д. Изотов // Пространственная экономика. – М., 2007. – №4. – С.147-159.

165. Кадочников, Д. Российская Федерация и Китайская Народная Республика: общее и особенное в межбюджетных отношениях центральных и региональных властей [Текст] / Д. Кадочников // Terra Economicus. - 2017. - №15 (2). – С.76–92.

166. Кадыров, Д.Б. Региональные особенности функционирования рынка труда в Республике Таджикистан [Текст] / Д.Б. Кадыров // Таджикистан и современный мир. Вестник ЦСИ при Президенте Республики Таджикистан. – Душанбе, ТНУ, 2015. – №4 (47). – С.70-77.

167. Карасева, М.В. Бюджетный кодекс РФ и развитие бюджетного федерализма [Текст] / М.В. Карасева // Хозяйство и право. – 2002. – №7. – С. 71–78.

168. Колесов, А. Межбюджетные отношения: сущность и пути совершенствования [Текст] / А. Колесов // Финансы. - 2002. - №2. – С. 3-7.

169. Колесов, А.С. Межбюджетные отношения в Российской Федерации и пути их совершенствования [Текст] / А.С. Колесов // Федеративные отношения и рациональная социально-экономическая политика. - 2000. - №6 (18). – С. 120-126.

170. Комилов, С.Дж. Вопросы стимулирования привлечения иностранных инвестиций в экономику Таджикистана [Текст] / С.Дж. Комилов, М.С. Шоидарвозова // Обзор правовых и экономических реформ в Таджикистане. - Душанбе, 2005. - №3. – С.12-16.

171. Комилов, С.Дж. Теоретические подходы к определению сущности инвестиций и инвестиционного потенциала региона [Текст] / С.Дж. Комилов, Ф.М. Гафоров // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. – Душанбе, 2014. – №2/1 (127). – С.10- 17.

172. Костяев, А.И. Территориальная дифференциация условий хозяйствования [Текст] / А.И. Костяев // Экономист. - 2006. - № 9. – С. 23-30.

173. Крохина, Ю.А. Бюджетный кодекс и российский федерализм: антиподы или союзники? [Текст] / Ю.А. Крохина // Финансовое право. – 2002. – №1. – С. 19–20.

174. Кузнецова, О.П. Экономическая политика муниципальных образований [Текст] / О.П. Кузнецова // Известия Байкальского государственного университета. - Иркутск, 2004. - №3. - С.51-55.

175. Кузьмин, И.В. Инструменты международного сотрудничества инновационной деятельности [Текст] / И.В. Кузьмин // Проблемы развития территории. - М., 2014. - №4. - С.97-109.

176. Курбонов, А.К. Регулирование инвестиционных механизмов в условиях рыночных отношений [Текст] / А.К. Курбонов // Таджикистан и современный мир // Вестник ЦСИ при Президенте Республики Таджикистан. - Душанбе, ТНУ, 2015. - № 4 (47). - С.82-95.

177. Қаюмов, Н.К. Глобализационных процессы и экономические проблемы Таджикистана [Текст] / Н.К. Қаюмов, Т.Н. Назаров, Р.К. Рахимов, Х.У. Умаров // Экономика Таджикистана: стратегия развития. – Душанбе, 2003. – №4. – С. 5-64.

178. Лавров, А.М. Реформа межбюджетных отношений в России: «федерализм, создающий рынок» [Текст] / А.М. Лавров, Дж. Литвак, Д. Сазерленд // Вопросы экономики. - 2001. - №4. – С. 56-68;

179. Лайкам, К. Оптимизация распределения налогов между федеральным и региональным уровнями бюджетной системы [Текст] / К. Лайкам // Вопросы экономики. - 1998. - № 10. – 140 с.

180. Лексин, В.Н. Результативность и эффективность действий региональной и муниципальной власти: назначение и возможности корректной оценки [Текст] / В.Н. Лексин // Регион: экономика и социология. 2012. №1 (73). – С.3-39;

181. Леонов, А.К. Социологическое изучение регионального развития науки: методологический аспект [Текст] / А.К. Леонов // Теория и практика общественного развития. - М, 2012. - №6. - С.49-53.

182. Мамадризоева, Н.М. К вопросу теории государственного регулирования межбюджетных отношений [Текст] / Н.М. Мамадризоева //

Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - 2013. - № 2/4 (114). – С. 173-177.

183. Мамадризова, Н.М. Теория и практика межбюджетных отношений в Таджикистане [Текст] / Н.М. Мамадризова // Вестник Таджикского национального университета. Серия: экономических наук. –Д., 2014. – №2/6 (144). – С.108 - 110.

184. Манышин, Д.М. Методический подход к управлению муниципальными финансами с учетом результативности межбюджетных отношений [Текст] / Д.М. Манышин // Вопросы региональной экономики. - 2014. - Т.18. – №1. – С. 124-131.

185. Назаров, Т.Н. Некоторые проблемы развития рыночной экономики и повышения его эффективности [Текст] / Т.Н. Назаров // Ж-л Экономика Таджикистана: стратегия развития. – 2006. – №2. – С. 7 - 9.

186. Назарова, Т.О. Проблемы и направления повышения эффективности функционирования местных бюджетов [Текст] / Т.О. Назарова // Международный журнал гуманитарных и естественных наук. - Новосибирск, 2018. - №7. - С.214-219.

187. Низомова, Т.Д. Совершенствование механизма финансирования промышленных предприятий: отраслевой и региональный аспекты [Текст] / Т.Д. Низомова // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. – Душанбе, 2014. – №2/1 (127). – С.77 – 82.

188. Нишондиҳандаҳои асосии фаъолияти сармоягузори маҷмуи сохтмони Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи ҳисоботҳои солона барои солҳои 2008–2017 // Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2017. – С.12.

189. Ниятбеков, В. Республика Таджикистан в региональном измерении [Текст] / В. Ниятбеков, Х. Додихудоев // Центральная Азия и Кавказ. – Лулеа (Швеция), 2006. - №3. - С. 83-99.

190. Обидов, Ф.С. Совершенствование финансово-кредитных механизмов в условиях обеспечения экономического роста [Текст] / Ф.С. Обидов //

Таджикистан и современный мир. Вестник ЦСИ при Президенте Республики Таджикистан. - Душанбе, ТНУ, 2015. - №4 (47). - С.115-119.

191. Пешкова, Х.В. К вопросу о субъектном составе межбюджетных отношений [Текст] / Х.В. Пешкова // Финансовое право. – 2006. – № 9. – С. 10–14.

192. Подпорина, И.В. Межбюджетные отношения и бюджетное регулирование [Текст] / И.В. Подпорина // Финансы. – 1999. – №10. – С. 17–19.

193. Родионова В.М. О бюджетной политике и межбюджетных отношениях в субъектах РФ [Текст] / В.М. Родионова // Финансы. 2000. № 10. – С. 56-59.

194. Рыбакова, Р.Ю. Теоретические основы построения межбюджетных отношений [Текст] / Р.Ю. Рыбакова // Бухгалтерский учет в бюджетных и некоммерческих организациях. – 2007. – №9. – С. 16–19.

195. Рыбакова, Р.Ю. Теоретические основы построения межбюджетных отношений [Текст] / Р.Ю. Рыбакова // Бухгалтерский учет в бюджетных и некоммерческих организациях. – 2007. - № 9. – С. 16-21.

196. Саидхаджаев, Ф.С. Межбюджетные отношения в Республике Таджикистан и основные направления их реформирования [Текст] / Ф.С. Саидхаджаев // Вестник Таджикского технического университета. – 2015. – № 4 (32). – С. 168-172.

197. Саидхаджаев, Ф.С. Пути и перспективы развития межбюджетных отношений в Республике Таджикистан [Текст] / Ф.С. Саидхаджаев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2015. – №2/5 (172). – С. 218-222.

198. Сикорская, И.А. Бюджетная система как основа функционирования межбюджетных отношений [Текст] / И.А. Сикорская // Федеральные и региональные аспекты финансового права: Круглый стол, посвященный 75-летию академика Н.И. Химичевой / Под ред. Е.В. Покачаловой. – Саратов: ГОУ ВПО «Саратовская государственная академия права», 2004. – С. 48–49.

199. Скворцов, О.Ю. Вопросы межбюджетных отношений в судебно-арбитражной практике [Текст] / О.Ю. Скворцов // Бюджетное право: вопросы теории и практики: сборник статей. – М.: С.Пб.; Минск; Харьков; Питер, 2002. – 160 с.
200. Смирникова, Ю.Л. Финансово-правовой статус субъекта Российской Федерации [Текст] / Ю.Л. Смирникова // Журнал российского права. – 2002. – №6. – С. 39–45.
201. Солеҳзода, А.А. Таҳлили идоракунии муносибатҳои байнибучетӣ ва тақмили онҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / А.А. Солеҳзода, Д.А. Амонова // Идоракунии давлатӣ. – 2021. – № 4-2(54). – Р. 66-74.
202. Соломатина, Н.А. Анализ зарубежного опыта развития инновационных систем на региональном уровне [Текст] / Н.А. Соломатина, Л.В. Славнецкая // Известия Саратовского университета. – Саратов, 2015. №3. – С.263-270.
203. Стратегия развития регионов страны на современном этапе [Текст] // Материалы научно-практической конференции 22 июня 2018 года. Финансы социального сектора и его влияние на устойчивое развитие регионов Республики Таджикистан. – Душанбе. 2018. – С. 7-11.
204. Тимошенко, Н.В. Государственное регулирование как основа прогрессивного развития региональной экономики [Текст] / Н.В. Тимошенко // Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 5: Экономика. – Адыгея, 2013. - №2. – С. 97-104.
205. Ускова, Т.В. Бюджетная обеспеченность муниципальных образований Вологодской области: состояние, проблемы, пути повышения [Текст] / Т.В. Ускова, А.И. Поварова // Экономические и социальные перемены: факты, тенденции, прогноз. – 2010. – № 1. – С. 45-61.
206. Хасанов, А.Р. Оценка доходов государственного бюджета Республики Таджикистан и межбюджетные трансферты [Текст] / А.Р. Хасанов // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2017. – №1 (28). – С. 111-117.

207. Ҳасанов, Ф.А. Ҳолати муосири муносибатҳои байнибучетии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва самтҳои асосии такмили онҳо [Матн] / Ф.А. Ҳасанов // Вестник ПИТТУ имени академика М.С. Осими. - 2021. - №3(20). – С. 111-123.

208. Шмакова, С.А. Межбюджетные отношения: определение и сущность [Текст] / С.А. Шмакова // Сибирский юридический вестник. - 2005. №2. – С. 46-49.

209. Юсупова, Р.А. Межбюджетные отношения в мировой практике: опыт Индии [Текст] / Р.А. Юсупова // Экономика и управление: научно-практический журнал. - 2023. - № 3. – С. 60-65;

Диссертатсия ва авторефератҳо

210. Абдулхаева, Ш.Р. Формирование и развитие системы программного бюджетирования на региональном уровне [Текст]: автореферат диссертации, специальность: 08.00.05-Экономика и управление народного хозяйства (экономическая безопасность) / Ш.Р. Абдулхаева. – Душанбе, 2019. – 31 с.

211. Беков, Ф.Ш. Мукамалгардонии механизми баландбардории самаранокии воситаҳои бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Автореферати рисолаи диссертационӣ [Матн] / Ф.Ш Беков. – Душанбе, 2019. - 28 с.

212. Вохидзода У.С. Пути преодоления дисбаланса в пространственном развитии регионов ухудшающих ее экономическую безопасность (на примере Республики Таджикистан) [Текст] / Вохидзода У.С. Автореферат диссертации, специальность: 08.00.05-Экономика и управление народного хозяйства (экономическая безопасность). - Душанбе, 2018. – 32 с.

213. Каюмов, У.Ш. Совершенствование инструментов оптимизации межбюджетных отношений в Республике Таджикистан. Автореферат диссертации, специальность: 05.13.10 - Управление в социальных и экономических системах [Текст] / У.Ш. Каюмов. - Душанбе, 2018. – С. 3-5.

214. Назаров, В.С. Государственное регулирование межбюджетных отношений российской модели федерализма: дис. на соискание уч. ст. к.э.н.: 08.00.05, 08.00.10. [Текст] / В.С. Назаров. – Москва, 2007. – С. 193.

215. Юнусзода, Х.К. Совершенствование диагностики и методов оценки социально-экономического развития регионов Республики Таджикистан [Текст] дис. на соискание уч. ст. к.э.н.: 08.00.05 / Х.К. Юнусзода. – Душанбе, 2020. – 174 с.

ФЕҲРИСТИ ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ МУАЛЛИФ ОИД БА МАВЗУИ ТАҲҚИҚОТ

а) мақолаҳое, ки дар маҷаллаҳои тақризшавандаи ҚОА назди Президенти ҚТ тавсияшаванда нашр гардидаанд:

[1-М]. Эшбеков, Т.Ҳ. Ташаккули механизми самараноки истифодаи кумаки беруна [Матн] / Т.Ҳ. Эшбеков, П.Н. Усмонов // Паёми Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Соҳаи илмҳои иқтисодӣ. - Душанбе, 2021. - № 2 (26). – С. 95-102. ISSN – 2663-0389.

[2-М]. Эшбеков, Т.Ҳ. Муносибатҳои байнибучетӣ: Самтҳои афзалиятноки рушди онҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Т.Ҳ. Эшбеков, П.Н. Усмонов // Паёми Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Соҳаи илмҳои иқтисодӣ, - Душанбе, 2021. - №4/1 (29). – С. 131-136. ISSN – 2663-0389.

[3-М]. Эшбеков, Т.Ҳ. Таҳлили вазъи муносири идоракунии муносибатҳои байнибучетӣ ва дастгирии молиявии минтақаҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Т.Ҳ. Эшбеков // Иқтисодиёти Тоҷикистон. Нашриёти Институти иқтисодиёт ва демографияи Академияи миллии илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2021. - №3. - С. 212-219. ISSN – 2310-3957.

[4-М]. Эшбеков, Т.Ҳ. Арзёбии сарчашмаҳои бюджетҳои маҳаллӣ ва идоракунии муносибатҳои байнибучетӣ дар ВМКБ [Матн] / Т.Ҳ. Эшбеков, Б.Г. Сафаров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иқтисодӣ-гуманитарӣ. – 2022. - №6. - С. 103-110. ISSN – 2413-5151.

[5-М]. Эшбеков, Т.Ҳ. Мукамалгардонии муносибатҳои байнибучетӣ ва дастгирии молиявии минтақаҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Т.Ҳ. Эшбеков // Паёми Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Соҳаи илмҳои иқтисодӣ. - Душанбе, 2023. - №3 (37). - С. 282-293. ISSN – 2663-0389.

б) мақолаҳое, ки дар дигар маҷаллаҳо, нашриёт ва маҷмуаҳо нашр гардидаанд:

[6-М]. Эшбеков, Т.Ҳ. Таҷрибаи хориҷии идоракунии муносибатҳои байнибучетӣ ва истифодаи он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Т.Ҳ.

Эшбеков, Б.Г. Сафаров // Конференсияи байналмилалӣ илмию амалӣ дар мавзуи «Тоҷикистон дар низоми муносибатҳои муосири байналмилалӣ молиявӣ қарзӣ». - Душанбе, 26-уми декабри соли 2021. - С.68-73.

[7-М]. Эшбеков, Т.Ҳ. Муносибатҳои байнибучетӣ ҳамчун омили муҳими рушди иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Т.Ҳ. Эшбеков // Маводҳои конференсияи илмӣ-амалӣ дар мавзуи “Низоми бучетии ҚТ дар давраи истиқлолияти давлатӣ: ҳолат ва дурнамо”. – Душанбе, 11-уми декабри соли 2021. - С.174-181.

[8-М]. Эшбеков, Т.Ҳ. Роҳҳо ва механизмҳои асосии рушди муносибатҳои байнибучетӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Т.Ҳ. Эшбеков // Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ баҳшида ба Рӯзи кормандони мақомоти андоз дар мавзуи “Низоми андози Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таъсири он ба инкишофи иқтисодиёти миллӣ: воқеият ва дурнамо” – Душанбе, 07-уми майи соли 2022. - С. 93-99.

[9-М]. Эшбеков, Т.Ҳ. Афзалиятҳо ва самтҳои асосии рушди муносибатҳои байнибучетӣ [Матн] / Т.Ҳ. Эшбеков // Маводи конференсияи илмӣ-назариявии ҳайати профессорон, устодон ва донишҷӯёни ДДМИТ аз рӯйи натиҷаҳои корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ баҳшида ба “Солҳои рушди саноат” (2022-2026) аз 18 то 22 апрели соли 2022. - С.66-69.

[10-М]. Эшбеков, Т.Ҳ. Таҳлили вазъи муосир ва дурнамои рушди муносибатҳои байнибучетӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Т.Ҳ. Эшбеков // Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявии кафедраи менеҷмент ва маркетинг дар якҷоягӣ бо кафедраи менеҷменти молиявӣ. – Душанбе, 29 ноябри соли 2022. – С. 111-117.

[11-М]. Эшбеков, Т.Ҳ. Асосҳои методологии идоракунии муносибатҳои байнибучетӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Т.Ҳ. Эшбеков // Маводи конференсияи илмӣ-назариявии ҳайати профессорон, устодон ва донишҷӯёни ДДМИТ аз рӯйи натиҷаҳои корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ (2022-2026), аз 24 то 28 апрели соли 2023. - С.83-87.

[12-М]. Эшбеков, Т.Ҳ. Асосҳои институтсионалии танзими муносибатҳои байнибюҷетӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Т.Ҳ. Эшбеков // Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи “Муаммоҳо ва дурнамои рушди баҳши молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ”, баҳшида ба ҷашни 100 – умин солгарди таъсисёбии мақомоти молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (07.12.2024). –С.273-282.

[13-М]. Ҳазратзода, Т.Ҳ. Арзёбии сарчашмаҳо ва фишангҳои маблағгузорию бӯҷети маҳаллии минтақаҳои сустрараққикарда [Матн] / Т.Ҳ. Ҳазратзода // Паёми Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Соҳаи илмҳои иқтисодӣ. - Душанбе, 2024. - №4.1 (43). - С. 242-253. ISSN – 2663-0389.